

82602

255.07.02.02.01.06.41238
DERGI A/052-16
Türk Dili

Nisan 1936

Türk Dili

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

1 9 3 6

İSTANBUL

DEVLET BASIMEVİ

TÜRK DİLİ

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

1936 KIŞI SONLARINDA KURUMUN ÇALIŞMALARI

I. Güneş - Dil Çalışmaları :

1935 yılı güzünde *Türk Dil Kurumu*, yepyeni bir buluşun önünde bulundu: yıllardanberi Türk dilinin bir yandan *İndo - Öropeen*, bir yandan da *Semitik* denilen dillerle bağılılığı seziliyor, ancak bu bağılılık sağlam bir düstur ile anlatılamıyordu. *Türk Dil Kurumu* kuruluşundanberi, bu dillerin *ana Türk dili* ile bir kökten geldiğini gösterecek dil belgeleri üzerinde çalışmakta idi. Bu çalışmaların verimi olarak ilk insan dilinin en eski kültür kaynağında can bulmuş monofonemik bir ünlemeden doğduğu ve ilk monofonemin doğrudan doğruya **güneş** anlamıyla bir **ağ** sadasından ibaret bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu temel üzerinde yürünerek, bir yandan ana **güneş** anlamının içine aldığı türlü genel mefhumlar, öte yandan da ana **ağ** kökünün vokal ve konson değişmeleleriyle aldığı şekiller tespit edilebilmiştir.

Bu noktalardan hareket edilerek ortaya konulan **Güneş - Dil Teorisi**, Türk dilinin bütün yeryüzü dillerine ana kaynak olduğu hakkındaki sezintileri düsturlaştırıran çok geniş ve çok verimli yeni bir yol açmıştır.

Güneş - Dil Teorisi İkinci Teşrin 1936 başındanberi Ankara'da *Ulus Gazetesinde* ve ondan alarak İstanbulun bellibaşlı gazetelerinin birçoğunda örneklerle izah edilmekte ve açılışındanberi *Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesinde* de olgun Türk gençliğine öğretilmektedir [1].

Güneş - Dil Teorisi nin ilk verimleri bile yalnız, Türk dilciliğinde değil, bütün yeryüzü dil bilimi âleminde büyük bir inkılâp kapısı açıldığını göstermektedir. Şuurlu insan dilinin geniş anlamlı, bir tek fonemden başlayarak monofonemik, monosilabik, aglutinatif ve fleksiyonel safhalar-

[1] «Güneş - Dil Teorisi» esasları hakkında Fakültede ders vermekte olan Kurum Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen ile Etimoloji Kolbaşısı Hasan Reşit Tankutun ve Kurum Başuzmanı Abdülkadir İnanın ders notları ayrıca bastırılmaktadır.

bunlarda **güneş**'in yerinin ve degerinin tayinine yarayacak materyellerin bir araya getirilmesi;

- d) Dinlerin ilk kaynakları üzerine kitaplar etüt edilerek bunların **güneş** kültüne verdikleri degerin delillerinin toplanması ve Türk din ve totem varlıklarıyla karşılaştırılması;

II. — Güneş - Dil etimoloji ve morfolojisi hakkında :

- a) Bütün dillerde monofonemik ilk elemanların araştırılması ve bunların hep (V. + ğ) den doğduklarını gösterecek dil materyellerinin toplanması;
- b) Ana kökten doğan birinci ve ikinci derece prensipal köklerde ana kök manalarının tecellisi üzerine etütler yapılarak, hangi kısımların hangi manalar üzerinde daha çok yer aldığı belirtilmesi;
- c) Ek olarak kelime kuruluşunda rol alan konsonların hangi kök manalardan ne yolda bu ek manalara geçmiş olduğunun tayinine yarayacak materyellerin toplanması;
- d) Fonemlerde kaynaşma, düşme, yer değiştirme, değişme hadiselerinin sebepleriyle araştırılarak kaidelere bağlanması.

III. — Materyelleri toplamak üzere tercümeleler :

- a) Türk lehçeleri lûgatlerinin tercümesi;
- b) Sumer, Hitit, Etrüsk, Bask, Maya, Toltek, Keşuha, Sanskrit, Kelt, Lituan... v. s. dillerine ait lûgatlerin tercümesi;
- c) Eski Yunan, Lâtin, Fransız, İngiliz, Alman... gibi İndo - Öropeen dillerin ve İndo - Öropeen ana dili diye ortaya konan ipotetik dilin etimolojik lûgatlerinin tercümesi;
- d) Arap, Fars, Macar, Fin dillerinin lûgatlerinde Türk kökünden sözler aranarak listelerinin yapılması.

Bu materyellere dayanarak, bir yandan **Güneş - Dil teorisi** esaslarının bütün delillerini toplamak, bir yandan da Türk dilini eski Yunan, yeni Grek, eski Lâtin, Galo - Romen, Kelt, Lituan, Cermen, Etrüsk, Bask dilleriyle ve daha genel olarak İndo - Öropeen, Semitik, Ural - Altay ve Fino - Ugriyen dil gruplarıyla mukayese etmek ve Türkçenin analitik ve mukayeseli gramerlerini hazırlamak mümkün olacaktır.

II. Kollarda ve bölüklerde çalışmalar :

Güneş - Dil Teorisi üzerine açılan geniş ve sıkı çalışmalar, *Türk Dil Kurumunun* kol ve bölüklerindeki işleri - bir az yavaşlatmış olmakla beraber - durdurmamıştır.

1936 kış sonlarında, Kurumun çalışma kollarının ellerinde bulunan işler şöyle hulâsa edilebilir :

dan geçişi ve her dilde aynı anlama gelen, yahut biribirine yakın anlamlar gösteren sözlerin ana Türk kaynağından kopuştuğunun anlaşılması, dilin ve dillerin orijini üzerine ötedenberi insan kafasını yoran ve kıştıran birçok hipotezlere son vermiş, bütün karışık anlatışları bir tek ve orijinal temele bağlamıştır.

Güneş - Dil Teorisi nin bu ilk verimini arttırmak ve ileri götürmek üzere, *Türk Dil Kurumu* ile *Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi* elemanları el birliğiyle araştırmalara koyulmuşlardır.

Bu araştırmaların ilk amaçları şu noktalarda toplanabilir:

- a) Türk Dili lehçelerinde ve Sumer, Hitit, Etrüsk, Bask, Maya... gibi dillerde (V. + K.) [2] şeklindeki monofonemlerin ve manalarının toplanması;
- b) Prensipal kök manalarının (V. + ğ) ana kökünden geldiğini gösterecek dil materyellerinin toplanması;
- c) Dillerde (K. + V.) ve (K. + V. + K.) şeklinde görülüp kök denilen monosilâpların toplanması ve bunların ana manalarının (V. + K.) şeklinden çıktığını gösterecek delillerin hazırlanması;
- d) Kök ve eklerde biribiri yerine geçen konsonların araştırılması ve bir tam tebadül tablosunun hazırlanması;
- e) Vokalsiz konson ve konsonsuz vokal olamayacağını gösterecek dil materyellerinin toplanması.

Bu araştırmaların verimleri bir araya getirilerek **Güneş - Dil Teorisi** nin dil bakımından materyelleri tamamlandıktan sonra, yine kurum ve fakülte elemanlarının el birliğiyle ileriki yılların çalışmaları sıraya konacaktır. Yeryüzü dil bilimi kurumlarının gözü önüne *Türk Dil Bilgisinin* yeni esaslarını sarsılmaz bir şekilde koyabilmek üzere teorinin her noktasını aydınlatacak yolda yapılması gereken bu çalışma başlıca şu maddelerde hulâsa edilebilir:

I. — Güneş - Dil semantiği hakkında :

- a) En eski Türk din ve itikatlarında **güneş** kültünün izlerini gösterecek masal, mitoloji, an'ane ve itikat materyellerinin toplanması;
- b) En eski Türk totemlerinin itikatlarda ve dillerde bıraktıkları izlerin araştırılması ve bu totemlerin ilk kaynakları **güneş** olduğunu gösterecek delillerin toplanması;
- c) Avusturalya ve Şimalî Amerika yerlilerinden toplanmış totem malzemesinin Türk totem varlıkları ile karşılaştırılması ve bütün

[2] Bu formüllerde (V.) vokal (K.) konson demektir.

leri en son şekilde çıkarmak umudundayız. Bunların tutarı 11000 kadar olduğu Kolbaşılıkça tahmin edilmiştir.

Önümüzdeki çalışma devresi içinde bu işi başarmak ve son karara bağlamak üzere şu iki esas göz önünde tutacak bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

I. İlk ve orta okullar ders programlarına ait terimlerde hedef, Türk çocuğunun derslerini kolaylıkla anlayıp öğrenmesidir. Bunun için bu terimlerden

- a) Kökü Türkçeden gelen ve kültür dünyasında müşterek olan *Elektrik, dinamo, termometre....* gibi terimler, olduğu gibi alınacaktır.
- b) Bunların dışında kalan terimler, elden geldiği kadar, okuyacak çocuğun kendi bildiği ve konuştuğu Türkçenin kökleriyle Türkçe olarak yaratılacaktır.

II. İhtisas ve yüksek tahsil terimleri, doğrudan doğruya, kökü Türkçe olan kültür dünyası terimlerinden alınacaktır.

7. — *Lûgat* kolunda, eski kitaplardan Türkçe sözcük taramasına devam edilmektedir. Kış sonuna kadar 53 kitap taranarak bunlardan 18.000 den fazla fiş gelmiştir. Daha 65 kitap taranmaktadır. Yeniden 101 kitaplık bir tarama listesi hazırlanmıştır.

Gelen taramalar gözden geçirilerek değerli görünenleri monografi halinde neşredilmekle beraber, bir yandan da kalan taramalar tamamlattırılacak ve ayrıca mevcut lûgat kitapları baştan başa taratılarak bunların verimleri *Büyük Türk Sözlüğü* nün materyelleri olmak üzere sıraya konacaktır.

Bu suretle elde edilecek tarama fişleri asıl *Büyük Türk Sözlüğü* nün esasını teşkil etmekle beraber, bunlardan *Tarama Dergisinin* ikmali için de istifade edilebilir.

8. — *Tarama Dergisinin İndeks* kısmı yeniden gözden geçirilerek şu esaslar dairesinde ikmal edilecektir.

- a) *Tarama Dergisinde* eksik veya yanlış olan kelimeler tashih ve ilâve edilecektir.
- b) *Radloff* lûgati ile *Divanü Lûgat-it-Türk, Uygur Metinleri, Yakut, Çuvaş, Altay, Kırgız .. v. s.* lûgatleri baştan başa taranarak *Tarama Dergisine* girmemiş olan kelimeler ve manalar fişlenecektir.
- c) Bütün bunların ilâvesiyle bir *Türk Lehçeler Lûgati* vücade getirilecek ve basılacaktır.

1 — Çalışma kollarından *Lengüistik* kolu, Kurultaydan sonra *Ekler Dergisi* üzerinde çalışarak, bir çok fişler hazırlamış, ayrıca Türkçe ile İndo - Öropeen dil grubu arasında karşılaştırmalar yapmak üzere fişler hazırlığına girişmiştir. Yakut dilinin grameri hakkında Alman dilcisi *Böthlingin* eserinden Uzman Doktor *Şükrü Akkayanın* eliyle tercümele de yaptırılmıştır.

2 — *Filoloji* kolu, *lûgat* kolıyla birlikte çalışmaktadır.

3 — *Etimoloji* kolu üyelerinin her birine çalışma yönleri vermek ve o yolda etütler hazırlamak ve hazırlatmak yolunda çalışmaktadır.

4 — *Gramer - Sentaks* Kolu, sentaks üzerine açılan anketi takip etmekle beraber, Türk ana grameri işi ileriye bırakılmış olduğundan, ancak hazırlık çalışmalarıyla uğraşmaktadır.

5 — *Derleme* kolunda, Anadolunun her yerinden gelmiş yüz elli binden fazla derleme fişi alfabe sırasıyla ve bütün anlamları ve der yerleri ile sıraya konarak **Derleme Dergisi** hazırlanmaktadır.

Erzincan saylavı *Aziz Samih İlter*, Malatya Saylavı *Mahmut Nedim Zapçı*, Giresun Saylavı *Talât Onay* ve Finans Bakanlığı Buğday Kontrolörü *İshak Rafet Işıtmandan* kurulmuş olan *Dergi hazırlama komisyonu* kış sonlarına kadar 76 binden fazla derleme fişini gözden geçirmiş, 18 bin kadar kelime fişi hazırlamıştır

Bu fişleri kontrol için Asbaşkan *Hasan Reşit Tankut* ile Sağışman *Besim Atalay* ve Derleme Kolbaşısı *Naim Hazım Onatın* buldukları komisyon da işe başlamıştır.

Kontrolları biten fişler, harf harf *Genel Sekreterlikçe* görülerek baskı şekli verildikten sonra basıma başlanacaktır. Anadolu yerli şive ve lehçelerinin bir lûgati hükmünü alacak olan bu eserin, **Tarama Dergisi** gibi çok değerli ilmî bir verimi olacaktır.

6. — *Terim* kolunda, önceden dağıtılmış listeler üzerine gelen cevaplar bölüklerde gözden geçirilerek, hazırlanan terim karşılıkları *Terim Merkez Kurulunda* müzakere edilmektedir.

Terim Merkez Kurulunun şimdiye kadar kararlaştırarak *Genel Merkez Kuruluna* sunduğu terim karşılıkları 6 bölüğe ait 4173 kelimedir. Bölüklerce kararlaştırarak *Terim Merkez Kuruluna* sunulmuş olan terim karşılıkları üzerinde *Terim merkezi* çalışmaktadır. Askerlik terimleri ayrıca hazırlanmaktadır. Henüz bölüklerde çalışılmakta olan terimler de vardır.

Terim Merkez Kurulu nun çıkardığı karşılıkları, bu çalışmaların bir örneği olarak bir bültende toplamak ve gelecek yılların çalışmalarında ilk ve orta öğretim okullarındaki ders kitaplarına girecek bütün terim-

Önümüzdeki çalışma devründe basılması düşünülen eserlerin başlıcaları da şunlardır:

- a) *Güneş - Dil* dersleri ve etütleri;
- b) *Derleme Dergisi*;
- c) *Türk Lehçeler Lûgati* (kısmen);
- d) *Büyük Türk Lûgati*;
- e) *Divanü Lûgat - it - Türk* indeksi;
- f) *Çağatay Lûgati*;
- g) *Türk Dili Bültenleri*.

9. — Sentaks Anketinin verimleri ile **Güneş - Dil teorisi** nin verimleri bir araya getirilerek *Türk Dilinin Analitik grameri* ile *Türk Lehçelerinin mukayeseli grameri* hazırlanmak üzere bütün gramer varlıklarının bir araya getirilmesi ve hepsinin yeni dil konsepsiyonuna uygun şekilde izahı esaslarının hazırlanması önümüzdeki yılların çalışma programına alınacaktır.

10. — *Pekarskiy* nin büyük *Yakut Dili Lûgati* ile *Zolotnitskiy* nin *Çuvaş Söz Kökleri lûgati* ve bu eserin ilâve kısmı dilimize çevrilmiştir. Macar bilginlerinden *Paasonen* in Macarca *Çuvaş lûgati* ile Rus bilgini *Verbitskiy* nin *Altay - Aladağ Türk lehçeleri lûgati* de tercüme edilmiştir.

11. — Geçen Kurultaydanberi yapılan yayınlar şunlardır:

a) *Kılavuz*. Önce gazetelerde anket şeklinde basıldıktan sonra *Osmantıcadan Türkçeye* ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep kılavuzları* çıkarılmıştır [1].

b) 8-14 sayılı 7 *Türk Dili bülteni* basılmıştır. 15 sayılı bülten de Basımevindedir.

c) Kurultaya vadedilen eserlerden *Türk Yazıtları; Birinci Manihaika Tercümesi; Elidrak haşiyesi* ve *Türk fonetiği* baskıdadır.

d) *Divanü Lûgat - it - Türk* Tercümesi, indeks halinde tetkiktedir; *Çağatay Lûgati*, baskısı 3 formada durmuştur; *Ata sözleri* hazırlanmaktadır.

e) *Büyük Türk Lûgatinin* alt tarafının basımı gelecek çalışma yılları programına alınmıştır.

Üçüncü Dil Kurultayı na sunulabilmek üzere baskıya verilmiş ve hazırlanmış olan başlıca eserler şunlardır:

a) *Derleme Dergisi* nin ilk yetiştirilebilecek fasikülleri;

b) *Terim Merkez Kurulunun* hazırladığı terimlerin bülten şeklinde bir baskısı;

c) *Türk Yazıtları* nın bir cildi;

d) *Manihaika* tercümesi;

e) *Türk fonetiği* tercümesi;

f) *Elikrak Haşiyesi*;

g) *Ata sözleri*.

[1] Kılavuz çalışmaları hakkında biraz ileride ayrıca malûmat verilmiştir.

İşte **Cep Kılavuzu** Kurultayın verdiği bu yönergeyi yerine getirmektedir.

Bu ağır işi başarmak için Türk Dili Araştırma Kurumu, şu yollar-
dan yürümüştür:

Önce Tarama Dergisine gelen cevaplar sıraya konulmuştur. Bunlar üç takımdı:

1) **Düzeltilme fişleri:** Dergide bulunan sözler arasında, gerek anlam, gerek söyleniş bakımından yanlış olanların doğrusunu gösteren fişler;

2) **Katma fişleri:** Dergide bulunmayan unutulmuş sözleri hatırlatan fişler;

3) **Seçme fişleri:** Karşılıklar arasında en uygun ve dile en yakın görünenleri gösteren fişler...

Bunlar sıraya konulduktan sonra, bir de Kamusu Türkî ile Naci ve Salâhî lûgatleri taranarak, Dergiye girmemiş arapça ve farsça sözlerin listesi hazırlanmıştır.

1934 yılının onuncu ayından on ikinci ayı ortalarına kadar bu işlerle uğraşmıştır.

İkinci adım olarak, 1934 yılının son ayı içinde Kurumun Genel Merkez Kurulu üyeleriyle, yurttan yazı işleriyle uğraşan, zevkiyle tanınmış yazarlardan bir *Kılavuz Çalışma Kolu* kurulmuştur.

Kılavuz çalışma kolu, Tarama Dergisinde bulunan ve ona sonradan katılan arapça veya farsçadan alınma yabancı sözleri göz önüne alarak, bunlara öz Türkçe karşılıklar araştırma işine başlamıştır. Bir takım sözler, dilimizde kullanıla kullanıla arapça veya farsçadaki anlamından ayrılarak türlü düşünceler anlattığından, bunlar için bir tek karşılık bulunamayan yerlerde, her anlamına başka bir karşılık koymak gerekmiştir. Böyle bir kaç karşılık konan sözlerde, her karşılığın anlattığı düşünceyi göstermek üzere, Fransızca ları yanlarına yazıldığı gibi; gerekli yerlerde, kullanılış örnekleri de konulmuştur.

Etimoloji Kolunun çalışmaları, dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı dilden gelmiş sanılan sözlerden bir takımının o dillere de Türkçe kökünden geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Bu gibi sözlerden gerekli görülenler Kılavuza da, en son aldığı, işlenmiş ve bugün kullanılan şekil altında, geçirilmiştir.

Türk dilinin, uzun zamanlardan beri sanıldığı gibi, yalnız Ural-Altay dil ardasının bir parçası olmak şöyle dursun, bir yandan İndo-Öropeen denilen Avrupa dilleri soyuna, bir yandan da Semitik adını taşıyan dillere kök vermiş bir ana dil olduğu, günden güne daha belirli kanıt-

**OSMANLICADAN TÜRKÇEYE
VE
TÜRKÇEDEN OSMANLICAYA
CEP KILAVUZLARI**

Yazı dilimizde kullanılan ve konuşma dilinde yer tutmamış olan arapça ve farsça diye bildiğimiz sözlere öz Türkçe karşılık aramak yolundaki çalışmaların 1935 yılında vardığı safhalardan 12 sayılı (Türk Dili) Bülteninde bahsedilmişti.

(Karşılıklar Kılavuzu adı altında (Ulus) gazetesinde ve ondan alarak başlıca gazetelerimizde çıkan ilk deneme, bir anket mahiyetinde idi. Her listedeki sözler için, gazetede çıktığından başlamak üzere bir ay içinde herkesin düşüncesini ve önergesini bildirmesi ilân edilmişti. Bir hayli önerge de geldi. Bunlar göz önüne alınarak üçüncü bir süzgeçten daha geçirildikten sonra (Kılavuz) son şeklini aldı.

İşte bu son şekil herkesin kolaylıkla edinebilmesi için küçük hacimde ve ucuz olarak "Osmanlıcadan Türkçeye,, "Türkçeden Osmanlıcaya,, (Cep Kılavuzu) adı altında iki cilt halinde ortava konulmuştur.

İlk çıkan (Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu)nun önsözü ile 26 Eylül 1935 dil bayramında çıkarılan (Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu)nun önsüzünü ve aynı günde Kurumun neşrettiği bildiriği aşağıya olduğu gibi alıyoruz:

OSMANLICADAN TÜRKÇEYE CEP KILAVUZU (ÖNSÖZ)Ü

İkinci Türk Dili Kurultayının beğendiği yeni iki yıllık çalışma programının başında şunlar vardır:

" 1 — *Tarama Dergisinde çıkan karşılıklardan, gelecek mütalealara göre, olduğu gibi, yahut tashihen kabul edilecek karşılıklar ile, karşılığı bulunmamış mefhumlar için söz yaratma yolu ile yapılacak karşılıklar, Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu adı altında hazırlanarak neşredilecektir.,,*

" 2 — *Yazanlara yol gösterecek olan bu Kılavuza mukabil, Türkçeden Osmanlıcaya Karşılıklar Kılavuzu adı ile bir eser daha hazırlanarak neşredilecektir.,,*

bir takım sözlere karşılık aranması için büsbütün gergisiz görünmüştür.

Kılavuzdaki sözleri kullanırken en çok dikkat edilecek bir noktada Osmanlıcada kılışeleşmiş olan bir takım sözleri, kelimeleri kelimesi kelimesine çevirmekten, elden geldiği kadar, çekinmektir. Böylece türkçe düşünüp yazmağa alışanlar, kısa bir zamanda Kılavuz yapraklarını yıprata yıprata yazı yazmak ezgi ve üzgüsünden kendilerini kurtarabileceklerdir.

Kılavuz bu umuduna varabildiği gün büyük dil devriminde kendine düşen ödevi yerine getirmiş olacaktır.

Cep Kılavuzunun bu ilk basımı, yeni sözlerin herkese yayılmasını kolaylaştırmak üzere yapılmış bir halk basımı şeklindedir. İlerde daha güzel basımlarının çıkarılması da umulmaktadır.

Pek kısa bir zaman içinde başarılan bu büyük ulusal devrimin bütün şerefi, Türk Dili Araştırma Kurumunu kuran, koruyan ve ona göklerden esinler alan büyük kavrayışının ışıklarıyla yol göstericilik eden Ulu Önderimiz.

K. ATATÜRK

ün kutsal başı üzerinde toplanmaktadır. Yirminci asrın bu en büyük yaratıcısı, Kılavuz çalışmalarını yalnız kolaylaştırmakla kalmamış, kendisi de sözlerin köklerini aramak ve karşılık bulmak işlerinde değer biçilmez bir özveri ile çalışmıştır.

Yurdun ve ulusun ileriliği uğrunda, uykusunu, rahatını düşünmiyerek bütün varlığı ve içinden taşan ülkü ateşiyle uğraşan, ve yüksek buyruğu altında iş görmeği onur bilenlere böylece eşsiz bir çalışma örneği veren Büyük Önderimize burada, yüreğimizin derinliklerinden kopup gelen sonsuz duygu ve saygılarımızı bir daha sunmayı şerefli bir borç biliriz.

TÜRKÇEDEN OSMANLICAYA CEP KILAVUZU (ÖNSÖZ)Ü

Türkçeden osmanlıcaya Cep Kılavuzu adıyla ortaya konan bu kitap, Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nun indeksidir. Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzun'da yazılı türkçe karşılıklar, alfabe sırasına alınarak, hangi osmanlıca sözlere karşılık tutulmuş ise, onlar da yanına yazılmıştır. Bunu böyle çıkarmakla düşünülen şey, osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'na göre yazılmış bir yazıyı okuyanlar, o yazıda gördükleri bir türkçe sözün ne demiye geldiğinde duraklarılarsa, bunu bulabilmelelerini kolaylaştırmaktır,

larla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bugün yabancı denilen Avrupa ve Asya dillerinden Türkçeye alınmış sözler arasında pek çoğunun aslında Türk kökünden kaynakıldığı anlaşılıyor.

Kılavuzda Türk kökünden geldiği saptanarak alınan sözler, daha çok gereklik ölçüsüyle daraltılmıştır. Türk dilinin verimli kaynağından gelen sözler, yalnız bunlar değildir. Ancak Kılavuz, yazarlara, okuyabilen herkesin anlayabileceği bir yazı dili kurmak işinde yol göstericilik etmek vargisiyle ortaya konulduğu için, bunların hepsini koynuna alamamıştır.

Türk Dili Araştırma Kurumu, bir yandan Türkçenin en eski ve işlenmemiş kaynaklarını, öte yandan da İndo - Öropeen ve Semitik dillerin etimolojilerini araştırarak, elde etmekte bulunduğu sonuçları ayrıca hazırlayıp göz önüne koymak üzere de çalışmaktadır.

Kılavuz çalışmalarının ilk aylarında ileriye bırakılan kelimeler, o zamana kadar yapılmış olanlarla birlikte, bir daha gözden geçirilmiş, görülen eksiklikler tamamlandıktan, yanlışlar düzeltildikten sonra, Kılavuzun anket şeklinde gazetelere verilmesi uygun görülmüştür.

Ankarada Ulus gazetesinde Kurumun gözü altında basılan ve bütün gazetelere de verilen ilk *Kılavuz* listelerinin her biri için, bir önergesi olanlara bir ay zaman verilmişti. Ulusal dil işine her vakit candan ilgi gösteren halkımız, bu ankete de sevinerek atılmış bir çok düzeltme ve katma önergeleri göndermiştir.

Bütün önergeler geldikten ve her biri toplanarak sıraya konulduktan sonra, Kılavuz kolu yeniden işe girişmiş, bütün bu önergeleri birer birer gözden geçirdiği gibi; listelere geçmemiş arapça veya farsça sözleri de göz önüne alarak üçüncü bir görüş yapmıştır. Bir yandan da yeni yapılan sözlerin şekil bakımından sıraya konulmasıyla uğraşarak, şekilce elden geldiği kadar birlik yapabilmek için gerekli görülen değiştirmeler yapılmıştır.

İşte bu kadar özenlerle elde edilen sonuçlar bu *Cep Kılavuzunda* toplanmaktadır.

Cep Kılavuzu, yazarlarımıza ve okurlarımıza Osmanlıcadan Türkçeye geçit devresinde yol göstericilik edebilmek umudu ile ortaya çıkıyor. Yazı dilinde kullanılmasına alışılmış olan bir takım yabancı sözlerin yerine Türkçe karşılık bulmakta güçlük çeken yazarlar osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nda kendileri için kolaylık bulabilecekleri gibi; yeni Türkçe sözleri okurken ne demiye geldiğini anlamakta zorluğa uğriyan okurlar da Türkçeden osmanlıcaya Cep Kılavuzu ile sıkıntılarından kurtulabileceklerdir.

Kılavuza geçmiyen arapça veya farsça sözlerin çoğu Terim Koluna bırakılmıştır. Lûgatlerde yazılı olup ta osmanlıcada bile pek kullanılmıyan

yacak etütler bir araya getirilerek son bir defa daha Kılavuz sözle-
gözden geçirildi.

İşte bugün ilk kısmı ortaya konulan Cep Kılavuzları bu kadar uzun
ve özenli çalışmaların ürünüdür.

Üç senedenberi dil işinin türlü yönleri üzerinde çalışmış ve çalışmakta
olan Türk Dil Kurumu, kılavuzu ortaya koyarken herkese açıkça bildir-
meyi borç bilir ki, Türk dilinin geniş ve zengin varlığı, ne Tarama Der-
gisinde, nede cep klavuzunda tam olarak gösterilebilmiş değildir. Dili-
mizin öz kaynaklarına doğru girildikçe, Türkçede ana söz köklerinin
varlığı, bunlardan türlü türlü sözler türetmeğe yarıyan eklerin zenginliği,
köklerle eklerin birleşmesindeki dil sisteminin genişliği, kendini göster-
mektedir. Bu yönden yapılan araştırmaların verimi, akıl şaşırtıcı bir
değerde ve henüz dünya lengüistlerinin sezemediği bir enginliktedir.

Cep klavuzunun öz türkçe karşılığı gösterilen sözler de, etimoloji
bakımından, Türk diline yabancı sözler değildir. Bir yandan Türkçenin
en eski ve el değmemiş varlıkları, öte yandan İndo-Öropeen ve Hami-
to - Semitik denilen dil familyalarının etimolojisi üzerinde yapılan derin-
leştirmeler, türkçeden başka denilen dillerin de aynen Türk kaynağında
olduğunu günden güne daha kuvvetlenen ve daha sarsılmaz bir inan
haline gelen bir gerçek olarak, ortaya koymaktadır. Hele Türk olduğuna
şüphemiz kalmamış olan Sumerlerin dili hakkında iki, üç senedenberi
âlimler tarafından ortaya konulan ince araştırma eserleri göz önüne alı-
nırsa, işaret ettiğimiz büyük hakikatin az zamanda güneş parlaklığıyla
kendini göstereceğine şüphe edilemez.

Türk köklerinden geldiği anlaşılan sözlerden pek az bir kısmı kılavuzda
gösterilmiştir. Ancak Türkçenin başka ülkelerde söylenip yazılan
dillere vergisi bu kadarcık değildir.

Kılavuzu yaparken Türkçenin tarihini, hattâ tarihten öncesini derinleş-
tiren bir ilim eseri ortaya koymak düşünülmemiştir. Daha çok, pratik
olarak, bugünkü halkın anlayabileceği açık, sade, canlı bir dile yer ver-
mek düşüncesine bağlanılmıştır.

Cep klavuzu, halk için yazı yazmak istiyen Türk yazarlarının alıştık-
ları osmanlıca yazıdan türkçe yazıya geçmelerini kolaylaştırmak isteğiyle
yapılmıştır.

Büyük Türk Sözlüğü üzerindeki çalışmalar, dilimizin geniş zenginlik-
lerini ortaya dökmek umudiyle sürüp gitmektedir. Bundan başka dilimi-
zin en ilkel varlıklarını bulmak ve bunları yabancı denilen dillerin söz
kökleriyle karşılaştırmak yolundaki çalışmalar da durmamıştır. Kurum,
o yoldaki çalışmaların verimlerini de ayrıca ortaya koyacaktır.

Bir indeks olarak hazırlandığı için bu Kılavuzda bir takım Türkçe sözler eksik, bir takımlarının da anlamlarından bir kısmı yazılmamış görülecektir. Bütün Türkçe sözlerin bütün anlamlarıyla gösterileceği kitap, Büyük Türk Sözlüğü'dür. Türk Dil Kurumu, bir yandan da bu sözlük üzerindeki çalışmalarını sürüp götürmektedir. Daha yıllarca çalışma istiyen bu büyük sözlüğü ortaya koyabildiğimiz gün, Türk Dilinin yeni bir bayramı olacaktır.

TÜRK DİL KURUMUNUN BİLDİRİĞİ

Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavzu 26 Eylül 1936 da Üçüncü Dil Bayramı gününde satılığa çıkarılmıştır. O gün Türk Dil Kurumu şu bildiriği gazetelere vermiştir:

Türk Dil Kurumu, bugün sayın Türk yurttaşlarına osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzunu sunmakla sevinç duymaktadır. Bunun indeksi olarak hazırlanan Türkçeden osmanlıcaya Cep Kılavzu da basılmaktadır ve pek yakında ortaya konacaktır.

Cep Kılavuzları, 1933 Martından beri sürüp giden bir çalışmanın verimidir. Bu çalışmanın amacı da, yazı dilimizde kullanılan fakat halkın konuşma dilinde yeri olmadığı için yabancı sayılan sözlere öz türkçe karşılıklar bulmaktır.

Dil devriminin gidişini ilgi ile gözönünde tutanlar, bu iki küçük kitabın ne büyük emeklerle yapılmış olduğunu pek iyi bilirler.

Türk Dil kurumu, 1933 Martında açtığı Dil Anketi ile bu işe elkoymuştu. Bu anketin verimleri bir araya getirilerek yine o yılın yazında bir Karşılıklar Kılavuzu hazırlığına da başlamıştı.

Ancak, yalnız ankete gelen cevaplarla bu işin eksik kalacağı görüldükçe geniş bir tarama işine de girişildi. Elde bulunan 130 bin kadar derleme fişi ile 150 kadar kitap, arapça ve farsça sanılan sözlere karşılık olabilecek karışmamış türkçe sözler bulmak bakımından, taratıldı. Bu çalışmadan da 1934 yazında ortaya konulan Tarama Dergisi çıktı.

Tarama Dergisi üzerine gelen düşünceler, anketin verimleri, Kurumun elinde bulunan ve bu işe yarıyacağı umulan bütün belgeler, bir araya getirilerek 1934 yılı sonlarında yeniden Kılavuz hazırlığına elkonuldu. Kurum Genel Merkez Kurulu üyelerinden başka yurdun yazı ve dil ile uğraşır seçmelerinden de 16 kişiyi içine alan Kılavuz Çalışma Kolu, aylarca süren çalışmalardan sonra Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu adı altında hazırladığı bir taslağı bütün gazete ve mecmualarla halkın gözü önüne koydu ve herkesten önerge istedi. Gelen önergeler ile kılavuzda eksik kalmış söz listeleri ve şekil birliği sağlı-

yazı ve konuşma diline kaç yeni kelimenin girdiği ezberden söylenemez. Fakat, bu 8000 kadar kelime 3 kategoriye ayrılabilir:

1 — Ötedenberi söyleyip yazdığımız sözler... Bunların yazı dilinde arapça ve farsça karşılıklarını kullanmakla dile bir şey kazandırmış olmayorduk. Tamtersi kafamızı boş bir kalabalık ile dolduruyorduk, güneş dediğimiz halde, şems, afitap, hurşit yazmamız ne kadar lüzumsuz ve şaşırtıcı bir şeydi!.. Örnekleri buna göre çoğaltabilirsiniz. Demek ki, birinci kategorideki sözler dile yeniden yerleşecek kelimeler değildir. Herkesin ötedenberi bilip kullandığı bundan sonra da kullanacağı sözlerdir.

2 — Bu kategoride yeniden yapılan türkçe sözler vardır. Bunlar şimdiye kadar yabancı bir sözle anlatmak zorağında bulunduğumuz yüksek anlamları söylye bilmek için bilinen Türk köklerine Türk ekleri katılmak yoluyla yapılmıştır. Bunların içinde az bir kısmının düşünceyi tam karşılayamaması yahut bir zaman için yadırganması ihtimali vardır. Fakat güvenerek diyebilirim ki, bunlarda yüzde seksen yerindelik vardır. Şurada kullandığım (zorağ-zaruret) (yerindelik-isabet) sözleri gibi içlerinde çok sevimli ve çok kolay anlaşacak karşılıklar çoktur. Bu yeni yapılan kelimeler içinde birtakim örnekle yapılmış sözler de vardır. Yad, yantı, as... gibi sözlerle yapılan bu yeni kelimelerin Türk dilinin şivesini hiç te bozmadığını, bozmak söyle dursun dile yeni bir tat verdiği duygusundayım. Türk dilinde önek olamaz diyenlere yalnız şunu söylemek isterim.

Eski ve ilkin dillerin hiç birinde önek yoktur. Hattâ İndo - Öropeen dillerinin ana dili diye bilginlerin yaptıkları teorik dilde bile önek görülüyor. Dil bilginleri öneklerin birleşik kelimelerdeki ilk parçanın kaynaşıp küçülmesiyle meydana geldiğini oybirliği ile söylerler. Türk dilinde de birleşik kelimelerden böyle önekler çıkabilmesi çok tabiidir.

3 — Bu kategoride, Türk diline yabancı dillerden gelmiş sanılan sözler vardır. Bu kategorideki sözler dil işinin en can alacak noktasıdır. Biz yabancı dillere Türk kökünden geçtiği anlaşılan ve sonradan bayağılaşarak dilimize geri dönen bütün kelimeleri Kılavuza türkçe kökünden diye olduğu gibi aldık. Bugüne kadar edindiğimiz sarsılmaz kanaat odur ki; İndo-Öropeen ve Semitik denilen dillerin şimdiye kadar bir türlü bulunmamış olan ana kaynağı Türkçenin koynunda saklıdır. Avrupa dilcileri türkçeyi dilimizin türlü lehçelerini az bildikleri ve hele ana kaynağı üzerinde durup derinleşmedikleri için bu büyük hakikati görememişlerdir. Görenleri olmuşsa bile boş bir gurur bunu söylemelerine engel olmuştur.

Dillerin ilk doğuşuna doğru gerisingeri bakılacak olursa, tabii ses çıkarma ve sesle duygu anlatma mekanizmasının en çok ve en iyi türkçede bulunduğu görülür.

Cep kılavuzu, ne dilimizin zengin kaynaklarını daraltmak, ne de konuşan ve yazanları zora sokmak kastıyla ortaya konmıyor. Onun amacı, halk için yazılan yazıların yalnız okuma yazma öğrenmiş olanların da kolayca anlayabileceği bir dille yazılmasına yol göstericilik edebilmektir.

Bütün yazar ve okurların bu maksadımızı göz önüne alarak kılavuzu iyi karşılayacaklarını umarız.

TÜRK DİL KURUMU
Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

CEP KLAVUZLARI HAKKINDA

KURUM GENEL SEKRETERİNİN (ULUS) GAZETESİNE DİYEVİ

Cep kılavuzları hakkında Kurum Genel Sekreteri İ. N. Dilmen, kendisiyle görüşen (Ulus) gazetesinin İstanbul Oruntağı N. H. Atay'a diyevide bulunmuştur. (Ulus) un 17 ve 18 Eylül 1935 sayılarındaki bu görüşmelerin başlıca kısımlarını buraya alıyoruz:

— Kurum, kılavuz için geçen İkkânun ortasındanberi çalışıyor. İlk yazı dilinde çok kullanılan arap ve fars kelimelerinin karşılıklarını koymakla işe başlamıştı. Sonradan bu ölçü daha genişledi ve 3-4 bin kelime yerine 7-8 bin kelimeye karşılık aramak gerekliliği görüldü. Yapılan sözler bir kere daha gözden geçirilerek kılavuza ilk şekli verildikten sonra hazırlanan taslak Ankara'da «Ulus» ta ve ondan almak suretiyle bütün gazete ve dergilerde çıktı. Bu basışta herkesten önerge istendi. Bir düşüncesi olanlar önergelerini Kuruma gönderdiler. Bunlar toplanıp sıraya konulduktan sonra üçüncü bir revizyon yapıldı. Gelen önergelerden uygun görülenler alındı, bundan başka Şemsettin Sami, Muallim Naci ve Salâhî lûgatleri taranılarak kılavuza girmemiş, arapça ve farsça sözler de katıldı. Bu son şeklini aldıktan sonra kılavuz, osmanlıca ve türkçe olarak tam alfabe sırasına kondu ve baskıya verildi.

Kılavuzun osmanlıcadan türkçeye olan kısmı basılmıştır. Çok yakında satışa da çıkacaktır. Türkçeden osmanlıcaya olan kısım basılmaktadır. Dil bayramına kadar bunun da satışa çıkacağını umuyorum.

— Kılavuzda kaç kelime var, ve bu kelimelerle, konuşma ve yazı diline yeni kaç kelime giriyor dersiniz?

— Kılavuzda 7500-8000 kadar kelime vardır [1]. Bu kelimelerle

[1] Bu rakam o zaman tahmini olarak söylenmişti. Biraz ileride görüleceği üzere tam rakam 8752 dir ve bunların her bir kategoriye giren mikdarları da tespit edilmiştir.

herkesin bu sözlere alışarak Kılavuza bakmak ihtiyacından kurtulmasıdır.

— Ya Büyük Sözlük üstat?

— Kılavuzla karşılık arama işi sona ermiş sayılabilir. Bundan sonra hazırlanacak şey Büyük Türk Sözlüğü'dür. Bunun için geçen yıl yüz elli-den fazla eski kitabın taranması işine girilmişti. Bu taramanın fişleri gelip toplanmaktadır, bu sene de yeniden taramalar verilecektir. Bir yandan da söz derleme işinin verimi sıraya konarak bir Derleme Dergisi hazırlanmaktadır. Kılavuz basıldıktan sonra bir de Ekler Dergisi çıkarılacak ve bunda türkçe söz kurumuna yarıyan ekler toplanacaktır.

— İlmî kısım için nasıl çalışıyorsunuz?

— Bu iş bir yandan türkçenin en eskilerine varıncıya kadar bütün lehçelerini araştırmak, öte yandan da başka dillerin etimolojilerini yaparak onları türkçe ile karşılaştırmak işidir. Bu çözümlerden sonra bunların yeniden birleştirilmesiyle dil teorisi ortaya çıkacaktır. Bu iki işten birincisi için şimdi Pekarskiy'nin büyük Yakut lûgatini Rusçadan tercüme ediyoruz. Yakutlar Siberyanın kuzey doğusunda yaşayan eski bir türk oymağıdır. Bunların ili İran ve Arap il ve kültürlerinden çok uzak kalmış olduğu halde tercümede ilerledikçe bir çok Yakut sözlerinde bizim arapça veya farsça sandığımız kelimelerin kökleri kendini göstermektedir.

1900 Büyük sayfadan fazla olan bu lûgat birkaç aydanberi bir çok elden parça parça dilimize çevrilmektedir. İşin tercüme tarafı bitmeğe yaklaşmıştır. Kontrolü da yapıldıktan sonra bütününün yeniden derinleştirilmesi sırası gelmiş olacaktır.

Yine Yakutlar gibi Siberyanın kuzey batısında yaşayan Çuvaş'ların lehçesi de çok merak verici Türk diyalektlerinden biridir. Bu dil için aslen Çuvaş olan Aşmarin adında bir bilginin yazdığı büyük bir rusça lûgat Rusya'da parça parça basılmaktadır. Fakat henüz tamam olmamıştır. Onu bekliyerek Zolotnitskiy'nin küçük Çuvaş lûgatini rusçadan dilimize çevirtiyoruz. Bunlardan sonra Kırgız ve Altay lehçelerinin lûgatlerini de tercüme edeceğiz. Bu yollarla Türk dilinin bir çok bizce bilinmedik kalmış varlığı ortaya çıkacaktır.

Ve öte yandan etimoloji kolumuz da eski Yunan, Lâtin, Arap, Fars dillerinin etimolojilerini türkçeye olan yakınlıkları ve bağılıkları bakımından araştırmaktadır. Bu dil araştırmaları durmadan, dinlenmeden yukarda işaret ettiğim büyük hedefe doğru sürüp gidecektir.

Tarihten öncenin karanlıkları içinde doğacak olan bu büyük hakikatin sırrını ortaya çıkarmak dil davamızda büyük ve bütün dünyaya yaygın bir buluş olacaktır. Bu buluş ortaya çıkınca yalnız dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı dilden gelmiş sanılan sözlerin değil, bütün yabancı sanılan dillerin dahi türkçenin zengin varlığından kaynamış olduğu meydana çıkacaktır.

Ancak böyle bir buluş yüksek bir ökeliğin (dehanın) verimi olabilir.

Bizim dil çalışmamızın iki ayrı amacı vardır. Biri; yukarda söylediğim gibi yüksek ilim davasıdır. Bunu bütün varlığımız ve araştırma gücümüzle kovalıyoruz, öteki daha fazla pratik bir iştir. Biz, on sekiz milyon Türkü kısa zamanda okur, yazar ve okuduğunu anlar bir hale getirmek istiyoruz. Bu da ancak herkes için yazılan yazıların herkesçe kolaylıkla anlaşılabilir temiz, sade ve alışılmış bir dil ile yazılmasına bağlıdır. İşte bilinen yahut ne demek olduğu kolayca sezilebilen sözlerin, yazı diline bol, bol girmesini isteyişimiz bundandır. Bunu yapabilirsek halkı okutma işi büyük bir kolaylık alabileceği gibi, okullarda öğretim için verilen zaman da azaltılacaktır.

Kılavuzun yabancı sanılan binlerce söze, alışılmış türkçe karşılık koyması işte bu ikinci dava içindir. Terimlerde ilk ve orta öğretim için gene bu yolu kovalamak gereklidir.

Yüksek ilim ve ihtisas terimleri arıulusal sözleri benimsiyerek te kurulabilir, ancak Türk çocuğunun henüz, başka bir dil öğrenmediği, yahut yeni öğrenmeğe başladığı ilk ve orta okul kitaplarını tam anlayabileceği dil ve terim varlığıyla yazabilmek öğrenmeği çok kolaylaştıracak büyük bir iştir.

Kılavuzda ileri sürülen karşılıkların kullanılması işini biz en çok yazarlarımızdan bekleriz. Onların zevkine inanıyor ve güveniyoruz. En iyi romancılarımızdan bir arkadaş geçen gün;

— İlgili kelimesi ilk günler bana çok yabancı geliyordu, şimdi ise öyle alıştım ki alâka diyemez oldum.

Diyor. Kılavuzla ortaya atılan sözlerden birçoğu şimdiden yer tuttu. Devlet terimleri resmileşince bu akış büsbütün kuvvetlenecektir. Böylelikle Kılavuzun kısa bir zamanda kendiliğinden içe sineceğini umarım.

Yaşayan bir dil elbette evrimini yapacaktır. Kılavuzdaki sözlerin bir takımları yazarların elinde belki daha sevimli şekiller alır. Yeni yeni anlamlar yeni kelimeler doğurur. Türkçecilik akışı bir kere yerleştikten sonra, bunun temiz, canlı bir edebiyatı doğacaktır. Bu edebiyat bize daha bir çok kelime verecektir. Bunun için Kılavuzla dilin tabii evrimini durdurmuş olmuyacağız. Kılavuzun rolü bir sözü yadırgıyan fakat karşılığını bulamıyan yazara yardım etmektir. Umduğumuz şey de az zamanda

incelikleriyle anlatma yeteneğine kavuşturmak dil devriminin iki amacından biri ve ilki idi.

Dil Araştırma Kurumu bu ideal yoluna dökülen savaşıları yüksek bir kumanda altına topladı; şimdi de Kılavuz, savaşıların önlerini aydınlatacak bir eser olarak ortaya çıkıyor. İlk düşünüş ve ilk hız günlerinin sarsıntılı hareketlerine Kılavuz, dildeki bilgileri ve yazıdaki ince zevkleri tanınmış ellerin ördüğü ilk ve güzel bir süzgeç hizmeti görmüş olacaktır.

*
**

Bir süzgeç diyoruz; Dil Kurumu Kılavuzunu bize hediye ederken çok ilmî bir duyguya uyarak, buradaki karşılıkları kullanmakta bizi zorlamadığını anlatmaktadır. Görülüyor ki Kurum, bu yeni Kılavuzlar üzerine bir defa daha Türk jenesinin kapısını çalıyor. Yüksek Türk jenesinin yeni buluşlarını ve bu buluşların izahını yüksek Türk milletinden bekliyor. İşte biz bunu bundan sonra yapılacak Türk lûgati için çalışmalarımızda bir temel direktif olarak kabul etmeliyiz. Bu direktif ki bizim Türk aklımıza, zekâmıza tam bir genişlik, bir serbestlik veriyor, onu kullanarak yeni bir çalışma devrine giriyoruz demektir.

Girdiğimiz devir de bizi dil devriminin ikinci amacına ulaştıracaktır. Bir yandan büyük Türk dili lûgatini ve gramerini yapmaya doğru gidilirken, Türk Dili Araştırma Kurumu bir yandan da - Kılavuzunun başında dediği gibi - Türkçenin en eski ve işlenmemiş kaynaklarını, İndo-Öropeen ve Semitik dillerin etimolojisini karıştıracak, bunlardan elde edilmiş sonuçları ortaya koyacaktır. Bu ikinci çalışma devrinin varacağı yeri Kılavuzun başındaki şu satırlarla tanıyoruz.

“Türk dilinin uzun zamanlardanberi sanıldığı gibi yalnız Ural - Altay dil ardasının bir parçası olmak şöyle dursun, bir yandan İndo - Öropeen denilen Avrupa diller soyuna, bir yandan da Semitik adını taşıyan dillere kök vermiş bir ana dil olduğu, günden güne daha belirli kanıtlarla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bugün yabancı denilen Avrupa ve Asya dillerinden Türkçeye alınmış sözler arasında pek çoğunun aslında Türk kökünden kaynakıldığı anlaşılıyor.”

*
**

Evet, böyledir. Türk dilinin de Türk kültürü, Türkün kendisi gibi en asîl, en kadîm bir orijinalitesi vardır. Dünyada eski diller ve diller diye sayılan ne varsa bugünkü Türk jenesi tekrar kavıyor ki onun asıl ve esası Türkçedir.

Cumuriyetin bugünkü kafası aydın çocuklarına düşen başlıca vazî-

CEP KILAVUZLARI

ÜZERİNE HAKKI TARIK US'UN BİR YAZISI

(Kurun) gazetesinin Dil bayramı günü çıkan sayısında Hakkı Tarık Us arkadaşımız "Dil Devriminde İkinci Devre: Bütün Dünya Dillerinin Bir Kökten Çıktığı Hakikati,, başlıkları altında şu yazıyı neşretmiştir:

Türk Dili Araştırma Kurumu iki kılavuz hazırlıyordu. Birincisinin bas-kısı bitti. Yakında bütün edinmek isteyenlere verilecek, ilk ve orta okul-larımızın son iki sınıflarına da ders kitabı olarak alınacaktır.

Kılavuz ayrı ayrı iki kitaptır. Osmanlıcanın son günlere kadar kulla-nılmakta olan kelimelerini karşılayacak daha öz kelimeler birincide sıra-lanmıştır. İkinci kitap bu karşılıkların bir endeksi demektir ve birinci Kılavuzdan alınıp kullanılmış bir kelimenin ne demek olduğunu anlamakta zorluk çekenler, bu (Türkçeden Osmanlıcaya) Kılavuzla bu sıkıntıdan kurtulabileceklerdir. Her iki kitap ta bir sözlükte aranacak doğruluk ve arılıkla ve cebe girecek bir hacimde bastırılmıştır. Bütün devrim eserle-rimizde olduğu gibi dil devriminin de büyük işleri dar bir vakit çerçe-vesi içine sıkıştırma başarıcılığı, bir sayısını görüp beğendiğimiz bu Kılavuzlarda kendini gösteriyor.

Türkçenin osmanlıca dediğimiz kolunda, bu kolun da yazı san'atını kullananlar arasında en büyük bozukluğu şu idi:

1) Kendisine söz söylenen çevrede binde dokuz yüz doksan dokuz kişinin bildiği kelimeler vardır; binde biri, bunları bırakıp, kendi bildiği kelimeleri kullanırdı.

2) Dilin yeniden yeniye kelime üretme canlılığı, becerikliliği üzerin-dedir ve tekâmül halindedir. Bu binde bir, buna hiç bakmaksızın, yabancı olmasa da yabancı olan dillerin yapıklarından kelimelere sahip çıkmış, böylelikle dilin üreme, büyüme, gelişmesinin ayaklarına bağ vurmuştur. Osmanlıca önceleri yapmaca bir imparatorluk dili oluyordu; bir zaman bir sömürge (müstemleke) dili olur gibi oldu. Kapitülâsyonlar içinde istiklâlini kaybetmiş bir dil. Siyasal gidişimizde olduğu gibi..

Dilin üstünü yabanî otlar gibi kaplıyan, daha iyinin beslenmesine engel olan ikiliklerden son bir devrim hamlesi ile onu kurtarmak, dili kendi tabii çevresi içinde Türk dimağının duyup düşündüklerini olanca

sîdir, çahmah'dan) derlerdi! Hemen hemen (Ashabı kehf) hikâyesine geçerek bir örnek verir gibi derin ve asırlık bir uykudan silkindiğimiz gün, Yusuf Ziyaların, Naim Hazımların Samî dillere türkçenin tesiri tezlerini kendi aramızda bile "hele bir bakalım!," diye karşılıyanlar bulmak çok görülmemelidir.

Bir heves olarak biz de bir kaç gündür, Hilmi Ortaç'ın son verdiği örnekler üzerinde yürüyoruz. Dil bilginlerinin uzun yıllardır derleyip topladığı istikra belgelerini bir yanımıza aldık. Tarihten öncelerin karanlığını sıyrıp söndüren bir istidlâl ışığı, ilk medeniyetin orta Asyadan kaynakladığı hakikati de bir yanımızdadır. Bu iki kanadın biri götürdüğü âlem şu küçük Kılavuz kitabının başlangıcında kalem dokundurup geçtiği, büyük hakikatin ta kendisidir:

Yalnız bizim ana dilimiz değil, bütün dillerin ana dili Türkçedir.

*
**

Otel kelimesinin kökünü gösterme yolunda yapılmış araştırmadan Hilmi Ortaç'ın verdiği haber, bize sadece bir kelimenin kökünü bulmaktan ileri gelme bir yürek genişliği vermekle kalmıyor; bu araştırmanın dayandığı prensiplerle, seslerdeki değişim kanunlarına bakınız: türkçenin bütün dillere ana dil olduğunu bir sezîş olmaktan çıkarıp ona bir buluş olmak değeri kazandıracak anahtarı elde etmiş olursunuz.

Yarınki yazımızda bunu biraz daha derinleştireceğiz.

Hakkı Tarık Us

felerden biri de bu hakikati ilim dünyasına bütün teknik ve lojik yollarıyla göstermektedir.

..

Şimdi bu düşünce ile, geçen gün - (otel kelimesini hotel yazmalı) gibi bir önergeden istifade edilerek - Türk Dili Araştırma Kurumunun Terim Kolu üyelerinden biri imzasıyla ileriye sürülen kök dil incelemesini hatırlıyorum. Bu küçük dokunuş, bana, ilim dünyasına salınmasını istediğimiz öncülerden biri gibi ve ulusal duygulara çarpıntı veren bir kılıkta görünüyor.

Vakıa dillerin kökü ve köklerin tarihe gömülmüş bir ölü dile nisbeti psikoloji ile fiziğin, filoloji ile lengüistiğin yıllardır üzerinde durduğu, konuştuğu bir konudur ve bütün dillerin beş yüz kelimelik basit bir ana dile dayanması ilim dilinden su götürmez bir kesinlikle söylenir durur.

Ancak, bu ana dilin yaşıyan bir dil veya yaşıyan bir dilin adını taşır olması da bir (ihtimal) şeklinde olsun düşünülebilirken bu ihtimale dokunmaktan hep çekinilmiş, koyunlarındaki tabiiyet kâğıtlarının da bir tesiri var mıdır, bilmeyiz, bu ilim dünyasında hükümler geçinenler, bu ihtimali çokluk ağza almaktan hep çekinir gibi davranmıştır.

Tıpkı tarihte olduğu gibi..

Yer yüzünde soysallık çırağını uyandıran ve bu çırağı hep kuvvetlendirerek asırlardan asırlara nakleden Türk iken, Türk zekâsı iken çok vakitler ve çok yerde onda da yine ilim adamlarının ağzını kendi tabiiyet kâğıtlarıyla kapanmış bulmadık mı? Bugün bunu bir tarih hakikati olarak okuyoruz. Bu büyük medeniyet tohumunun nerelerde, nasıl filiz verdiğini arkeolojik belgelerden öğreniyoruz..

Klâsikleşmiş psikoloji kitaplarının bedahetlerindedir; (insan bir fikri söz haline getirmeden kendi içinden düşünür; sözsüz fikir olamayacağı gibi fikirsiz de söz olamaz.)

Bu büyük medeniyetleri yoğuran eğer dimağ değirmeninin fikir dediğimiz ürünü ise - psikolojinin kabul ettiği bu bedahete göre- artık o fikrin kelimesi de o dimağın ürünü, yetiştirmesi olmak pek tabii bir sonuç olmaz mı?

Medeniyetin fikri, fikrin kelimesi ile ikiz olarak Türk jenisinden doğdu. Ne yazık ki tarihimizin hakkına karşı yumduğumuz göz, dilimizin hakkını da göremiyordu.

Arap dili için arapça yazılan tetkikler, söz gelimi söyliyelim, (sırat kelimesi lûgati rumiyede tarik manasınadır) der; biz buna karşı sokak kelimesini zikak'tan çıkarmıya çalışan Türk hocaları ve Türkçe hocalarını hayatta görmüş bir neslin çocuklarıyız. Bize (çakmak kelimesi fari-

Bu iki takımın ikisi birden de (1456) söz tutmaktadır ki bu da Kılavuz sözlerinin altıda biri demektir.

Bu hesabı toplu olarak şöyle gösterebiliriz :

Memleketimizde kullanılan Türkçe sözler	4696
» » sözlerden yeni eklerle üretilen sözler	1735
Türkiye dışındaki Türk lehçelerinden alınan sözler	415
Bu sözlerden türlü eklerle yapılmış sözler	450
Türk kökünden oldukları halde eski lûgat kitaplarında başka dillere ait olarak gösterilen sözler	583
Bu sözlerden türlü eklerle yapılmış sözler	873
Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzunda bulunan sözlerin tutarı	<u>8752</u>

CEP KILAVUZLARI

NE KADAR SÖZÜ KARŞILAMIŞTIR ?

Cep Kılavuzları tamam olarak ortaya konulduktan sonra bunlarda çıkan türkçe karşılıkların tam sayısını ve bunların ayrılabilirlikleri ana kısımları da istatistik malûmatı olarak araştırdık.

Bu iş için (Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu) nu esas tuttuk. Bu kılavuzda 8752 tane kelime vardır. Kılavuz çalışmalarının verimini bu rakam ifade eder.

Bu 8752 sözü şu kısımlarla ayırabiliriz:

1. — Memleketimizde ötedenberi kullanılagelen Türkçe sözler: bunların sayısı 4696 dır. Kılavuz sözlerinin yarısından fazlası bu kısımdandır.

2. — Memleketimizde ötedenberi kullanılagelen sözlere ekler katılmak suretiyle üretilen sözlerin sayısı da 1735 tir. Bunlar da birinci takıma katılırsa 6431 eder ki Kılavuz sözlerinin üçte ikisini tutar.

3. — Türkiye dışındaki başka Türk lehçelerinden alınan sözlerin sayısı da 415 tir.

4. — Türkiye dışındaki başka Türk lehçelerine ait sözlere ekler katılmak suretiyle üretilen sözlerin sayısı da 450 dir.

Bu iki takımın ikisi birden (865) sözdür ki Kılavuz sözlerinin ancak onda biri demektir.

5. — Şimdiye kadar lûgatlerde arapça, farsça... gibi Türkçeden başka sanılan dillere mensup diye gösterilmiş olan, fakat Kılavuz araştırmaları arasında gerek kökünün Türkçe olduğu anlaşılması ve gerek yaygınlığı ve dilin ihtiyacı olması bakımından Türk kökünden geldiği tesbit edilen sözlerin sayısı (583) tür [1].

6. — Böyle Türk kökünden geldiği anlaşılan sözlere ekler katılarak üretilen sözler de (873) tür.

[1] Kılavuzun neşrinden sonra Türk dehasından fıskıran «Güneş-Dil Teorisi» yalnız bu Kılavuza alınan sözlerin değil, daha pek çoklarının Türkçeden üremiş sözler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kılavuz araştırmaları arasında yalnız benzerliklere ve klâsik etimoloji bilgilerine göre elde edilebilen neticeler, «Güneş-Dil Teorisi»nin yüksek ışığı altında çok daha esaslı ve muayyen bir şekilde genişlemiştir. Bu genişleme bir derecededir ki dilimizin ihtiyacı olan ve halk arasında manası bilinen kelimelerden hiç birini atmağa ve yerine yeniden bilinmeyen bir kelime koymağa ihtiyaç kalmamıştır. Biraz ileride «Güneş-Dil Teorisi» hakkındaki izahlara bakınız.

göz önüne alan Kurum Genel Merkez Kurulu, Bay Ali Canip Yöntem' den bir lûgatler bibliyoğrafyası hazırlanmasını rica etmiş, bu iş için bir komisyon kurulmuştur.

Bu komisyonun Başkanı Bay Ali Canip Yöntem'dir. Üyeleri de Erenköy Kız lisesi edebiyat öğretmeni Bayan Melâhat ile Bayazıt Genel Kitapsarayı Direktörü Bay İsmail Saip ve Süleymaniye Kitapsarayı Direktörü Bay Zahir Hasırcıoğludur.

Lûgatler bibliyoğrafisi yapıldıktan sonra bunların da taraması ayrıca yaptırılacak ve bundan sonra bütün taramalar bir araya getirilerek yeni Türk Sözlüğünün hazırlanmasına başlanacaktır.

İkinci takım olarak taranmaya verilen eski ve yeni kitapların taranmasında tutulacak yolu gösteren Genel Merkez Kurulu kararıyla bu kitapların listelerini aşağıya koyuyoruz:

GENEL MERKEZ KURULU KARARI

7/V/1936

- 1 — Kitap taramalarının ikinci düzemi iki kısımdır:
 - a) Eski kitapların taranması.
 - b) Tanzimattan beriki zamana ait yeni kitapların taranması.
- 2 — Eski kitaplar 8-9 numaralı (Türk Dili) Bülteninde yazılı tarama talimatnamesine göre dar ölçüde olarak taranacaktır.
- 3 — Yeni kitaplar, yine o talimatnameye göre geniş ölçüde olarak taranacaktır. Ancak bu kitaplarda aynı manada olarak tekrar tekrar geçen kelimelerin veya eklerin her biri ayrı fişlenmiyerek her bir kelime veya ek için 4-5 örnek alınması yeter görülecektir. Bir kelime veya ek, başka başka manalarda olarak tekerrür ederse, her bir manası ayrıca fişlenecek ve her biri için birkaç örnek konulacaktır.
- 4 — Gerek eski ve gerek yeni kitaplardan taranacak sözler, ötedenberi lûgatlerde türkçe olarak gösterilmiş ve öyle bellennmiş olan sözler olacaktır. Bugüne kadar yabancı dilden diye bellennmiş olan sözlerin, türkçe ile ilgisinin tetkiki ayrı etimolojik bir iştir. Dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı diye bilindiği halde Türk kökünden geldiği anlaşılan kelimeler üzerinde araştırmalar lûgat taramalarında yapılacaktır.

KİTAP TARAMALARI

TARAMALARIN İKİNCİ TAKIMI İKİ SERİ ÜZERİNDEN HAZIRLANMAĞA BAŞLADI

Türkçemizin esaslı bir sözlüğünü yapmak işi, bazı arkadaşların sandığı gibi, tez elden yapılacak küçük ve kolay bir iş değildir. Tam bir türkçe sözlük, dilimizde bulunan bütün sözleri, bütün anlamlarıyla ve kullanılan örnekleriyle en ince ayrımlarına kadar, belirterek göstermeli, kelimenin gerek söyleniş ve yazılışta ve gerek anlamındaki bütün değişmelerini de ortaya koyabilmelidir.

Böyle bir Türk sözlüğü yapabilmek üzere, bir yandan dilimizin halk ağzında yaşayan varlıkları yurt içinde sıkı bir seferberlikle derlenirken, öte yandan da dilimizin eski ve yeni kitap sayfelerinde saklı olan hazinelerini tarayıp ortaya çıkarmak gerektir.

Bu gerekliliği göz önüne alan Türk Dil Kurumu, evvelki yıl bir tarama astüzüğü yapmış ve buna göre ilk takım olarak taranması gerekli 154 kitap ayırarak değerli öğretmen ve uzmanlarımızın temiz ve çalışkan ellerine vermişti.

Bunlardan 53 kitabın taranması bitmiş ve gönderilen 30181 sarı ve 18391 beyaz fiş, lûgat çalışma kolunun dolaplarına girmiştir; 65 kitap da henüz taranmaktadır.

Kendilerinden tarama işi rica edilen öğretmen ve uzman arkadaşlarımız, umumiyetle bu işe candan, yürekten ilgi göstermişlerdir. Yalnız bir kaç arkadaşın gösterilen bu ilgiden kendilerini ayrı ve uzak tutarak türlü behanelerle bu yüksek bilgi ödevinden kurtulmaya çalışmalarını Kurum, acı ile görmüştür. Bazıları bu yüzden, bazıları da tarayıcı bulamamak sebebiyle açıkta kalan 36 kitap da yeniden taranmaya verilmiştir.

Bunlardan başka kelimelerin daha yeni ve yakın devirlerde aldıkları mana ayırdıklarını kullanılış örnekleriyle gösterebilmek üzere, tanzimattan beriye doğru yazılmış eserlerden de 67 tanesi ayrılarak bunlar da değerli öğretmenlerimizin taramasına sunulmuştur.

İşte iki seride toplanan 125 kitap, taramaların ikinci takımını teşkil etmektedir. Birinci takımda bulunan 118 kitap ile birlikte eski, yeni 243 kitap taranmakta bulunuyor demektir.

Bunlardan başka eski, yeni bütün lûgatlerin de taranması gerekliliğini

2 — YENİ KİTAPLAR

No.	Kitabın adı	Kısaltması	No.	Kitabın adı	Kısaltması
1	— Açık baş	Aç. Ba.	34	— Hüküm gecesi	Hük.
2	— Ahmet Metin ve Şirzat	Şir.	35	— İclâl	İc. Sez.
3	— Akın	Akın.	36	— İki süngü arasında	İki Sün.
4	— Ankara	Ank.	37	— Karabibek	Kar. Na.
5	— Araba sevdası	Ar. Sev.	38	— Kızıl elma	Kız. El.
6	— Aşkımemnu	Aş. Me.	39	— Külliyyatı Ziya Paşa (Süleyman Nazifin)	Kül. Zi.
7	— Ateşpare	Ateş.	40	— Makber	Mak. Ha.
8	— Bahar ve Kelebekler	Bah. Kel.	41	— Mai ve Siyah	Mai.
9	— Binnaz	Bin.	42	— Miras	Mir. En.
10	— Bir ömür böyle geçti	Bir. Geç.	43	— Molyer tercümelere	Mol. Vef.
11	— Bize göre	Biz. Gör.	44	— Muharrir buya	Muh. Bu.
12	— Bozgun	Boz. Ak.	45	— Nasrettin Hoca	Nas. Köp.
13	— Canavar	Can.	46	— Nur baba	Nur.
14	— Cehennemlik	Ceh. Hüs.	47	— Piyale	Piy.
15	— Cezmi	Cez.	48	— Rebabışikeste	Reba.
16	— Çalı kuşu	Çal.	49	— Roman	Rom.
17	— Dağ yolu	Dağ.	50	— Safahatlar	Saf.
18	— Damga	Dam. Re.	51	— Sergüzeşt	Ser.
19	— Damla damla	Dam. Ru.	52	— Sünbüle (Ömerin Çocukluğu)	Sün. Nac.
20	— Deniz aşırı	Deniz.	53	— Şair evlenmesi	Şa. Şi.
21	— Dikmen yıldızı	Dik. Ak.	54	— Şehir mektupları	Şeh. Mek.
22	— Dudaktan kalbe	Dud. Re.	55	— Şeytan diyor ki	Şey. Fa.
23	— Erenlerin bağından	Eren.	56	— Şip sevdi	Şip.
24	— Eş'arı Kemal	Eş. Na.	57	— Târık	Tar. Ha.
25	— Eşber	Eş. Ab.	58	— Tesadüf	Tes. Rah.
26	— Eşkâlizaman	Eşk. Ah.	59	— Türk sazı	Saz.
27	— Falaka	Fal. Ah.	60	— Vatan yahut Silistre	Vat. Sil.
28	— Fazıl Ahmet	Faz. Ah.	61	— Yanardağ	Yan.
29	— Geçmiş günler	Geç. Gün.	62	— Yeni hayat	Yen. Gök.
30	— Gizli mabed	Giz. Ma.	63	— Yüksek ökçeler	Yük. Ök.
31	— Gol yabani	Gol.	64	— Zafername	Zaf.
32	— Gönülden sesler	Gön. Ses.	65	— Zehra	Zeh.
33	— Gurabahaneilak-lakan	Gur. Lak.	66	— Zemzemeler	Zem.
			67	— Zeytin dağı	Zeyt.

YENİ TARATILACAK KİTAPLAR

1 — ESKİ KİTAPLAR

No.	Kitabın adı	Kısaltması	No.	Kitabın adı	Kısaltması
1	— Acayibülmahlukat	Ac.	30	— Müfredatı İbnibaytar	M. Bay.
2	— Adnî Divanı	Ad. Di.	31	— Müntahabüşşifa	M. Şi.
3	— Ahmet paşa Divanı	Ah. Pş. Di.	32	— Müntehi	Mün. Hi.
4	— Âli Divanı	Âl. Di.	33	— Müzekkinnüfus	Müz.
5	— Aşık paşa zade Tarihi	Aş.	34	— Nevaî külliyyatı	Nev. Kül.
6	— Bahriye kitabı	Bah. Pi.	35	— Niyazi Divanı	Ni. Di.
7	— Behcetüttevarih Terc.	B. T. T.	36	— Risaleimünciye	Ri. Mün.
8	— Camaspname	Ca. Na.	37	— Saadetname	S. Na.
9	— Camiünnezair	Ca. Naz.	38	— Sarıca Kemal Divanı	S. K. Di.
10	— Cem Divanı	Cem. Di.	39	— Salâtinname	Sal.
11	— Cevahirülesdaf	Cev.	40	— Solak zade tarihi	Sol.
12	— Delilülibat	D. İb.	41	— Süheyl ve Nevbahar	Süh.
13	— Edviyeimüfrede	Ed.	42	— Şah ve Geda	Ş. G.
14	— Enisülguzat	En. Guz.	43	— Şehname tercümesi	Şeh. Ş.
15	— Eşrefoğlu Divanı	Eş. Di.	44	— Tarifnamei İstanbul	Tar. İst.
16	— Fatiha tefsiri	Fat.	45	— Tebareke tefsiri	Teba.
17	— Figanî Divanı	Fi. Di.	46	— Tefsiri Ebilleys	Leys. Ar.
18	— Gülşeniraz	G. Raz.	47	— Tefsirisureimülk	Tef.
19	— Hayalî Divanı	Hay. Di.	48	— Teshili fittıp	T. Tıp.
20	— İbrahim bey Külliyyatı	İb. Di.	49	— Tevarihi Âli Osman	T. Os. Ar.
21	— İhlâs Tefsiri	İh.	50	— Tezkiretülevliya	Tez. Ay.
22	— İrşadülmürît	İ. Mür.	51	— U'cubetülgaraip	Uc. Gar.
23	— Kaygusuz Divanı	K. S. Di.	52	— Vahdetname	V. Na.
24	— Kısasiyenbiya	Enb.	53	— Vikayetürrivaye	Vi. Ri.
25	— Lâmiî Divanı	Lâ. B. Di.	54	— Yadigârı İbnişerif	Y. İş.
26	— Makteli Hüseyin	Mak. Hüs.	55	— Yahya Bey Divanı	Y. B. Di.
27	— Manazirülavalim	Man. Av.	56	— Yarlıklar	Yar.
28	— Menakibülebrar	Mena.	57	— Yusuf ve Zeliha (Hamdi)	Yus. Ha.
29	— Mücerrepname	M. Na.	58	— Zatî Divanı	Zat. Di.

Bay	Salâhattin	Ruhî Divanı	2903	2734
„	Sadi (Dr.)	Müntehabüşşifa	194	—
„	Sadettin Nüzhet	Abdalname	123	119
„	„	Baki Divanı	1184	761
„	„	Nesimî Divanı	730	598
„	„	Tefsiri Ebilleys	57	51
„	„	Hurufîlik risalesi	1084	830
„	Suut	Muhabbetnamei Hârezmî	142	102
„	„	Tacüledeb	147	115
„	„	Yüz hadis	522	458
„	Süheyl (Dr.)	Edviyei müfrede	260	63
„	Süreyya	Yusuf ve Zeliha	270	169
„	Talat Onay	Halk şiiirlerinin şekil ve nevi	122	—
„	„	Çankırı şairleri	239	—
„	„	Dertli	212	—
„	Tahir Nadi	Muhibbî Divanı	94	94
„	„ Nejat	Mecmuai eş'ar	209	133
„	„	Mecmaünnezair	536	329
„	Zahir	Sâatname	316	175
„	„	Nehcülferadis	153	154
„	„	Siyer (Darir)	557	726
„	Zakir Kadirî	Kur'an tercümesi	1850	788
			<u>30181</u>	<u>18391</u>

Bu eserleri tanıyan arkadaşlara Türk Dil Kurumu içten teşekkürler eder.

TARANMASI BİTEN KİTAPLAR

Yukarıda yazıldığı gibi birinci takım taramalardan 53 tanesi taranarak bitmiştir. Bunları tarayan arkadaşların adlarıyla taradıkları kitablari ve her kitaptan çıkarılan sarı ve beyaz fişlerin sayılarını da şu listede gösteriyoruz :

Tarayıcı	Taranan kitap	Fiş sayısı	
		Sarı	Beyaz
Bay Ali Nihat Tarlan	Hüsrev ve Şirin	2186	1020
" " " "	Şeyhî Divanı	1632	877
" Behçet Yazar	Ferhenknamei Sadi tercümesi	1745	895
Bayan Behice Köprülü	Türk saz şairleri	114	100
" " "	Kayıkçı Kul Mustafa	103	83
" Hadiye	Maniler	317	196
Bay Hakkı Suha	Hatayi Divanı	124	124
" Fahreddin Kerim (Dr.)	Mücerrebname	87	79
" Fevzi Kurdoğlu	Bahriye kitabı	111	84
" Hayrullah Diker (Dr.)	Yadikârı İbnişerif	159	35
" Hicri	İskendername	1028	370
" Hüsameddin (Amasyalı)	Kırk vezir	693	467
" " "	Hurşid ve Ferahsad	866	563
" " "	Fazaili Mekke ve Medine	224	67
" İhsan Mahvi	Kemal Ümmî Divanı	762	348
" " "	Mecmuai eş'ar	522	258
" Kıvamettin	Münebbihürrâkîdin	1115	634
" Kilisli Rifat	Sabit Divanı	2382	1400
" " "	Garipname	1454	946
" " "	Mevlûd	310	213
Bayan Meliha	Karaca Oğlan	643	284
" " "	Halk şairleri	137	99
Bay Murad Uraz	Acebülacayib	557	185
" Muzaffer Tefvik	Teshili fittıb	201	92
" Namdar Karatay ve	Mecmuai devavin	22	22
" Mümtaz Ergin			
" Nurettin	Kuloğlu	116	92
" " "	Kâtibî	371	229
" Refet	Âşık	71	54
" " "	Beşiktaşlı Gedayî	151	103
" Refet Avni	Gevherî	50	49
" " "	Emrah Divanı	24	24

değildir; çünkü İndo - Öropeen ve Semitik denilen dillerin bir ilkel tipten çıkamayacağı bununla ispat edilmiş olmaz.

Monojenistlik, aslında müsbet bir fikirdir; fakat bütün dillerin bir kaynaktan geldiğini ifade ile iş bitmez. Bu ilk ve tek kaynağı bulup göstermek, bütün dillerin bundan nasıl kaynaşıp geliştiğini de ortaya koymak lâzımdır.

Bugüne kadar monojenistlik yolunda ileri sürülen düşünceler, bu son şartı elde edemedikleri, yani ilk ana dil tipini gösteremedikleri için, teorik olmaktan kurtulamamış, polijenistleri susturamamıştır.

Polijenistler arasında da bir familyanın ana dil tipini arayanlar olmuştur. Fakat bunlar hemen hemen yalnız İndo - Öropeen dillerin ana kökünü araştırmışlar, bunda da nihayet karşılaştırmalardan çıkan farazî bir takım söz kökleri bulabilmişlerdir.

Klâsik lengüistik ekolleri, böylece bir yandan Avrupa dillerini eski Grek ve Lâtin asıllarıyla izaha ve en çok Sanskri diline kadar götürmeğe, öteyandan da monojenizm davasını ve dilin orijini meselesini halledilmez işler arasına koyarak bırakmağa meylettiği sıradadır ki yeni buluşlar ve görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yeni görüşlerin ilk âmilleri, Sümer, Elam, Eti dilleri gibi bir takım eski ve şimdiye kadar bilinmemiş dil varlıklarının ortaya çıkması olmuştur. Bu diller üzerinde yapılan araştırma ve derinleştirmeler, dil kaynaklarını daha eski ve uzak bir geçmişte aramak gerekliliğini ortaya koymuştur. Klâsik ekole karşı bunlara ve henüz iyice incelenerek mahiyetleri ortaya konulamamış olan Aziyanik dil gruplarına dayanarak yeni görüşler ileri sürenler olmuştur.

Bu yeni araştırmalar, dillerin orijinini ve ilk kaynaklarını Orta Asya sahalarına götürdüğü ve ilk ana dilin başlı vasıflarını bir takım genel ve geniş anlamların, henüz gramerleşmemiş olan bir takım ilkel ses unsurlarıyla ifadesine doğru yürüttüğü bir sıradadır ki yeni Türk dil tezi de kendine meydan bulmuştur.

Türk Dil Kurumunun lengüistik ve etimoloji kolları, ötedenberi Türk dilinin İndo - Öropeen ve Semitik denilen dil gruplarıyla olan münasebetlerini ortaya çıkarmak gayretiyle çalışmakta idi. Bu çalışmaların Kurum içinde ve dışında verimi, bir takım kelime benzeyişleri üzerine verilmiş hükümlerle kendini gösteriyordu. Bu benzeyişlere dayanarak Türk dili ile İndo - Öropeen ve Semitik diller arasında sezilen kök birliğini kaideleştirmek yolunda birçok emek verilmişti.

Ancak böyle bir davanın tam olarak ileriye sürülebilmesi dilin orijini ve dillerin orijini meseleleri üzerine esaslı bir teoriye dayanmakla mümkün olabilirdi.

GÜNEŞ - DİL

TEORİSİNİN ANA HATLARI VE BAŞLI VERİMLERİ

Türk Dil kurumunun geçen güz ortasındanberi üzerinde en sıkı ve toplu olarak uğraştığı konu, yeni Türk dil tezinin esaslarını toplayan «Güneş - Dil» teorisidir.

Türk dilinin mahiyeti hakkında bugüne kadar ileri sürülen düşünceler iki türdür:

Bunlardan biri, Türkçenin Ural - Altay denilen bitişken diller familyasının Altay dilleri takımına giren Mogol, Tonguz, Mançu... dilleri ile bir sırada, fakat daha yaygın ve lehçeleri daha çok bir dil olduğu düşüncesidir. Bu görüşe göre, Türk dilinin İndo - Öropeen ve Semitik denilen bükülgen dil familyalarıyla bir alış verişi yoktur.

Buna karşı olan ikinci görüş, yer yüzü dillerinin bugünkü görünüşlerine göre yapılan ayrımları yapma bir ayırış olduğu esasına dayanmaktadır. Eskiden ve yeniden Türkçenin öyle sanıldığı gibi Arapçadan, Farsçadan, Lâtineden, Grekçeden ayrı, bam başka bir dil olmadığı, bu dillerde sıkı bir benzerlik ve kaynak birliği sahibi olduğu yolundaki inanışlar bir takım dilcilerin yüreklerinde ve yazılarında yer tutmuştur. «Divanı lûgat - it - Türk» sahibi Kâşgarlı Mahmut bile Türk dilinin başka dillere üstün olduğunu yazmıştır. Son devirlerde Avrupada olsun, bizde olsun, Türkçeyi bu bakımdan incelemek ve derinleştirmek ihtiyacını duyan birçok fikir ve kalem sahibi ortaya çıkmıştır.

Türkçe üzerine olan bu iki görüş, bütün yer yüzü dilleri üzerine olan iki görüşten doğmuştur.

Bunların biri, dillerin ayrı ayrı gruplar halinde bulunduğu, bu grupların birine mensup olan dillerin ötekine girmiş olanlarla bir ilişkisi olmadığı yolundaki görüştür. Bu yolda düşünenlere «Polijenistler» derler. Türkçeyi de kendi dil familyası içinde ayrı olarak düşünmek, işte bu ekolün görüşüdür.

Ötekisi ise, bütün dillerin bir tek ve ilkel dilden doğduğu kanışıdır. Bu kanışa bağlananlara da «Monojenistler» adı verilir.

Polijenistlik, esasında menfî bir görüştür. Meselâ «Fransızca İndo - Öropeen bir dildir; Arapça ise Semitik bir lisandır; ayrı familyadan olduklarından aralarında münasebet yoktur» demek, bir şeyi ispat etmek

"GÜNEŞ - DİL,, TEORİSİNİN ESASLARINA KISA BİR BAKIŞ [*]

"*Güneş - Dil,,* Teorisinin türlü kelimeler üzerinde tatbikatını gösteren yazılarımıza bundan önce bir kaç gün aralık verişimiz, bu teori hakkında, yalnız memleket bilginlerine değil, asrımızın klâsik etimoloji mensuplarına da hitap eden bazı etütlere yer vermek içindi. «Ulus» ta bu sütunlarda çıkan o yazıları memnuniyetle okuduk. Gördük ki yazarların hepsi de teoride ileri sürülen orijinal esasları doğru bulmaktadırlar.

Her vakit bu yoldaki yazılara yer vermekle beraber, birçok okuyucuların merakla takip ettikleri tatbikat yazılarını da daha fazla geciktirmemeği münasip gördük.

"Ulus,, un ilâve şeklinde dil meraklılarına armağan ettiği "*Etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk dili analiz yolları,,* başlıklı broşür, bu tatbikatı takip için gerekli esasları toplamaktadır. Bununla beraber bir çok yerlerden gelen mektuplarda bu esasların toplu ve kısa bir hulâsasına ihtiyaç gösterilmekte olduğu için, burada böyle bir hulâsa yapmayı uygun bulduk:

Güneş - Dil Teorisine göre Kökler ve Ekler

I. — Türkçede sözün ana kökü ($V. + K.$) dir [($V.$) vokal, ($K.$) konson demektir.]

Bu formülün ilk şekli, dilin ana kökü olan ($a + ğ = ağ$) dır.

Not 1 — Bu "ağ,, ana kökündeki vokaller şu vokallerle değişebilir:
 a ($\iota, e, i, o, \ddot{o}, u, \ddot{u}$)

Not 2 — Bu ($ağ$) ana kökündeki okunmaz (muet) "ğ,, konsonu dahi şöyle değişebilir:

\check{g} ($v, y, g, k, h, b, m, p, f$)

Bunlar *birinci derece radikal kökler* sayılabilir.

Not 3 — Bütün Türk konsonları başında bir vokalle beraber ana köke eklendikten sonra, ana kök düşerse, kalan şekil, onun mefhumunu temsil edebilir. Böylece:

$Ağ + v.$ ($s, ş, c, ç, z, j, d, t, r, l, n$)
şeklinde, *ikinci derece radikal kökler* çıkar.

[*] Ulus gazetesinin 28. XI. 35 tarihli sayısından.

Burada dilin orijini meselesi demekle, dil denilen ve ses aracıyla düşünceleri ve duyguları anlatmaya yarayan varlığın nasıl vücut bulduğunu araştırmak manasını anlıyoruz. Dillerin orijini meselesi demekle ise, yer yüzünde bulunan, yahut eskiden bulunup sonra konuşanı kalmıyarak ölü diller sırasına geçen bütün dillerin bir kökten mi, yoksa başka başka kaynaklardan mı geldiğini araştırmak ve bu bir veya birkaç kaynağı bulmağa çalışmak anlamını düşünüyoruz.

İşte, bir yandan dilimize çevrilen Yakut, Çuvaş, Altay - Aladağ lehçeleri lûgatleri gibi Türk dilinin ilkel varlıklarını gösteren eserlerin, bir yandan da Sümer, Eti, Etrüsk, Bask ve Meksikada Maya dilleri gibi dillerde görülen Türk köklerinin verdiği ilhama, dilin ve dillerin orijini üzerine bugüne kadar ileri sürülmüş türlü görüşlerin etüdünden alınan neticelere dayanarak, Türk tarih tezi ile birlikte ve atbaşı beraber yürüyen bir Türk dil tezi ortaya konulabilmiştir. Bu tez «Güneş - Dil teorisi» adını taşımaktadır.

«Güneş - Dil» teorisi üzerine ilk buluşlar 1935 güzü sırasında kendini göstermiş ve bu teoriye göre ilk yapılan deneme Ankarada (Ulus) gazetesinin 2/XI/935 de çıkan sayısında neşredilmiştir. Bundan sonra (Ulus) bir dil sütunu açmış, burada ve bundan alarak başka gazetelerde de hem teorinin esaslarına hem de türlü kelimeler üzerinde tatbikatına ait birçok yazılar çıkmıştır.

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya fakültesinin açılmasından sonra, türko-loji kısmında da bu teori tedrisatın mihverini teşkil etmiş, verilen derslerin bir takımı da ayrıca kitap halinde basılmakta bulunmuştur.

Teorinin ana hatları ve ilk verimleri üzerine bir fikir vermek üzere, ilk önce teorinin esaslarını anlatmağa çalışan yazılardan başlayarak gazetelerde çıkan analizlerden bir takımını da buraya koyuyoruz:

4. — Ana veya radikal kökün manasını bulduktan sonra ona yapışan eklerin manaya verdiği nüansları da tespit etmek lâzımdır. Burada da sözün kendi manasıyla ana köke verilen mananın nispetini daima göz önünde tutmalıdır.

Bu *analiz* yapıldıktan sonra yeniden *sentez*'e dönülerek elimizdeki kelimenin ilk etimolojik şekilden son morfolojik ve fonetik şekle dönüşünü tetkik etmek ve kökle eklere verilen manaları birleştirerek kelimenin son manasını bulmak lâzımdır.

Türk dilinde mütekâmil fonetiğin istediği söz şekli şudur:

“*Manâ kaybolmamak şartıyla kelimenin, söyliyenin ağzından ahenkli olarak çıkabilecek ve işidenin kulağında temiz ve düzgün bir yanku yapacak şekilde olması...*,”

İşte morfoloji ve fonetiğin, Türk sözlerinin etimolojik şekillerinde yaptıkları değişmelerin sebebi, budur.

“*Güneş - Dil*,” teorisinin bu esaslarını anlayıp tatbik etmek için, her şeyden önce kafamızı klâsik etimoloji ve gramer görüşlerinden ayırmak lâzımdır.

*
* *

GÜNEŞ - DİL TEORİSİ [1]

Türk Dil araştırmaları, filoloji ve lengüistik dünyasına yeni ışıklar saçan büyük bir dil teorisi doğurmuştur. Yüksek Türk jenesinin bulunduğu bu yeni dil-kuruluş kanunu, bütün yer yüzü dil bilimini gerçek ve müspet bir ilim haline koyabilecek büyüklük, erginlik ve genişlikle kendini göstermektedir.

Avrupada aşağı yukarı yüz yıldanberi ileri götürülen dil araştırmaları, sarfedilen büyük gayretlere rağmen, hâlâ bugün bile müspet bir ilim mahiyetini alamamıştır. En ünlü etimologların yazılarına bakınız: bir kelimenin eski Yunan ve Lâtin dillerindeki esas şekillerini göstermek, en çok bunu bir de Sanskrit aslıyla karşılaştırmak, büyük bir hüner ve muvaffakiyet gibi tutulur.

Dillerin ana kaynağını aramak yolundaki büyük ilim çalışmaları da, şimdiye kadar emniyetle dayanılabilir bir sonuç verememiştir. O kadar ki bir çok yüksek enstitüler dillerin ana kaynağı sorumunu halledilemez işler arasına koyarak artık bunun üzerine düşünmeyi bile fazla görmekte dirler.

Bu muvaffakiyetsizliğin başlıca sebebi ise, klâsik Avrupa dilcilerinin bu araştırmada Türk dilini ve onun zengin, derin, eski varlığını göz önüne almamalarından başka bir şey değildir. Türkçeyi bilmiyen, onun tarihini, türlü lehçelerini, kökleri içinde gizli ilkel dil sıralarını tanımayan bir araştırmacının dillerin kaynağı meselesini halletmesine imkân yoktur.

[1] Kızıl ay'ın 28, 29, 30 - XII - 1935 tarihli sayısından

II. — Ana kök ve onun yerine geçebilen *birinci ve ikinci derecedeki radikal kökler*, hep kök anlamının mümessili olurlar. Bu temsilde tereddüt edilirse derhal ana kökü başa getirmek ve ondan sonra gelip ana kökün anlamını nuanslandıran sūfikslere bakmak lâzımdır.

III. — Ana kökün ilk anlamı, (*güneş*) olduğu ve ondan çıkabilen başlıca mefhumlar broşürde gösterilmiştir.

Bütün bu mefhumlar, ilkin en maddî anlamlarında olarak (*ağ*) ana köküyle anlatılmış, zamanla bir yandan mefhumlar ruhî, fikrî, abstre anlamlara döndüğü gibi, öbür yandan da vokaller ve konsonlar inkişaf ederek *birinci ve ikinci derece radikal kökler* vücuda gelmiştir. Bütün bu köklere bir takım sūfikslere de katılarak dil kurulmuştur.

IV. — *Güneş - Dil* teorisine göre Türk ekleri ve onların kelimedeki rolleri itibariyle kategorileri de broşürde izah olunmuştur.

Güneş - Dil Teorisine göre analiz yolları

Herhangi bir kelimeyi analiz ederken şu yollardan yürümek lâzımdır:

1. — İlk önce kelimenin tam ve asıl manasını tespit ederek bilmek lâzımdır.

2. — Bir kere bu mana bilindikten sonra, kelimenin elde bulunan şekli, onun uzun bir tekâmül neticesinde aldığı en son *morfolojik ve fonetik* şekil olduğu düşünülerek, kelimeyi ilk *etimolojik* aslına çevirmelidir.

Bu çevirmede göz önünde tutulacak esaslar şunlardır.

a) Hiç bir kelime konsonla başlamaz. Konsonla başlayan sözlerin başındaki vokal sonradan düşmüştür.

b) Sözün başında ana kök, yahut onun yerini tutan radikal bir kök vardır. Eğer bu kök sözde görünmüyorsa sonradan düşmüş demektir.

c) Hiç bir ek köke doğrudan doğruya yapışmaz. Araya mutlaka bir vokal girer. Bu vokal sözde görünmüyorsa sonradan düşmüş olduğuna hükmetmelidir.

ç) Hiç bir sonek yalnız vokalden ibaret olamaz. Eğer sözde yalnız vokal şeklinde görünüyorsa, orada düşmüş bir (*ğ*) var demektir.

d) Türk sözlerinde yanyana aynı cinsten iki konson bulunmaz. Eğer böyle iki konsona tesadüf olunursa, bunlardan birinin uzatma rolünü gören bir (*V. + ğ*) nin kaynaşmasıyla yapılmış olduğuna hükmetmelidir.

3. — Kelimeyi böylece bir [*(V. + K.) + (V. + K.) + (V. + K.) ...*] serisi halinde analiz ettikten sonra, manasına göre baştaki ana veya radikal köke "*güneş*," aslından gelen türlü anlamlardan hangisinin en çok yakışık alacağını düşünüp bulmak lâzımdır.

Burada sırf kalıp üzerinde mihanîkî bir çalışma yerine, bilmenin ve düşünmenin esas olduğu göz önünde tutulmalıdır.

görülük içinde kalmış olurlar. “Güneş - Dil Teorisi,, , böyle dar bir hedefe yürümekten çok yüksektir. Bu teorinin göz önüne aldığı sorum, ilmin ve tarihin en yüksek bilmecelerinden birini çözümlmek, yer yüzünde ilk insan şuurunun sesle anlatmk ihtiyacını duyduğu ana objeyi ve onu anlatmak için ilk çıkardığı manalı sesleri bulmaktır. Bunu bulunca, bütün dillerin ana kaynağı en rasyonel bir yolda ortaya çıkarılmış, dil dünyasının arayıp arayıp bulamadığı ilk ana dil, Türk dilinin tarihi aşan yüksek varlığı içinde kendini göstermiş olur.

Bu bakımdan “Güneş - Dil Teorisi,, nin bütün dil ve tarih üzerine saçtığı yeni ışıktan dolayı, yalnız bu büyük buluşu kendi yüksek millî jenisine borçlu olan - Türkler değil, bütün dünya sevinç ve övünç duymalıdır.

*
**

“Güneş - Dil Teorisi,, nin hareket noktalarını iki büyük esasta toplayabiliriz.

1 — İnsan oğlunun yeryüzündeki ilk şuurlu idrakleri hangi obje üzerinde toplandığını gösteren filozofik ve psikolojik araştırmalar,

2 — İnsan dillerinin üzerlerinde en geniş manaları topladıkları ilkel manalı seslerin hangileri olduğunu ve bunlarda bu sonsuz anlam birikmesinin neden ileri geldiğini ortaya koymağa çalışan lengüistik ve filolojik derinleştirmeler.

Bu iki hareket noktası üzerinde teorinin vardığı neticeler şunlardır:

1 — İnsanın şuurla kâinata bakışından ilk dikkatini üzerine çeken ve bütün varlığın esası gibi görünen obje “güneş,, olmuştur.

İlkel bir yaşayış içinde bulunan bir insanı düşünelim: Henüz ateş yakmasını bilmiyen, fakat şuur ve idrak bakımından hayvanlıktan kurtulmuş olan öyle bir yaratık, yürüyeceği yolu, meyvasını yiyeceği ağacı, aşacağı suyu, sığınacağı kovuğu... v. s., v. s. görebilmek için “güneş,, in varlığına ve ışığına muhtaçtır. Güneş, gökyüzünden kaybolunca ne renk ne yer, ne ağaç, ne su birikintisi görebilir.

Böyle bir ilkel insan oğlu için “güneş,, in her şey olarak büyük bir önem alacağı besbellidir. Varlığının bütün ihtiyaçlarıyla en yakın bir ilgi gösteren gökyüzünün bu parlak ışık ve ısı kaynağına, o, “bütün kudretlerin toplandığı bir büyüklük,, gözüyle bakmıştır.

İşte bunun içindir ki, “Güneş - Dil - Teorisi,, , manalı ses dilinin doğuşunda ilk mana merkezi olarak “Güneş,, i almaktadır.

Bunun yerine, bir takım Avrupalı müelliflerin yaptıkları gibi “ziya, hararet, yükseklik, hareket...,, yollu mefhumları almak doğru olamaz. Çünkü bu mefhumlar hep abstre düşüncelerdir; bir objenin vasıflarıdır. İlkel insanın gözü önündeki objeyi anlamasıyla, onun vasıflarını anlaması arasında ise uzun bir zaman geçmiştir.

Klâsik dilcilik çerçevesini aşarak, dillerin ana kaynağını Türk dillerinin engin varlığında aramayı düşünebilmiş olan nâdir âlimler, önlerinde yeni ve geniş bir ufuk açıldığını görmüşlerdir. Almanyada Alman dilinin etimolojisine merak sarmış bir lise profesörü olan Bay *Edlinger*, ömrünü verdiği ve uğrunda gözlerini kaybettiği bu merakı yirmi yıl halledememiş, ancak bakışını Türkçeye çevirdikten sonra önündeki karanlık muammaların perde perde açıldığını görerek gözleri kamaşmıştır.

Az çok geniş ölçüde dil meselelerini aydınlatmağa çalışabilen *Autran*, *Hilâire de Barenton* ve emsali dilciler de bu muvaffakiyetlerini Sümerce gibi bir Türk lehçesi üzerindeki araştırmalarına borçludurlar. Avusturyada *Baron Von Welden* ve Doktor *Kvergiç* gibi dil meraklıları Türkçeden başka hiç bir ışığın dilin ana kaynağını, uzak geçmişini ve tarihten öncesini aydınlatmadığını itiraf etmişlerdir. Geçen yıl gözlerini dünyaya kapamış olan büyük Rus dil âlimi Profesör *Nikola Mar*, uzun yıllar Kafkas ülkelerindeki *Yafes* dilleri teorisine bağlanarak yarattığı *Paléontologie linguistique* bilgilerinin, üzerindeki karanlıktan sıyrılması için, gözlerin Kafkaslardan Altaylara dönmesi, Kafkasyada birikmiş görünen insan soylarının Orta Asyadan göçmüş brakisefal Türk oymaklarından başka bir şey olmadığını görmesi lâzım geldiğini, bir kaç sene önce Ankaraya geldiği zaman, kendi ağzıyla söylemişti.

Bugüne kadar dil âleminde birer muamma olarak araştırmacıların önünde yükselen meselelerin hiç biri yoktur ki Türk dilinin analitik derinleştirilmesi onları açıp aydınlatmasın. Avrupada hâlâ mahiyetleri anlaşılammış denilen *Etrüsk* ve *Bask* dilleri; Amerikada *Maya*, *Toltek*, *Nahvati*, *Keşuha* lisanları; Asyada *Sümer*, *Eti*, *Elâm* dil grupları, hep Türk dilinin yaltırlıklı ışığıyla aydınlanarak kendi kök varlıklarının Orta Asyadan geldiğini meydana koymaktadırlar. İlkel dil köklerini koyunlarında saklıyan bu eski dillerin, *Yakut*, *Çuvaş*, *Kırgız*, *Altay...* gibi Türk dili lehçeleriyle karşılaştırılması, dillerin ilk varlığını Türklüğe borçlu olduklarını, inkâr kabul etmez bir yolda, ortaya çıkarmaktadır.

Tarih üzerindeki derinleştirmelerin en son vargıları, zaten tarihten öncenin sırlarını Türk varlığında aramak lüzumunu ortaya koymuştu. Buradan hareket eden Türk dilciliği, şimdiye kadar yalnız kelime karşılaştırmaları ve benzetmeleriyle ileri götürülen dil davasını daha geniş ve esaslı bir yolda kesip atacak büyük bir buluşla nurlanmış ve onurlanmıştır. Bu buluştan doğan geniş, yüksek, engin dil kanununa "*Güneş - Dil Teorisi*," adı verilmiştir.

"*Güneş - Dil Teorisi*," ne, yalnız dilimizin muhtaç olduğu - şimdiye kadar yabancı sanılmış - bir kaç yüz kelimenin Türk kökünden geldiğini ispata yarıyacak bir âlet gibi bakanlar pek büyük bir yanlışlık ve kısa

Ağ ana köktür: Bu ana kökün vokali olan (a) zamanla değişerek şu sekiz şekil doğmuştur: (ağ, ığ, iğ, eğ, uğ, üğ, oğ, öğ).

Aynı zamanda (ğ) konsonu da yukarda gösterdiğimiz değişmelerle - (y, g, k, h, v, b, m, p, f) seslerini alınca - bunların sekiz vokalle okunuşlarından 72 kök daha doğmuştur ki bunlar da birinci derece prensipal köklerdir.

Daha sonraları doğan başka konsonlara gelince, bunlar da “ağ,, ana köküyle kaynaşarak ikinci derece prensipal kökleri teşkil etmişlerdir ki onlar da şunlardır: V. + “t, d, n, l, r, s, ş, c, ç, j, z,,.

Bütün bu kökler, dil ilerledikçe, bir yandan kök manalarını anlatmakla beraber, bir yandan ek manalar almışlardır. Bu ek manalar, köklerin, başka bir kökün manasını nüanslandırmak için, özel bir kullanılışından doğmuştur.

“Güneş - Dil - Teorisi,, bu ek manaları da şu 7 grupta toplamaktadır:

I. — Doğrudan doğruya kökün manasını üzerine alarak tecessüm ve tecelli ettiren, kök manasının “süje,, veya “obje,, sini gösteren ekler: bunlar - bir vokalle söylenen - “m, b, p, f, v, ğ, y, c, ç, j, g,, konsonlariyle kurulur.

II. — Süje veya objenin en yakın sahasını, süje veya objenin o sahaya taşmasını, yahut hariçteki bir obje veya süjenin o sahaya gelerek ana süje veya objeye yaklaşmasını gösteren ekler; bir vokalle söylenen “n,, konsoniyle yapılır.

III. — Süje veya objeden oldukça uzak bir sahayı, süje veya objenin o sahaya taşarak yayılmasını, yahut öyle uzak bir sahada kaybolmasını, veyahut uzak sahadaki bir obje veya süjenin ana süje ve obje ile münasebetini gösteren ekler: bir vokalle söylenen “s, ş, z, c, ç, j,, konsonlariyle kurulur.

IV. — Süje veya objeden çok uzak, yaygın, umumî, müphem, gayri şahsî bir sahayı, süje veya objenin bu sahada yayılarak vasıflanmasını, yahut öyle bir sahadaki bir obje veya süjenin ana süje veya obje ile münasebetini gösteren ekler: bir vokalle söylenen “l,, konsonu ile yapılır.

V. — Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık mefhumlariyle süje veya objeye bir mana nüansı getiren ekler: bir vokalle söylenen “t-d,, konsonlariyle kurulur.

VI. — Herhangi bir nokta veya sahada süje veya objenin temerküz ve tekarrürünü göstererek sözün mamasını kat’î ve müsbet kılan ekler: herhangi bir vokalle söylenen “r,, konsoniyle yapılır.

VII. — Sözün manasını tayin ve ifade eden, tamamlıyan, isimlendiren ekler: herhangi bir vokalle söylenen “ğ, y, k, g, h, v, b, m, p, f...,, konsonlariyle kurulur.

“Güneş - Dil - Teorisi,, , ilkin “güneş,, üzerinde toplanan insan anlayış ve duyusunun, dimağ kuvvetlendikçe, - önce konkre, sonra abstre olarak - “güneş,, ten çıkardığı mefhumları da birer birer göstermektedir.

Işık, sıcaklık, ateş, renk, su, yer, kara, toprak, gıda, ses, hareket, imtidat, zaman, mesafe, hayat, büyüme, çoğalma, yükseklik, büyük, kuvvet, kudret, esas, sahip, efendi, Allah...,, ve bu mefhumlarla birlikte, insanın zamanla idrak edip güneş yerine koyduğu kendi “ego,, su ile bütün ehemmiyetli süje ve objeler, hep “güneş,, aslından doğmuş mefhumlardır.

2 — İnsan oğlunun ilk idrak ettiği bu “güneş,, mefhumunu hangi ana sesle ifade ettiği meselesine gelince, “Güneş - Dil Teorisi,, bunu şu ana kökle göstermektedir: AĞ.

Bu sesi nasıl buluyoruz?

Türkçenin Yakut, Çuvaş, Altay.. gibi en eski varlıkları koyunlarında saklamış lehçelerinde; Avrupanın Etrüsk ve Bask, Amerikanın Maya, Toltek, Nahvati, Keşuha gibi ilkel dillerinde en eski devirlerin en yeni bulunmuş dil yâdigârlarını saklıyan Sümer, Eti, Elâm dillerinde, müşterek olarak, birtakım tek heceli kök sözler buluyoruz ki bunlarda hemen sonsuz denebilecek kadar çok mana birikmiş görünüyor. Bir tek “ak,, veya “ay,, yahut “ağ,, hecesinde “hayat, hareket, zaman, mesafe, kudret, imtidat, gıda, su, renk, ses...,, gibi herbiri ayrı bir mahiyette olan birçok mananın toplanması ve bunun, yalnız bir dilde değil, ilkel dil varlıklarını gösterebilen birçok dillerde görünmesi, bu buluşu ilk uyan-dıran âmiller arasındadır.

Bütün bu mefhumların “güneş,, te toplandığını bulan Türk jenesi, bu mefhumların hepsini birden ifade eden tek sesli hecelerin bir vokalle başlıyan tek bir kökten ibaret olması lâzımgeleceğini de bulmuştur.

Bu ilk sözün ilk vokali, vokallerin en kolay söyleneni olan “a,, olmak lâzımgelir. Çünkü öteki vokalleri söylemek az çok ses cihazının hareketlenmesiyle mümkündür.

Bunun ilk konsonuna gelince, bu da öyle bir konson olmalıdır ki hem bütün başka konsonları kolaylıkla doğurabilsin, hem de vokale çok yakın olsun. İşte bu konson, Türk dilinin kendi özvarlığı içinde yaşıyan okunmaz “ğ,, konsonudur.

Bu öz Türk konsonunun sesi sadece bir kapantıdan ibarettir: ağzınızı açarak “a,, deyiniz; sesinizin kesilmesi “ğ,, konsonuyla işaret edilir.

Aynı zamanda bu “ğ,, konsonu bir yandan “v,, bir yandan da “y,, konsonlarına değişerek dudak, gırtlak ve damak konsonlarını doğurur.

Bu iki hareket noktasını böylece tayin ettikten sonra, “Güneş - Dil - Teorisi,, artık kurulmuş demektir:

TOPRAK

Bu kelimenin etimolojik şeklini bulmak için düşünelim:

İlk harf «t» dir. Bu harf doğrudan doğruya başa gelmiş olmaz. Çünkü «Güneş-Dil - Teorisi» ne göre kök hiçbir zaman konsonla başlamaz. O halde bunun düşmüş bir vokali vardır. Kendisinden sonra gelen vokale göre bu düşmüş vokal bir «o» olmak icabeder. Bunu yerine koyalım: «ot»

Kelime bize yabancı değildir, «ot» sözünün dilimizde iki manası vardır: Biri ateştir; İstanbul şivesinde şimdileri pek kullanılmıyorsa da Anadolu'da çoktur. Öteki manası da yerde biten bildiğimiz ottur ki buna da bu isim pek eski zamanlarda ateş yakmağa yaradığından dolayı verilmiştir. Malûmdur ki en eski Türkler arasında mabudun timsali sayılan ateşi hergün tazelemek için en temiz otları toplayıp muhafaza etmek mukaddes bir vazife sayılırdı.

Ancak, «ot» kökü de doğrudan doğruya başta olarak alınamaz. Çünkü bu kök ne ana köktür, ne de doğrudan doğruya onun yerine geçebilen birinci derece prensipal köklerden biridir. «T» ve emsali harflerle ikinci derece prensipal kökler yapılır ki bu da ana kökün başa gelerek sonra kaynaşmasıyla olur.

O halde baş tarafa bir de (oğ) koyalım: (oğ + ot) olur ki işte (ot) sözünün etimolojik şekli bundan başka bir şey değildir.

Bundan sonra gelen (op) doğrudan doğruya (V. + K.) şeklindedir. Fakat onun ardındaki (r) vokalsizdir. Ona da bir vokal koyalım ve kelimenin etimolojik şeklini yazalım.

(1) (2) (3) (4) (5)

Oğ + ot + op + or + ak

Şimdi bu parçaları gözden geçirelim:

(1) oğ: Ana köktür. Asıl anlamı güneştir. Güneşin delâlet ettiği anlamlardan «sıcaklık» manası burada en yaraşanıdır.

(2) ot: Kök olarak delâlet ettiği asıl mana sahipliktir. Burada ana kökün yanına gelerek sahiplik anlamıyla onu kendisinde tecelli ve tecesüm ettiren unsurdur.

(oğ + ot = oğot = ot) sıcaklığa sahip olan süje veya objeyi anlatır ki yer yüzünde sıcaklığın sahibi ve faili olan obje de (ateş) ten ibarettir. (ot) kelimesi de Türkçede doğrudan doğruya ateş demektir. [1].

(3) op: Ek sahalarının merkezini temsil eden ego dairesine dahil eklerden biridir. Burada doğrudan doğruya süje veya objenin kendisini anlatır. (ot) sözünün delâlet ettiği (ateş) mefhumu kendisine taalluk eden obje demektir.

[1] Kamusu Türkî; Radolf, I, Bütün Türk Lehçeleri.

“Güneş - Dil,, analizlerinde gözden kaçırılmaması lâzımgelen iki muhim harf değişme kaidesi vardır:

Bunlardan birincisi, Türk dilinde aynı konsonun yanyana iki kere gelememesidir. Böyle iki konson kelimenin morfolojik ve fonetik şeklinde görölürse bunlardan birinin - uzatma anlatan - bir “ğ,, den değişme olduğuna hükmedilir ve etimolojik analizde bu iki konsondan biri “ğ,, olarak alınır.

İkincisi de, oldukça uzak bir saha gösteren “s, ş, c, ç, j, z,, konsonlarıyla yapılmış eklerin bu saha anlamı ayrıca ifade edilmiş olduğu veyahut bu anlama alınmaları kelimenin manasını anlatmağa yaramadığı yerlerde tayin ve ifadeye yarıyan “ğ, y...,, konsonlarından birinin yerine geçmiş olmasıdır.

İşte “Güneş - Dil - Teorisi,, nin başlıca ana hatları bunlardır.

*
**

Güneş - Dil Teorisi ne göre bir kelimeyi analiz etmek, onun *etimolojik* şeklini bulmak demektir. Sonradan bir takım vokaller düşerek, bir takım elemanlar birbirine kaynaşarak kelime bugünkü *morfolojik* ve *fonetik* şekline girmiştir. Fakat ilk etimolojik şekilde başta bir vokalle başlayan ana kök, yahut onun yerini tutabilen biriaci derecede prensipal bir kök vardır ve bütün elemanlar bir vokalle başlar ve bir konsonla biter. Etimolojik şekil böyle bir [«V. + K.» + «V. + K.» + «V. + K.» ...] serisi halinde bulunur.

Bu seriyi kurduktan sonra aranacak başlıca noktalar şunlardır:

1 — Asıl ana anlamı gösteren ana kök, yahut onun yerine geçen birinci derecede prensipal kök hangisidir ve bu kök, kelimenin manasına göre, «Güneş» aslından çıkan türlü anlamların hangisine gelebilir?

2 — Asıl ana anlam mefhumunu üzerine alan, onu tecelli ve tecesüm ettiren, doğrudan doğruya «ego» manasına gelen unsur hangisidir?

Bu unsur, aslında yine bir köktür. Fakat şekilce ana veya prensipal köke yapıştığı için bir ek gibi görünür.

3 — Kelimenin etimolojik kuruluşu içindeki başka parçaların hangileri, mananın akışına göre, kök manasında, hangileri ek manasındadır ve her iki hale göre delâlet ettikleri anlam nedir?

Kelimeyi etimolojik unsurlarına ayırdıktan ve her unsurun böylece kök veya ek manalarını kurduktan sonra analiz tamam olmuş demektir. Ancak, bir de her unsura veya bir iki unsurdan mürekkep parçalara verilen manaları, Türk dilinin engin varlığı içinde benzerlerini arıyarak kontrol etmek muvafık olur.

Bu metoda göre bir kelimenin analizini yapmağa çalışalım:

Bu «torpak» şekli kelimenin en eski aslını göstermektedir. «toprak» söylenişi daha sonraki fonetik değişmelerin mahsulüdür.

Kelimenin Fransızcası denilen «Terre» ve Arapçası denilen «Türap» kelimeleri ile bu son kelimeye pek yakın olan «Türbe» sözünü de analiz edelim ve bunların etimolojik şekillerini «toprak» ve «torpak» kelimelerinin etimolojik şekilleriyle alt alta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Toprak :	Oğ	+ ot	+ op	+ or	+ ak
Torpak :	Oğ	+ ot	+ or	+ op	+ ak
Terre :	Eğ	+ et	+ eğ [1]	+ er	+ eğ
Türab :	Üğ	+ üt	+ ür	+ ab	+ eğ [2]
Türbe :	[3] Üğ	+ üt	+ ür	+ üb	+ eğ

Şu tabloya bir bakış, bütün bu sözlerin hep bir olduğunu göstermeğe kâfidir:

(1) Oğ, eğ, üğ: hep (v.+ğ) ana köküdür. Manası güneş ve onun sıcaklığıdır.

(2) Ot, et, üt: hep «v.+t» unsurudur. Sıcaklığın sahibi anlamıyla ana kökün mefhumunu tecessüm ve tecelli ettirerek «ateş» manasını vermektedir.

[1] İşte burada yanyana gelen iki (r) den birincisi uzatma rolüyle (ğ) olarak alınmıştır. Çünkü yazımızda bunun sebebini anlatmıştık.

[2] Buraya bir (eğ) ilâvesinin sebepleri şudur: Arapçada «b, c, d» gibi - Türk dilinde sona gelmeyen - konsonlardan biri ile biten sözlerin en eski şekillerinde sonradan düşmüş olan bir son ek daha bulunduğu görülüyor. Meselâ (garb) kelimesinin Yakutçada bulunan eski şekli (garba) dır ki bu da (garbağ) demektir ve (arka) anlamındadır.

Kamus tercümesi (türab) sözünün türlü şekillerini kaydederken (türbe, terba, türeba) telâffuzlarını da gösteriyor ki bunlar sondaki ekin sonradan düştüğünü gösterir.

[3] Bu (türbe) kelimesi Kamus tercümesinde sadece toprak anlamına olarak gösterilmektedir. Bunun şimdiki anlamını bu etimolojik şekilden çıkarmak için burada ana köke - yine «güneş» ten çıkan mefhumlardan - «ışık, şeref, kıymet, hayat» manalarını vermektedir. Bu halde (türbe) içinde ışıklı, şerefli, kıymetli bir hayat sahibini saklayan yer demek olur.

(Hayat) sözünü de bu yolda analiz edebiliriz. Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)
ah	+ ay	+ at

(1) Ah: Köktür. «Güneş» ten çıkan mefhumlardan yaşama, dirilik, varlık anlamlandırır.

(2) Ay: Kök mefhumunu kendinde tecessüm ve tecelli ettiren süje veya objeyi gösterir unsurdur.

(Ah + ay = Ahay): Kendisinde yaşama, dirilik, varlık mefhumları tecelli eden süje veya obje demektir. Baş vokal düşerek kelime (Hay) şeklini almıştır ki «diri» demektir.

(3) At: Yapıcılık anlamıyla kelimenin anlamını tamamlayan son ektir.

(Ah + ay + at = ahayat = hayat): yaşamanın, diriliğin, varlığın bir süjeden tecellisi demektir ki (hayat) in manası da bundan ibarettir.

(4) *or*: (. + r) eki, her hangi bir nokta veya saha üzerinde kök mefhumunun tesebbüt, temerküz ve istikrarını ifadeye yarar.

(5) *Ak*: «. + k» eki, her hangi bir mefhumu tamamlayan; tayin ve ifade eden, isimlendiren, kelimedede genel âmil rolünü yapan bir ektir.

«*Oğ + ot + op + or + ak = Oğotoporak*» etimolojik şeklinde ana kök kendisini temessül ettiren prensipal kökle kaynaşmış, başındaki vokal ile (4) üncü cüzün vokali de fonetik icabı olarak düşmüş, böylece «*Toprak*» şeklini almıştır.

Toprak: üzerinde ateş temerküz ve takarrür eden bir objenin adıdır.

Toprağın aslında kabuklanmış bir ateşten ibaret olduğu yolundaki fennî hakikati - ilk insanlarca malûm değildi diyerek - bir tarafa bıraksak bile, topraktan ilk edilen istifadeleri düşünmek, bu mananın ne kadar esaslı ve orijinal olduğunu göstermeğe kâfidir.

1 — Güneşin sıcaklığını, bu sıcaklığın verdiği hayatıyeti içine alan, onu masseden, o sayede içinden yeni hayat fışkırarak ot, ağaç, meyva... gibi mahsuller veren topraktır.

«Türemek» kelimesi de bu manadan çıkmıştır.

«Türemek» ve «Toprak» kelimelerinin etimolojik şekillerini karşılaştıralım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Toprak	:	Oğ	+ ot	+ op	+ or	+ . + ek
Türemek [*]	:	Üğ	+ üt	+ .	+ ür	+ em + ek

Görülüyor ki aradaki tek fark, vokallerin incelmesinden ve süje veya obje gösteren elemanın, temerküz ve takarrür gösterenden önce veya sonra gelmesinden ibarettir.

2 — İçine doğru inildikçe dışarının soğuşundan korunup ısınabilecek kovuklar, mağaralar bulunması ve bunların dışarıya nisbetle kendiliğinden sıcak olması.

3 — Topraktan çıkan ot ve ağaç parçalarıyla ateş yakılması ve bu sayede ısınmak imkânının elde edilmesi.

Hangi bakımdan düşünülse, ilk insanın gözünde «*toprak*» mefhumunun sıcaklığı ve ateşe ilgili olacağı görülüyor.

*
**

«*Toprak*» sözünün Anadolunun bir çok yerlerinde «*torpak*» telâffuzunda vardır. Manası aynıdır. Bunun etimolojik şekli de:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Oğ	+ ot	+ or	+ op	+ ak

tır ki «*toprak*» tan tek ayrılışı «*op*» ve «*or*» cüzülerinin yer değiştirmesinden ibarettir.

[*] Burada ana köke «Çoğalma» anlamı verilmelidir.

6. — “Ağ,, ana kökünün konsonu, zamanla (y) ve (v) ye çevrilerek iki hat üzerinde tekâmül etmişti.

Birinci hat: Ağ - ay - ak - ag - ah;

İkinci hat: Ağ - av - ab - am - ap - af.

Bu konsonlar, doğrudan doğruya ana kökün yerine geçebilen “*birinci derece prensipal kökler*,, i teşkil ederler.

7. — Konsonlar, dört kategoriye ayrılır:

Birinci kategori: (ğ, y, k, g, h)

İkinci „ : (v, b, m, p, f)

Üçüncü „ : (t, d, n, l, r)

Dördüncü „ : (s, ş, c, ç, z, j,)

8. — Üçüncü ve dördüncü kategoriye mensup konsonlar, başlarına ana kök gelmek ve ona bir vokalle kaynaşmak suretiyle “*ikinci derece prensipal kökler*,, i teşkil ederler.

9. — Kelimelerin esas manaları, ana köktedir. Bu ana kök kelimenin başında kısmen veya tamamen düşmüş, yahut birinci derecede prensipal köke çevrilmiş olabilir.

10. — Ana kökün ifade ettiği “*güneş*,, mefhumu zamanla inkişaf ederek “*zıya, hararet, ateş, kuvvet, kudret, esas, sahip, Allah, efendi, hayat, hareket, imtidat, zaman, mesafe, gıda, renk, su, ses...*,, gibi bütün genel mefhumlara şümül peyda etmiş, hattâ insanın “*ego*,, su da güneş yerine geçerek aynı ana kökle ifade edilmiştir.

11. — Dilde mana anlatan asıl kökler (V. + K.) şeklindedir. Böyle iki kök birleşerek ve baştaki vokal düşerek teşekkül eden monosilâplar hakikî kökler değildir.

12. — Kelimelerin manaları, ana köke yapışarak onun manasında az çok tebeddüller yaratan elemanlarla tamamlanır.

13. — Köke yapışan elemanlar da esasen birer köktür. Bunlar kök manalarını muhafaza ile başka bir köke yapışarlarsa yalnız “*şeklen*,, ek mahiyetinde bulunurlar. Fakat kök manalarından ayrılarak doğrudan doğruya ek manalar alırlarsa hem “*şeklen*,, hem “*mânen*,, ek sayılırlar.

14. — Ekler de tıpkı kökler gibi esasen (V. + K.) şeklinde olurlar. Bunların vokalleri veya konsonları bilâhare düşmüş olabilir.

15. — Ekler, ana kök manasına verdikleri nüanslar bakımından yedi kategoriye ayrılırlar:

Birinci kategori: (M) kategorisidir. Ana süje veya objeyi ifade eder. “*B, v, p, f*,, konsonlariyle “*ğ, y, k, g, h*,, kategorisi bu (M) yerine geçebilir.

İkinci kategori: (N) kategorisidir. Ana süje veya objeye en yakın, bitişik sahayı anlatır.

(3) ve (4) Burada ekler yerlerini değiştirdiğinden ikisini birlikte anlıyoruz. *Op, eğ, ab, ũb*: hep sũje veya obje anlamına gelen eklerdir. «Ateş» mefhumunu ũzerine alan objeyi gŕsterir.

«Or, er, ũr»: hep (. + r) ekidir ki takarrũr, temerkũz ve tesebbũt manalarını anlatır. Bununla ateşin bir obje ũzerinde temerkũz ve takarrũrũ ifade edilmiş olur.

(5) *Ak, eğ*: İşte bu mefhumu tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren ektir.

İşte «Gũneř - Dil Teorisi» nin analiz metodu, bu kadar basit, açık ve lojik bir metottur,

İ. Necmi Dilmen

GũNEř - DİL TEORİSİNİN ANA KANUNLARI VE ANALİZ YOLLARI [1]

«Gũneř - Dil» teorisi, yalnız Tũrk dilciliğinin değil; bũtũn dũnya dilcilik ũleminin ũzerine yeni bir ışık saçan ok yũksek bir buluştur.

Bu buluşun genişliğini ŕlmek iin şunu dũřũnmek yeter ki birka aydan beri teorinin sarsılmaz analiz kanunlarını kũltũr taşıyan herhangi bir dilin hangi kelimesi ũzerine tatbik etmiş isek en kũũk bir sarsıntı bile gŕrmemiřizdir.

Bu dil teorisinin dahiyane gŕrũřũ, Tũrk dilinin yeryũzũnde kũltũr taşıyan bũtũn dillerdeki kũltũrel sŕzlerin ana kaynağı olduğunu artık inkŕr kabul etmez bir surette ortaya koymuş bulunuyor.

Bunun bugũne kadar Avrupa dil bilgisinde bulunamamış olmasının sebebi, Avrupalı dil araştırmacılarının dillerin orijini ũzerine olan araştırmalarında Tũrkeyi hesaba katmamış olmalarından ibarettir.

Bu yũksek Tũrk teorisinin dayandığı ana dil kanunlarını şurada, birer kanun maddesi kısalığı ile, saymak istiyoruz:

1. — Dil, insan idrak ve şuurunun duygu ve dũřũncelerini sesle bildirmek cehdinden doğmuş bir fikir - ses manzumesidir.

2. — Dil kanunları, ancak psikolojik, sosyolojik ve filozofik kanunlarla muvazi olarak teessũs eder.

3. — İnsan idrak ve şuurunun ilk ŕnce her şeyin ũstũnde ve her şeye hŕkim olarak tanıdığı ve sesle ifade ihtiyaını duyduğu obje «gũneř» olmuştur.

4. — İnsanın ilk ŕnce idrak ve şuur ile «gũneř» mefhumunu ifade iin ıkardığı iradŕ ve manalı ses «ağ» dır. Dilin ana kŕkũ de budur.

5. — «Ağ» ana kŕkũnũn vokali, zamanla. (u, ı) ve daha sonra (e, i, ũ, o, ŕ) gibi seslere inkılŕp etmiştir.

[1] Kızılay gazetesinin 5, 6, 7 - III 936 tarihli sayılarından

lerinin yalnız “*şeklen*,” ek gibi görünerek kök manalara geldiklerini ayırmak, gerek bir elemanın kelime içindeki yerine ve mananın genel akışına göre fonksiyonunu ayırdederek ona göre manasını tayin etmek, ancak bu suretle mümkün olur.

Bu esası böylece tesbit ettikten sonra, şimdi bir kelimenin “*Güneş-Dil*,” metoduyla analizini yapmaktaki yolları gözden geçirelim:

“*Güneş-Dil*,” teorisinde ilk yapılacak iş, eldeki kelimenin etimolojik şeklini bulmaktır. Bu “*etimolojik şekil*,”den maksat kelimedede mevcut olan veya düşmüş bulunan bütün elemanları bulup yerli yerine koymaktan ibarettir.

Bir kelimenin etimolojik şeklini bulmak için gözönünde tutulacak esaslar şunlardır:

1 — Hiçbir konson vokalsiz, hiçbir vokal konsonsuz olamaz. Kelimenin eldeki şeklinde bir konsonun başında vokal yoksa düşmüş farz olunur ve yerine konur. Bu konulacak vokalin hangi vokal olduğu, kelimedeki başka elemanların vokallerine kıyasen tayin olunur.

Tıpkı bunun gibi kelimenin eldeki şeklinde bir vokal tek başına, konsonsuz görülürse buna da düşmüş olan bir “*ğ*,” konsonu ilâve olunur.

Meselâ “*sevgi*,” sözünün etimolojik şeklini kurarken, baştaki “*s*,” den önce bir vokal yoktur. Ondan sonra gelen “*ev*,” unsurundaki vokal (*e*) olduğuna göre bu “*s*,” nin de başına bir (*e*) vokali koyarız: (*es*) olur. Bundan sonraki (*ev*) elemanında vokal de, Konson da mevcuttur. Birşey yapmağa lüzum yoktur. Üçüncü olarak gördüğümüz konson (*g*) dir. Fakat bunun da başında vokali yoktur. Başına yine bir (*e*) vokali koyalım: (*eg*) olur. En sonda (*i*) vokali tek başınadır; bundan sonra da bir konson lâzımdır: (*ğ*) konsonunu koyarız: (*iğ*) olur.

Bu halde “*sevgi*,” kelimesinin etimolojik analizi, doğrudan doğruya kendisinden çıkarılan elemanlarla şöyle olur:

(*es + ev + eg + iğ*)

2 — Kelimenin baş tarafında ana kök anlamını gösteren bir eleman bulunur. Eğer bu eleman kısmen veya tamamen düşmüş bulunuyorsa yerine konulmalıdır. Ana kök anlamının asıl konsonu (*ğ*) dir. Fakat bunun doğrudan doğruya tebadül edebildiği birinci ve ikinci kategori konsonlarından biri de onun yerini tutabilir.

Yukarıki misalde başa gelen (*s*) konsonu dördüncü konson kategorisinden olduğu için baş tarafta ana kök eksiktir. Onu da ilâve edelim; (*sevgi*) kelimesinin tam etimolojik şeklini bulmuş oluruz:

(*eğ + es + ev + eg + iğ*)

Bu (*N*) konsonu (*nğ*) den değişme olduğu zaman doğrudan doğruya (*ğ*) yerine geçer.

Üçüncü kategori: (*S*) kategorisidir. Ana süje veya objeye oldukça uzak, geniş bir saha ifade eder. “*Ş, c, ç, z, j*” konsonları “*S*” yerine kaim olabilir.

Bazı lehçelerde bu kategori konsonları doğrudan doğruya (*ğ*) ve onun kategorisi yerine geçebilir.

Dördüncü kategori: (*L*) kategorisidir. Umumiyet, şümul, mutlakıyet, gayrimuayyenlik, gayrişahsîlik anlamlarıyla mefhumu vasıflandırır.

Beşinci kategori: (*T - D*) kategorisidir. Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarıyla mefhumu tamamlar.

Altıncı kategori: (*R*) kategorisidir. Herhangi bir nokta veya saha üzerinde tekarrür, temerküz, sübut, kat’iyyet anlamlarına gelir.

Yedinci kategori: (*K*) kategorisidir. Kelimenin manasını tamamlar, tayin ve ifade eder, isimlendirir. (*Ğ, y, g, h*) konsonlarıyla (*v, b, m, p, f*) kategorisi bu (*k*) yerine geçebilir. (*S, ş, c, ç, z, j*) kategorisi ile (*n*) konsonu da bu rolü ifa ettikleri zaman (*ğ*) ve onun kategorisinden olan (*y, k, g, h*) yerine geçmiş sayılır.

16. — Bir kelimenin dahilinde saha gösteren konsonlar birden ziyade olur ve bunlardan biri ayrıca bir fonksiyon da yapmazsa, bunlardan birinin (*ğ*) den değişme olduğuna hükmolunur.

17. — Bir kelimedede biribiri ardınca iki kere aynı konson bulunmaz. Böyle iki konson görülürse bunlardan birinin (*ğ*) den değişme olduğuna hükmolunur.

İşte “*Güneş - Dil*” teorisinin ana kanunları bu 17 maddede toplanabilir.

* *

“*Güneş - Dil Teorisi*”, dili klişe halinde istatistik bir varlık gibi almaz; bunun için etimolojik analizde her bir elemana mana verirken zekânın muhakemenin, bilginin işlemesi lâzımdır.

“*Güneş - Dil*” analizlerini bir kalıp gibi alarak bir kelimeyi elemanlarına ayırmak, düşmüş olan elemanları, vokalleri, konsonları yerlerine koymak ile iş bitmez. Bu, kolaylıkla bellenir mihanikî bir iştir.

Asıl iş, bundan sonra başlar. Kelimenin delâlet ettiği hakikî manaya göre kökleri ve ekleri biribirinden ayırmak, her birinin kelimenin manasını kurmaktaki rolünü tefrik etmek lâzımdır. Bu işe girişilince teorisinin dili bütün dinamizmi içinde takip ettiği meydana çıkar.

Bunun için “*Güneş - Dil*” analizlerinde bütün dikkat ve muhakeme daima uyanık bulunmak lâzımdır.

Gerek ana köke “*güneş*”, aslından çıkan umumî mefhumlar içinden verilecek manayı sezip bulmak, gerek köke yapışan elemanlardan hangi-

VI. — *Tekarrür, temerküz, tahakkuk* anlamları veren ekler olabilir.

Bütün bu unsurların bir kelimedede bulunması lâzım gelmez. Kelimenin kuruluşuna göre bunlardan bazıları vardır; bazıları yoktur. Tabii analizde ancak mevcut olan unsurlar üzerinde araştırmalar yapılır.

İşte bu analiz sırasında, saha anlamına gelir gibi görüldüğü halde bu manayı vermiyen (*n, s, ş, c, ç, z, j*) gibi konsonların bir (*ğ*) den değişme olup olmadığı, kelimedede aynı konson yanyana tekerrür ediyorsa bunlardan hangisinin (*ğ*) yerine geçtiği... gibi tebadülller de kontrol edilmiş olur.

4 — Bütün bu analizi yaptıktan sonra, bir de bunu kontrol etmek lâzımdır. Bu kontrol için bir yandan Türk Dili lehçelerine, bir yandan da aynı manaya gelen ve başka başka dillere malolmuş gösterilen kelimelere müracaat etmelidir.

Türk Dili lehçeleri ile kontrol, kelimenin gerek tamamının ve gerek birtakım elemanlarının bu lehçelerdeki benzerlerini bulmakla olur.

Başka dillere mensup denilen ve aynı manaya gelen kelimeler ile kontrol da, Türk Dilinin bütün dillere nasıl ana bir kaynak olduğunu göstermek gibi büyük ve esaslı bir fayda temin eder.

Bu kontrollerle (*Güneş - Dil*) analizleri tamam olmuş olur.

* * *

Bu metotlara göre, burada örnek olarak aldığımız *sevgi* kelimesinin tam bir analizini göstereceğiz.

«*Sevgi*» kelimesinin etmolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4) (5)

eğ + es + ev + eğ + iğ

(1) *Eğ* : Ana köktür. Asıl anlamı «güneş»tir. Burada «güneşin sıcaklığı, harareti» ve - bunun yeryüzünde mümessili olan - «ateş» manalarına alınmıştır. «Hararet» ve «ateş» konkre olarak mevcut olabildiği gibi yürekte bir hissin galeyanı şeklinde abstre olarak ta düşünülebilir. İşte burada - kelimenin manasına göre - bu abstre ateş ve hararet manası alınmıştır.

(2) *Es* : Suje veya objeye nazaran oldukça uzak ve geniş bir saha gösteren ektir. Yürekteki hararet ve ateş bir şeye taalluk etmiyerek yüreğin içinde mücerret bir varlık halinde kalmıyor. Oldukça geniş ve uzak bir sahaya yayılıyor demektir.

Filhakika (*sevgi*) de bir yüreğin başka bir şahıs veya şey üzerine yayılmış ateşinden, hararetinden ibaret değil midir?

(3) *Ev* : Ana kök anlamını kendinde tecelli ettiren ana süje veya objeyi gösterir.

Bu iki ameliye ile kelimenin etimolojik şekli şöyle bir

[(V. + K.) + (V. + K.) + (V. + K.) + ...]

serisi halinde kurulmuş olur.

3 -- Kelimenin etimolojik şekli böylece kurulduktan sonra mana verme işi başlar. Bu iş, aynı zamanda etimolojik şeklin semantik bakımından da kontroluna yarar.

Mana verme işinde dikkat edilecek noktalar şunlardır:

A.) Ana kökün - yahut doğrudan doğruya onun yerine geçebilen birinci derece prensipal kökün - manasının tayini.

Bu manayı tayin edebilmek için, kelimenin, bugün hangi dilde kullanılıyorsa o dildeki, asıl lûgat manasını gözönünde tutmak lâzımdır. Kelimeler sonradan türlü mana kaymalarıyla birtakım mecazî manalar almış, başka anlamlar yüklenmiş olabilir. Fakat kelimenin ilkel manasını bulmak için bu sonraki değişmeler bir yana bırakılarak asıl konulduğu anlama bakmak lâzımdır.

Kelimenin bu manasına göre, "güneş,, ten çıkan genel mefhumlardan hangisinin - konkrete veya abstre olarak - bu manaya en yakın ve uygun geldiğini aramalıdır.

Meselâ "sevgi,, kelimesinden anlaşılan mana yürekte bir sıcaklık, abstre bir hararet, manevî bir ateş manalarıdır. İşte "güneş,, ten gelen konkrete hararet ve ateş anlamlarını abstre manaya naklederek bu kelimenin başındaki "eğ,, ana köküne "ateş, hararet, sıcaklık,, manalarını veririz.

Bu ana kök manasının tayini analizin en ince, en dinamik, en can alıcı noktasıdır. Bunda olanca dikkati toplamak lâzımdır. Çünkü kelimenin bütün elemanlarının verimi hep bu ana kök anlamı üzerinde toplanacaktır.

B.) Ana kök anlamının tayininden sonra sıra, kelimedeki başka elemanların, birer birer analizine ve ana kök anlamına nispetle delâletlerinin tayinine gelir.

Burada umumiyetle aranacak elemanlar, ek kategorileri hakkında yukarıda verilen izahata göre,

I. — Ana kök anlamını *tecelli* ve *temessül* ettiren prensipal elemanlar;

II. — Ana kök anlamının -varsa- *süje* veya *obje* sini gösteren elemanlar;

III. — Kelime anlamını *tayin* ve *ifade* eden, *isimlendiren* elemanlar;

IV. — *Saha* manaları veren ekler [1];

V. — *Yapıcılık*, *yaptıricılık*, *yapılmış olmaklık* anlamları veren ekler:

[1] Bunlar da üç takımdır: (1) En yakın saha gösteren ekler, (2) oldukça uzak saha gösteren ekler, (3) en şamil ve yaygın sahada mefhumu vasıflandıran ekler.

(1) *Sev*: Yukarıda analiz edilmiştir. Manası «yürekteki bir ateşin ana süje veya objeden oldukça uzak bir sahada tecellisi» dir.

(2) *Em*: Bu duygu kendi üzerinde tecelli eden ve ana süje veya objeden oldukça uzak sahada bulunan (*sevilen*) süje veya objeyi gösterir elemandır. Bu eleman (*sevgi*) sözündeki (*eg*) elemaniyle birdir.

(3) *Ek*: Kelimeyi tamamlayan, tayin eden, ifade eden, isimlendiren ektir.

(*Sev* + *em* + *ek*) şeklinde (*em*) in vokali düşerek (*sevmek*) kelimesi meydana çıkar ki bunun da manası «bir süje veya objenin yüreğindeki ateşli duygunun kendisinden oldukça uzak sahadaki başka bir süje veya obje üzerinde tecellisinin ifadesi» dir.

(*Sev*), (*sevgi*), (*sevmek*) kelimelerinin analizleri böylece yapıldıktan sonra, bir de buluşları kontrol edelim:

Ana kökle kaynaşarak içteki ateşin oldukça geniş bir saha üzerinde tecellisini anlatan (*es*) kelimesi Türk lehçelerinde doğrudan doğruya (*his*) manasına olarak mevcuttur. Bu kelimeyi bu mana ile (Türk Dili Lûgati) nde, (Elidrâk Haşiyesi) nde ve (Büyük Türk Lûgati) nde buluyoruz.

Bu (*es*) elemanına (*ev*) yerine (*ef*) getirirsek (*esef*) kelimesi hâsıl olur ki bu da başka türlü bir his ifade eden bir sözdür.

Bu sözün başka dillerdeki benzerleriyle kontroluna gelince: bunda da (*sevda*), (*aşk*) ve (*aimer*) kelimelerine bakmak kâfidir:

I. — (*Sevda*) kelimesini bizim arapça «siyah» manasına gelen (*esved*) in müennesi olarak gösterirler ve gûya kalbin bir noktasına «*sevda-ül-kalb*» denildiğinden dolayı bu kelimenin «sevgi» anlamına geldiğini ileriye sürerler. Halbuki, Türkçenin (*sev*) fiil maddesi göz önündedir.

(*Sevda*) dahi şöylece analiz edilir:

(1) (2) (3)
Sev + ad + ağ

(1) *Sev*: Yukarıda analiz edilmiştir. «Bir süje veya objenin oldukça uzağında bir gönül ateşinin tecellisi» demektir.

(2) *Ad*: Uzak sahada bu ateşin yapılmış, olmuş, bulunmuş olduğunu gösterir.

(3) *Ağ*: Bu manayı tayin ve itmam ile kelimeyi isimlendirir.

(*Ad*) elemanının vokali ve (*ağ*) in da konsonu düşerek (*sevda*): «süje veya objeye oldukça uzak sahada gönül ateşinin bulunmuş olması halinin adı» demektir.

II. — (*aşk*) veya - arapça fasîhi denilen - (*ışk*) kelimesini de analiz edelim:

Kelimenin asıl elemanları işte bu üç unsurdur. Çünkü bunlar (eğ + es + ev) şeklinde yürekteki sevda ateşinin süje veya objeden oldukça geniş bir sahada tecellisini ifadeye kâfidir. Bu üç elemandan birincisi olan ana kök, kendisini takip eden ikinci elemanla kaynaşarak birleşmiş, başındaki vokal de -üçüncü elemanın vokalinin tesiriyle- düşmüştür. Bu halde kelime (sev) olur ki (sevgi, sevmek, sevda, sevgili...) gibi kelimelerin çıkışı [1] budur. «Sev» kelimesinin analizi böylece tesbit edildikten sonra, ondan çıkan kelimelerin analizlerinde artık yeniden bu kelimenin elemanlarını araştırmaya lüzum kalmaz.

Sadece:

Sev: Yukarıda analiz edilmiştir. Manası «yürekte bulunan bir ateşin ana süje veya objeden oldukça uzak bir sahada tecellisi» dir, demek kâfidir.

Şimdi bu ana kelimedenden çıkan sözlerden (*sevgi*) nin analizine devam edelim:

(4) *Eg*: Süje veya obje gösteren bir elemandır. Burada biri (ev) ve biri (eğ) olarak iki elemanın ikisinin de süje veya obje göstermesi, kelimenin manasının iki süjeye ihtiyacı olmasındandır. Zira (*sevgi*) de biri seven, öteki sevilen olmak üzere iki süje vardır. Bunlardan seven süje, kendisine nisbetle uzak bir sahada bulunan «başka» bir süjeye yüreğinin içindeki ateş ve sıcaklıkla bağlanır. İşte (ev) elemanı birinci ve (eğ) elemanı da ikinci süjeyi göstermektedir.

(5) *İğ*: Bütün bu mefhumları bağliyerek kelimeye isim hali veren tayin ve ifade ekidir.

Görülüyor ki burada, ana kökten başka mevcut olan elemanlar, yalnız süje veya obje gösteren iki elemanla biri saha gösteren, öteki de kelimeyi isimlendiren iki ekten ibarettir.

(*Sevgi*) kelimesinin kuruluşu (sev + eg + ig) dir ki bunda asıl olan (sev) kelimesinden sonraki birinci elemanın vokali ve ikincisinin de konsonu düşmüştür. Manası «yüreğin içindeki ateşin geniş sahada bulunan bir başka süje veya obje üzerinde tecellisinin ifadesi» dir.

(*Sevgi*) yerine (*sevmek*) şeklini alacak olursak, bunun da analizi şöyle olur:

(1) (2) (3)
(sev + em + ek)

[1] — Türk fiillerinde - arapça «mastar» denilen - «çıkak» hakikatte bu emir sıygalarından ibarettir. Sonuna «mek, mak» getirilen isimlerin «mastar» adını alması manasız bir taklittir. Bu «mek, mak» sözlerinin kelimedeki rolü biraz ileride (sevmek) kelimesinde izah olunacaktır.

Görülüyor ki «Güneş - Dil» analizleri, hem sözlerin manalarını en lojik ve orijinal bir yolda göstermekte; hem de diller arasındaki birliği ve hepsinin Türk ana kaynağından geldiğini ispat eylemektedir

I. N. DİLMEN

SABAH [1]

“I. SABAH, SABAĞ - II. SABAHLEY, SABAĞLEY - III. SABAHEYİN, SABAĞLEYİN,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MOREOLOJİ, FONETİK BAKIMDAN ANALİZİ

Sabah, Sabağ

Kelimenin etimolojik şekli :

(1) (2) (3) (4)
(ağ + as + ab + ah)

(1) Ağ : Köktür; «güneş» anlamındadır.

(2) As : (. + s); oldukça geniş ve uzak bir sahayı, bu sahada bulunan objeyi ve süjenin bu obje ile münasebetini gösterir.

Uzak sahada bulunan obje kökün ifade ettiği «güneş» tir, süje güneşle münasebet arıyan «insan» dır. Münasebeti işaret eden, haber veren, müjdeliyen (ağ + as = ağas) sözünün anlamı oluyor : «parlaklık, beyazlık» demektir.

Bu kelime, Pekarski'nin Yakut Dili lûgatinde aynen (Ağas) şeklinde olarak dediğimiz manalardadır. Yine bu lûgatte «apagas + bembeyaz» terimi görülür.

(Ağas) mürekkep süzünde ana kök ile ek, kaynaşarak (âs) şekline girer. Kendinden sonra başka kök veya ekler gelerek kelime büyüdükçe (âs) ın vokali dahi düşebilir.

(3) Ab - ap : Köktür. Burada «hareket, imtidat, uzama» gösterir. (Âs) ı, yani parlaklığı; uzanıp gözümüze gelmesi anlamıyla tamamlar.

As + ap = ., s + ap = sap : «Şuağ, rayon (trait qui part d'un corps lumineux) » demektir; yani güneşten çıkan ince iplik, tel gibi parlak hatlar anlamındadır.

Not 1 : Bundan alınan mefhumlardır ki (sap) sözü, Türkçede, birçok ince şeyler ifade eder. Meselâ :

Sap = (I) ip, tel, tar (bir sap tire) ;

[1] Ulus gazetesinin 18- XI -1935 tarihli sayısından.

- (1) (2) (3)
I. (ağ + aş + ık)
II. (ığ + ış + ık)

Kelime Türkçe (*ışık*) kelimesinin kendisidir. Ana köke «zıya» anlamı verilerek (*ışık*) olduğu gibi, «ateş» in abstre manası verilerek te (*aşk*) olmuştur.

(1): Ağ, ığ: Ana köktür. Abstre olarak ateş demektir.

(2) Aş, ış: Ana süje veya objeye uzakça bir sahada ana kök mefhumunu tecelli ettiren ektir.

(3) Ik: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren son ektir. Ana kök, kendini takip eden elemanla kaynaşarak ve son ekin de vokali düşerek (*aşk*) veya (*ışk*): «yürekte bulunan bir ateşin oldukça uzak bir sahada tecellisinin ifadesi» dir ki tamamıyla (*sevgi*) ve (*sevda*) ile birleşir.

III. — (*Aimer*) sözüne gelince Fransız etimoloji lûgati bunun lâtince (*amâre*) den geldiğini ve eski fransızcadaki şekillerini izah ettikten sonra - pek dikkate değer olan - şu sözü söylüyor:

(*Aimer*) sözünün «kıymetini takdir etmek = *estimer*» manasına olan ve lâtince (*aestimâre*) den gelen eski (*esmer*) «fiilinden geldiği faraziyesi zarurî değildir.» [1]

İşte (*ai*) nin yerine geçen bu (*es*) elemanı ve onun lâtince şeklinde görülen (*aes*) yani (*ağ + es*) kuruluşu, sözün hem ana kökünü, hem de saha gösterir ekini meydana çıkarmakta ve faraziyeyi - etimoloji lûgati müellifinin zannettiği gibi zarurî kılmamak şöyle dursun - bir hakikat şekline sokmaktadır.

Çünkü (*aimer*) sözünü böyle (*esmer*) den alarak analiz edersek:

- (1) (2) (3) (4)
(eğ + es + em + er)

şekli ortaya çıkar.

(1) Eğ: Ateş anlamına ana köktür.

(2) Es: Bu ateşin ana süje veya objeden oldukça uzak bir sahada tecellisini anlatır.

(3) Em: Süje veya objeyi gösterir.

Bu üç elemanın kaynaşmasıyla çıkan (*sem*) şekli (*sev*) sözünün aynıdır. Çünkü (*v*) ve (*m*) konsonları aynı kategoridendir ve daima birbiri yerine geçebilir.

(4) Er: Mananın tekarrür ve temerküzünü anlatır.

Böylece (*aimer*) sözü de «süje veya objeden oldukça uzak sahada bir yürek ateşinin tekarrür ve temerküzü» nü ifade etmiş olur.

[1] Dictionnaire Etymologique de la Langue Française, par Oscar Bloch, T. I, P. 18.

(*Sap*) sözünün, «şuağ, ateş» anlamlarıyla olan münasebetini gösterir. Pekarski'nin Yakut Dili lûgatinden şu sözlere de bakalım :

Sap + sıy = sapsıy (Teleütçede: Sabağ) [1] üfleyerek tutuşturmak.

«*Osoh sapsıyar (sap+ıyar)*= fırından, veya sobadan, ateş üfürülüyor.»

(*Sap + ırda*) = *Sapırda* = söndürmek.

(*Sap + sır*) = *Sapsır* = ateşi söndürmek için kullanılan bir nevi alet.

İhtar: (*Sap*) sözündeki (*p*) yerine (*h, g, k*), ve (*s*) yerine (*ş, ç*) de kaim olabilir:

Sabah, Sag, Sak, Şak, Çak = çakmak taşıyla ateş çıkarmak. «Sağ + ar ünınah = uçan ateş» [2]

*
* *

Şimdi (*sabah*) sözünün sonundaki (4) üncü eke bakalım:

(4) *Ah*: Müstakil mana taşıyan bir köktür. «yer» işaret eder («ak» gibi.) O halde:

Sap + ah = sabah: Güneşin şuağlarının (saplarının dağıldığı yer) demektir.

Şuağların dağıldığı yere, (*savak*) da derler. İkincisinde esas mefhum (*su*), birincisinde (*şuağ*) dır. Mefhumlar bir tarafa bırakılırsa her iki kelimenin orijin kuruluşu birdir:

Sabah

Sabak

Savak

Hulâsa, (*SABAH*) demek, güneşin ilk şuağlarını bize gönderdiği, sevk [3] ettiği yer demektir. Vakıt mefhumu asıl değildir.

(4) üncü (*ah*) eki yerine, (*h*) ile (*ğ*) aynı kategoriden olduklarından, (*ağ*) eki de gelebilir. Kelime bu suretle «SABAĞ» şekline girer; manası değişmez.

Sabahley

Sabağley

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)

(Sabah + ıl + ey)

(Sabağ + ıl + ey)

[1] Bu kelimenin yapılışı (*sabah*) ınkinin aynidir; sonlarında birinin (*ğ*) diğerinin (*h*) bulunuyor ki bunlar aynı kategoridendirler.

[2] Pekarski: Yakut Dili lûgati.

[3] «Sevk» kelimesinin kuruluşu da aynıdır.

(II) hububat ve çiçek vesair nebatatın yerden başak veya çiçeğin başladığı yere kadar olan düz, ince yeri;

(III) baltanın, kazmanın, süpürgenin sapı da bu (sap) kelimesinden çıkmıştır. [1]

Kurutulmuş, parçalanmış, tiftiklenmiş hayvan damarlarından yapılmış ipliğe Yakutçada (sap) denir. [2]

Not 2: (Ağas = âs) in güneşi haber veren, işaret eden, müjdeliyen bir mefhum olduğunu gördük. Bu haberin, işaretin, müjdenin adına da (sap) derler :

«Tülge kisi sanata sap buolar = insan rü'yasında birçok sap görürse başına gelecek bir felâkete işarettir.»

Bu misalde görüldüğü gibi (sap) işaret anlamıyla tefsir olunur. [3]

Haber, işaret, müjde anlamına (sav) [4] şekli de vardır.

(Sap - Sab - Sav - Sam) sözlerindeki (p=b=v=m) olduğu malûmdur.

(Sav) ın, (Çav) [5] şekli de vardır.

Adana havalisinde bu anlamda (Sim) şeklini kullanıyorlar. [6]

Not 3: Şuağ manasına olan şu kelimeleri alt alta yazalım :

- Sap : (s + ap)
1. — Coğ : (c + oğ) [7]
Çoğ : (ç + oğ)
2. — Cuğ : (c + uğ) [8]
Çuğ : (ç + uğ)

Şuağ anlamıyla şöhret anlamı birdir. Şöhret, bir parlaklığın yayılması demektir; onun için şöhrete de (sap) ın bir şekli olan :

3. — Cap : (c + ap) [9]
Çap : (ç + ap)

derler.

Bu notta görülüyor ki «şuağ» anlamına olan (sap) ve onun (ş, c, ç, p, b, v) değişimleriyle aynı olan birçok sözler bize yabancı değildir.

[1] Kamusu Türki.

[2] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[3] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[4] Uygurca Kur'an Tercümesi; Uygur Metinleri; Elidrâk Li lisan-ül-Etrâk; Divanı Lûgat-it-Türk.

[5] Divanı Sultan Velet.

[6] Derleme.

[7] Divanı Lûgat-it-Türk,

[8] Radlof. IV. «Şor lehçesi».

[9] Büyük Türk Lûgati «Kazan ve Kırım lehçeleri»; Orhun kitabeleri.

olan aydınlıktan ibaret olup, tevsian ol vakte itlak olunmuştur. Alâkavlin (subh) evveli nehar'a denir.

İhtar: Güneşin ışıklarına beşik olan bizim (*Sabah*) ımızın ince, temiz, lojik, asıl manası görülüyor. Bizim senelerdenberi Türk (*sabah*) ını, kendi dil hazinemizden matrut bir halde bırakışımız, dikkate değer bir noktadır.

Acaba, (*sabah*) in büyük kusuru mu oldu? Bunu bilmiyoruz. Öyle de olsa artık Türk Dil inkılâbı şerefine onun affolunarak yabancılık isna-dından kurtarılması gerektir sanırız.

*
**

ÖĞLE

“ÖĞLE, ÖĞLEY, ÖĞLEYİN,, SÖZLERİ İLE “ILIK,, VE “LİMAN,, TABİRLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, FONETİK BAKIMINDAN ANALİZİ

Öğle [1]

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)
(öğ + ül + eğ)

(1) *Öğ*: Ana köktür. Burada şu manalarını göz önünde tutalım:

- (A) - Güneşin kendisi
- (B) - Güneşin sıcaklığı
- (C) - Yükseklik

(2) *Ül*: (. + l) ektir. “Uzak, engin,, gibi mefhumlarla objeyi sıfatlan-dırır. O halde:

Öğ + ül = ögül: “Çok sıcak ve çok yüksek,, manalarını ifade eder. Burada bu sıfatın sahibi “güneş,, olduğu meydandadır.

(3) *Eğ*: (. + ğ); (k, g, h, v... gibi) objeyi tamamlar, tayin eder. Buradaki obje, güneşin bize nazaran en yüksekte bulunduğu ve hararetinin en fazla olduğu noktayı gösterir.

Ögül + eğ = Öğüleğ

Öğley

Son ek olan “ğ,, “y,, dahi olabildiğinden kelime “*öğüley,,* şeklini dahi alabilir. Her iki kelimenin son fonetik şekillerini yazalım:

Öğle, Öğley.

“*Öğley,,* , (zeval noktası) demektir.

[1] Ulus gazetesinin 26 - XI - 1935 tarihli sayısından.

(1) *Sabah*: Güneşin ilk şuağlarını bize gönderdiği yer.

(2) *Il*: (. + l) ektir: «Geniş, engin, şümul» gibi mefhumlarla objeyi vasıflandırır.

Demek ki güneşin ışıkları, (*sabah*) yerinden bütün cihana yayıldı. Acaba, bu anda, güneşin bulunduğu yer neresidir? Onu, bundan sonraki ek işaret edecektir.

(3) *Ey*: (. + y) ektir. Bu ek, şuağları âleme yayıldığı zaman artık kendisi de görülmüş olan güneşin bulunduğu yeri tesbit ve işaret eder. O yerin adı: *Sabahiley* = *Sabahley* dir; «Maşrık» demektir.

(*Sabah*) sözü yerine (*Sabağ*) şekli alınır, kelime *Sabağley* olur. Manası yine «maşrık» tır.

Sabahleyin Sabağleyin

Kelimenin etimolojik şekli;

(1) (2)
(Sabahley + in)

(1) *Sabahley*: «Maşrık» manasına olduğunu gördük.

(2) *İn*: (. + n) ektir. Objenin en yakın, bitişik sahasını ve orada süjenin bulunduğunu ve hareketini gösterir.

Objeye, «*Sabahley* (maşrık)» dır, süje güneştir.

SABAHLEYİN: Güneşin görüldüğü noktanın, (*sabahley* - maşrık), bitişikteki durumun ifadesidir. Bu ifadede, kendiliğinden, «zaman» mefhumu da vardır.

(Y) yerinde (ğ) bulundurulursa kelime: «*SABAĞLEYİN*» olur.

Not: (*Sabah*) sözü ve onun manası hakkında Arap lûgatlerinin dediklerine de kısaca bakalım. Zaten, dedikleri, uzun uzadıya mevzuu bahs olacak uzunlukta da değildir.

(1) — Ahterii Kebir:

Essaba = «Tuluğ etmek; meyelânı kalp.»

Essaba = Evveli yevm.

Essubh = Fecir tuluğ ettiği zaman.

(2) — Tercümanı Lûgat:

Esseba = gece yarısıyla müteakip olan günün yarısından ibaret olan vakit.

(3) Kamus Tercümesi.

Essubh = Fecir vaktine denir ki tanyeri ağarıp şafak söktüğü vaktitten ibarettir; murat, fecri sadıktır. Fil'asıl tanyerinin ağarması ile hasıl

4 - *Ök + öy — Ököy, Ök + üy — Öküy = Bükülmek, öne eğilmek, kamburlaşmak.*

Not; 4 — Pekarski'nin Yakut Dili Lûgatinden aldığımız şu kelimelerde, bahis konumuz olan kelime ile ilgilidir.

I — *Iğ + ıl + ay = Ilay = Aydınlanmak.*

“Kümmüt tahsan ılayan erer = Güneş sakin havadâ tatlı tatlı doğuyor.,,

II — *Iğ + ıl + ağ + an = Ilağan = Güneş sıcağı, kızgın sıcak; (böyle bir zamanda hemen hemen bütün hareketler durur; kelime bu durğunluğu da ifade eder) sakin.*

“*Ilık*, mefhumu da bahsettiğimiz kelimedenden çıkmıştır:

III — *Iğ + ıl + ağ + an + ığ = Ilağnı = Sıcak, ılık.*

IV — *Iğ + ıl + ık = Ilık = Kullandığımız kelime.*

V — *Ilıman, ıلمان (liman):* Bu söz hava hakkında “mutedil,, anlamına olarak Ankara, Sivas, Kayseri, Dört Yol, Kütahya, Orduda kullanılmaktadır.

*
**

İKİNDİ

“KİNDİ, İKİNDİY, İKİNDİYİN, İKİNDİLEY, İKİNDİLEYİN,, VE “ASIR,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, FONE-TİK BAKIMINDAN ANALİZİ

İKİNDİ [1]

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ik + in + id + iğ)

(1) *İk*: Köktür; güneşi ve onun sıcaklığını ifade eder. Güneş, (*Öğley*) de sıcaklığının en büyük tesirini gösterir; *öğleyden* batıya doğru indikçe sıcaklığının yakıcılık tesiri azalmaya başlar ve öyle bir noktaya gelir ki orada güneşin sıcaklığı, öğleye nazaran mutedil olur, ılık olur.

(2) *İn*: Sıcaklık anlamının bitişiğindeki sahayı ve sıcaklığın o sahaya yayılmış olduğunu gösterir (terin, cildin haricine çıkması, taşması gibi).

Bu izihattan şu anlaşılacak lâzımdır ki, sıcaklık anlamı, kendi ego-sunda düşünüldüğü vakit, kesafeti, tesiri fazla olur; sıcaklık mefhumunun içinde bulunduğu kabın kenarlarını açalım, etrafına dağılsın, taşsın; o zaman sıcaklık mefhumu kesafetini kaybedecek, tesiri azalacak.

[1] Ulus gazetesinin 27 - XI - 1935 tarihli sayısından.

Öğleyin

Öğley + *in* dir.

İn: (. + n) ektir. Obje veya süjenin bitişik sahasında bir mevcudiyeti veya hareketi işaret eder.

Burada "*öğley*," noktası bitişigindeki sahada hareket eden, tabii güneştir. Demek ki güneşin bu vaziyetinin ifadesi "*öğleyin*," dir. Hareket ve saha mefhumlarında tabiatıyla zaman mefhumu vardır. Onun içindir ki "*öğleyin*," sözünden "güneşin zeval noktası etrafında bulunduğu zaman," anlaşılır.

Not: 1 = (*Öğle*) sözünün işaret ettiği anlam tam yerindedir. Hakikaten güneş "*öğley*," noktasına geldiği zaman bize nazaran en yüksekte bulunur; ve tepeden en fazla hararet saçar.

Not: 2 — Kelimenin etimolojik şeklini yazarken "*Öğül*," tipini almıştık. Bunun "*Öğel*," tipi de vardır. Manası, "yüksek, çok uzak güneş,, yani "yıldız, burç,, tur. [1]

"Büyüklük, çokluk, ziyadelik, fazlalaşma, kesret,, mefhumlarında şu şekiller vardır.

I — *Ökiliğ* - *Ökli* (mek) = Cesametlenmek, büyümek, tezayüt etmek.

II — *Ökiliğ* - *Ökli* (tmek) = Tezyit etmek.

III — *Ökülüğ* - *Öklü* (tmek); *Ükiliğ* - *Ükli* (mek) = Nemalandırmak.

IV — *Oğılığ* - *Oğlu* (tmak) = Teksir etmek.

V — *Ükiliğ* - *Ükil* = Fazla

Not: 3 — Malûmdur ki güneş *öğleye* (zeval noktasına) gelirken ve oradan ayrılırken çizdiği yol büküktür. İşte bu "büküklük, eğri, eğilmek,, mefhumları, güneşin, bu hareketinden alınmıştır. Bu manada şu kelimelere tesadüf ederiz:

1 - *Eğ* + *il* — *Eğil* (mek); *Ey* + *il* — *Eyil* (mek) = Kullandığımız kelime.

2 - *Ök* + *öl* — *Ököl* (ün) = Öne eğilmiş olmak, eğilmek.

3 - *Ök* + *öğ* + *öl* — *Ököll* (ön) = "(Atın üzerinde oturan uzun boylu adam, hak) nasıl öne eğilmiş?,,

Bu kelimenin manası ki "öne eğilmiş,, demektir, bunu izah ederken Türk bir süje tasavvur ediyor; onu da nasıl tasavvur ettiğini parantez içinde gösterdik. "At,, , "uzun boylu adam,, , "hak,, , bütün bunlar güneşi tasavvurdan hasıl olan mefhumlardır.

[1] İbnü Mühenna Lûgati.

I. - Uygur İndeksi; Divanü Lûgat-it Türk

II. Uygur İndeksi.

III, IV, V - Divanı Lûgat - it - Türk 2/3 - Pekarski, Yakut Dili Lûgati.

(*İkindiyin*), her şeyin gölgesi iki misline yaklaşır.

Bunları düşünerek (*ikindiğ*) sözünün kökünü, (*iki*) farzetmek hatıra gelir; işin biraz da kolay zannolunan ciheti odur. Fakat düşünmek lâzımdır ki, insanlar bu fikirleri çok sonra bulmuşlardır. Türkler, ilk önce, güneşin kendi üzerlerinde - yazın - yaptığı tesir icbarıyla (*öğley*)i ve (*ikindiy*)i tanımış ve onlara isim vermiştir. Sabah ile öğley arasında bir nokta tesbit edip ona isim vermemiştir; çünkü bir tesir ve icbar altında kalmamıştır.

Asır

(*İkindiğ*) ile (*Asır*) kelimelerinin etimolojik bakımdan farkları:

İkindiğ: (ik + in + id + iğ)

Asır : (ağ + ısr + ır + .)

Her iki kelimedede kökler (*iğ*), güneşin sıcaklığı anlamını gösterir. Birincide mefhum, kendine bitişik olan yakın ($. + n$) sahasına taşmıştır; halbuki ikincide, oldukça uzak bir sahaya, ($. + s$) ye, yayılmıştır. Buna nazaran (*asır*) noktası, (*ikindiy*)den daha ileridedir. (*ikindiy*)i, (*asır*) a yanaştırmak için, kelimeyi son ekle, yani (*iğ*) ile, bağlamadan önce ona ($. + l$) eki vasıtasıyla bir uzaklık anlamı katmak lâzımdır:

(*İkind + il + ey = ikindiley*) ve (*ikindileyin*) sözleri kurulmuş olur.

(*Asır*) kelimesi, (*asr*) telâffuzu ile arapçada "*ikindi vakti*," ne dendiği gibi "*gündüz*," ve "*gece*," ye de denir [1].

Not: — (*Asır*) kelimesinin kökü olan (*ağ*) zaman ve mesafe manasına alınınca, ($. + s$) ekinin oldukça geniş bir sahaya intişar ve ($. + r$) ekinin de temerküz ve takarrür ifade etmelerine göre, (*asır*) oldukça uzun bir zaman devresi demek olur ki asrın zaman anlamı da bu yolda izah edilmiş olur.

..

TÜRK DİLİNİN

ORİJİNALİTESİNİ GÖSTEREN BİR ANALİZ

GÜNEŞ - DİL TEORİSİ, "AKŞAM," SÖZÜNÜN ANALİZİ İLE, ZAMAN VE CİHET ANLATAN TÜRLÜ SÖZLERİN TÜRK JENİSİNDEN ÇIKTIĞINI NASIL ORTAYA KOYUYOR?

Akşam [2]

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(ak + aş + am)

[1] Kamus Tercümesi.

[2] Ulus gazetesinin 29, 30 ve 1, XI - XII - 1935 tarihli sayılarından.

İşte “*ikind(t)i*”, sözündeki $(. + d - t)$ âmilinin yaptığı ameliye böyle düşünölmelidir.

(3) *İd*: $(. + d - t)$, ektir. Yapıcılık, yapılmış olmaklık anlamına işaret eder. Yani güneşin, keskin sıcaklığını, $(. + n)$ sahasına yayarak ılık yapmış olduğunu müspet olarak bildirir.

(4) *İğ*: $(. + ğ)$ eki, kendinden önceki düşünceyi tamamlar, tayin eder bir işarettir.

İk + in + id + iğ = ikinidiğ = ikindiğ: güneşin, sıcaklığının mutedil, ılık olmuş olduğu vaziyet. Buna “*gün yılımı*”, derler: (*Yılımak*): “ılınmak, ılık olmak,, demektir [1].

Not: 1 — Türk, daha iptidaîlik devirlerinde bu tabîi hâl ve vaziyeti duymuş ve onun adını da böylece koymuştur.

Kelimenin (*ikindiğ* ve *ikindiy*) şekilleri vardır. ($ğ = y$).

Not: 2 — (*İkindiy*) de, artık güneş bize arkasını vermiş gibi bir duygu vardır. Onun için, (*ikin = eğin*) sözü “zahr,, manasına kullanılır [2].

Ankara, Afyon, Çarşamba, Samsun, Çanakkalede de verâ’ya (sırt): “*eğin*,, diyorlar.

“*İkin*,, “*öğün* (+ mek,, [3], “*ağın*,, [4], “*akan*,, [5] sözleri hep, “taşan, seyelân eden, akan,, manalarındadır.

“Seyelân,, manasına olan (*akıntı*) [6] sözü ile (*ikinti - ikindi*) sözünün her ikisi birdir. Birincisinden “*su*,, anlaşılıyorsa ikincisinden de “*güneşin şuağları*,, anlaşılır.

Konyada “sızıntı,, ya “*öğüntü*,, derler ki, kelimenin kuruluşu, (*ikindi*) ninkinin aynıdır.

İkindiyin

(*İkindiy + in*) dir.

İn: $(. + n)$ ektir. Güneşin (*ikindiy*) dediğimiz nokta yakınlarındaki hareketini ve zamanı gösterir.

Not: 1 — Güneş (*ikindiy*) de bulunduğu zaman, (*öğley*) ile (*batı*) arasındaki mesafeyi ikiye bölmüş gibidir.

[1] Radlof. III. “Altay, Lebed, Küerik lehçeleri,,; Tuhfetüzzekiyye.

[2] Büyük Türk lûgati “Osmanlı lehçesi,,; Kamusu Türkî; Sanıhatı Seyranî; Elferecû Bâdeşşidde Tercümesi.

[3] Kamus Tercümesi.

[4] Karayım Metinleri.

[5] Kamusu Türkî

[6] Kamusu Türkî

I. — “Geçti,, manasını ifade eden (*Ağasa*) sözünün ne olduğunu Türk dilinin orijinini, lehçelerini bilmiyen bir zata sorsak, büyük ihtimalle bize vereceği cevap şu olur: “Kelime sülâsîi mücerrettir; (feale) vezninde mazii şuhudîdir,,.

Hiç şüphe etmemek lâzımdır ki Arap dilinde kurulmuş olan kalıpların kâffesi, tıpkı bu (*ağasa*) sözünde olduğu gibi, Türk sözlerinin taklitlerinden ibarettir. Arap kalıplarında kelimenin kökü ve onun manası tanınmaz; tasrif münasebetiyle tekerrür eden herhangi bir harf, kök sanılır.

“Güneşin uzaklaşmış, kaybolmuş, gelip geçmiş olduğunu,, ifade eden (*Ağasa*) ve (*Akaşa*) sözlerinin etimolojik şekillerinin altına, manalarını söylemek.sizin, bazı Türk sözlerinin etimolojik şekillerini yazalım:

	(1)	(2)	(3)
I	—	(ağ + as + ağ)	
II	—	(ak + aş + ağ)	
III	—	(ak + aç + ak)	
IV	—	(ok + oş + uğ)	
V	—	(eg + ec + eğ)	
VI	—	(eğ + eç + it)	

Bu kelimelerin kökleri birdir. Hepsi, “güneşi ve onun hareketini,, ifade eder. Bundan başka güneşin bu anlamının zihinlerde yarattığı mananın her hangi bir süje ve obje görülmesiyle o süje ve objenin güneş yerinde tasavvur edilmesi neticesi hasil olmuştur.

Kelimelerin (1) inci eki olan (*v. + s - ş - c - ç*) de birdir.

Kaçak, Koşu, Gece, Geçit

- I — Ağasağ = *ağasa* = geçti, kayboldu.
- II — Akaşağ = *akaşa* = idem (güneş)
- III — Akaçak = *kaçak* = uzaklaşan, kaybolan
- IV — Okoşuğ = *koşu* = “uzaklaşmak,, anlamının ifadesi
- V — Egeceğ = *gece* = “güneşin uzaklaşıp kaybolmuş,, bulunduğu ifadesi
- VI — Egeçit = *geçit* = geçilip uzaklaşılacak yer

Görörülüyor ki bütün bu kelimeler, güneşin bizden uzaklaşıp kaybolması halinden çıkmış sözlerdir.

Kaş

Not: 2 — Yukarda gördük ki (*Akaş*) sözünün bir manası da “bitmek,, demektir. Güneş, (*Akaş*) vaziyetinden sonra görünmüyor, kaybo-

(1) *Ak*: Güneşi işaret eder köktür.

(2) *Aş*: (. + ş), ("s, z,, gibi) bir obje veya süjeye nazaran güneşin oldukça geniş ve uzak bir sahade vücut ve hareketini gösterir ektir.

(3) *Am*: (s) sahasının ait olduğu objedir. O obje bizim üstünde bulunduğumuz sahadır. Demek oluyor ki:

Ak + aş + am = akaşam = akşam sözü, güneşin bizim sahamızdan uzaklaşırken, yani ondan mahrum olacağımız sırada, bizim sahamızın halini ifade eder.

Kelime "*bir noksan, bir yokluk,,* anlamına işaret etmektedir.

Akasam, Aksam: - "s, ş,, tebadüliyle - aynı manayı ifade eder. Meselâ "*akasamak = aksamak,,*: "eksik olmak, noksan olmak,, demektir. [1]

Bir insanın herhangi bir sebeple aklı başından uzaklaşıp (s, ş) sahasına giderse, yani mestolursa, onun o hal ve vaziyetine (*Aksam*) yahut (*Ahsam*) derler. [2]

Bu kelime ile güneşten mahrum olan sahamızın halini ifade eden kelime, orijinde tamamıyla aynıdır.

Akaş - Ağas

Not: 1 — Güneşi hareket mefhumıyla birlikte mütalâa edersek (*Akaş*) sözü, "güneşin uzaklaşması, kaybolması, bitmesi,, mefhumunu ifade eder. Son ekle, yani (*am*) ile, beraber bu mefhumu haiz saha olur.

(*Akaş*) sözünün Yakutçada (*Ağas*) şekli vardır. [3]

Bu söz, şu anlamlara delâlet eder:

I. — Gelip geçmek; bir şey yanından geçmek; yürümek; geçmek; koşmak; bir şeyin yanından binek olarak geçmek[4]; uzaklaşmak; bitmek; kaybolmak; mahvolmak. [5]

"Bu siri ağasa baran isteğine = o bu yerden geçtiği zaman,, ;

"Asağas ânınan ağas = açık kapıdan geç,, ;

"Ağasa arğa barbit = o garba doğru gelip geçti,, .

Bu misaldeki iki kelime üzerine dikkati celbetmek isteriz:

[1] Kamusu Türkî.

[2] Radloff. I. "Çağatay lehçesi"; Büyük Türk Lûgati "Çağatay ve Uygur lehçeleri"; Pavet de Courteille, Şark Türkçesi Lûgati.

[3] Yakutçada "ş" yoktur; "ş" ler "s" ile ifade olunur.

[4] Yunan esatirinde güneşin "Apollon" tarafından sevk ve idare edilen ve muayyen seyrini takip eden bir araba olarak temsil edilmesi keyfiyeti, "Ağas" kelimesinin "bir şeyin yanından binek olarak geçmek" anlamıyla mukayese edilmeğe değer.

[5] "Ağas" kelimesinin II. ve III. manaları, bu yazının son parçasındadır.

Bu kelimeleri son morfolojik ve fonetik şekilleriyle altalta yazalım:

- (I) — *Garba*
- (II) — *Arğa*
- (III) — *Arka*
- (IV) — *Gark*
- (V) — *Kara*
- (VI) — *Geri*

Bu altı kelimedede farklı gibi görünen unsurlar (*k-ğ-b*) dir. Halbuki, (*ğ = v*) dir; aynı zamanda (*v = b, m...*) dir. O halde farklı gibi gördüğümüz unsurlar iki kategoride (*k*) ve (*b*) kategorilerinde, müşterek olan (*ğ = v*) dolayısıyla daima birbirlerinin yerini tutarak herhangi bir obje veya süjenin kendisini temsil ederler. [1] Bir de son kelimedede vokaller incelmıştır.

Görülüyor ki (*arka*) kelimesi ne ise (*garba*) kelimesi de odur. Batıp kaybolmak manasına olan (*gark*), karanlığın sıfatı olan (*kara*), arkada kalmak manasına olan (*geri*) sözlerinin, hep güneşin kaybolma vaziyetinden çıkmış olduğu anlaşılıyor.

Not: 4 — Türk (*sabahley*) den çıkan güneşe bakarak ve (*sabahley*)i esas tutarak, cihetler tayin etmiştir. Güneşin son takarrür edip kaybolduğu noktaya (*garba*), veya, zamanla ana kök olan (*ağ*)ı bırakıp (*b*) yerine (*k*) yı tercih ederek, (*arka*) demiştir. Fakat, yine zamanla, bu kelimelerden (*garba- garp*). sözünü “*batı*,, anlamında bırakmış, (*arka*) sözünü de kendisinin sırtını anlatmaya tahsis etmiştir. *Pekarski nin* Yakut Dili Lûgatinde: (*Arğa, Arğas, Arka*) sözlerinin şu anlamlara geldiği görülmektedir:

1 — Sırt; arka; bir şeyin arka tarafı; *Garb, garba* git.

2 — Arkadaki; *garptaki*: “*arğa öttö = garb cephesi (tarafı)*,,; “*Arğala = garba doğru gitmek, meyletmek (güneş hakkında)*,,; “*Arğali = bir az garba doğru.*» “*Arğali seğuru diyeki = cenubu garba doğru*,,.

Arkada kalan, eskiyen şeylerin sıfatı olan (*arkağ + ik = arkağik*) sözünün de orijini görülmüş oluyor: (*ğ = y*) olduğundan kelime (*arkayik*) şeklinde de söylenir.

Irak

Not: 5 — (*Arakağ*) sözünün yalnız (*arak*) parçasını alalım. Bunun uzak anlamında (*Irak*) şekli de malûmdur. *Pekarski'nin* Yakut Dili Lûgatinde “*arah (arak)* ,, şekli vardır. Şu anlamlara gelir: “*Ayrılmak, birisinden ayrılmak, uzaklaşmak, çıkıp gitmek, gitmek*,,.

“*Aragan tarğastılar = onlar ayrıldılar (evlerine dağıldılar)*,,.

[1] Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili analiz yolları, sahife 10-11.

luyor, bitiyor. (*Akaş*), güneşin görülmesine mani olan adeta bir sed, bir mania, bir duvar gibi bir anlam veriyor. İşte bu anlamlardır ki gözümüzün üstünde bulunup alnımızı görmeğe mani olan yüksekliğe de (*Akağş = kaş*) deriz.

Büyük bir ırmağın ve yahut denizin yüksek kenarına, yüksek sahillerine de (*kaş*) denir. Kelimenin Yakutçada şekli (*hağs*) tır ve "*kaş, kıyı*, [1] demektir.

Huşuğ

Not: 3 — (*Hağs - hağş - haşağ - haşuğ - huşuğ*) sözlerinden sonuncunun manası "kendinden geçmek, kendinden uzaklaşmak," tır.

* * *

Garp

Arka, Gark,

Kara, Geri

2 — (*Arğa = garba*): Bu iki kelimenin etimolojik şekillerini alt alta yazalım ve bunların altına (*Arka*), (*Gark*), (*Kara*), (*Geri*) sözlerinin etimolojik şekillerini de koyalım:

Garba: (ag + ar + ab + ağ)

Arğa : (ağ + ar + ağ + ağ)

Arka : (ağ + ar + ak + ağ)

Gark : (ag + ar + ak + .)

Kara : (ak + ar + ağ + .)

Geri : (eg + er + iğ + .)

(1) *Ag, ağ, ak, eg*: Köktür. Güneşi ve onun hareketini gösterir.

(2) *ar, er*: Hareket eden güneşin bir obje üzerinde temessül edip karar kıldığını işaret eder. O obje, (I) ncide (*ab*), (II) ncide (*ağ*), (III)ncü ve (IV) üncüde (*ak*), (V) ncide yine (*ağ*), (VI) ncıda (*iğ*) dir. Demek oluyorki, güneş (*sabahley*) den kalktı; son bir noktaya geldi; orada son olarak kat'î bir surette temsil olundu, görüldü. Bu yeri gösteren unsur, sondaki (*ağ*) dır ("ak,, gibi yerin ismini tesbit ve ifade ediyor). (IV) ncü, (V) nci ve (VI) ncıda bu son ek yoktur. Tabii manaları da farklıdır.

(*Ağ*) eki ile tamamlanan kelimelerde mefhum isimlenmiştir. Fakat diğerlerinde, umumî anlamda, yani sıfat olarak kalmıştır.

[1] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

(1) *Ay*: Köktür. Burada doğrudan doğruya “bitmek, nihayete varmak, kesilmek,, anlamlarındadır [1].

(2) *At*: Burada ektir. Bildiğimiz gibi kökteki mananın olmuş olduğunu bildirir.

(3) *Im*: Kök manasının olmuş olduğunu kendinde tecelli ettiren bir unsurdur.

(4) *Ak*: Ektir. Sözün anlamını tamamlar, tayin eder ve isimlendirir.

(*Yatımak = yatmak*): Kuvvet, takat, hareket, faaliyet bitmiş olma neticesi yapılan hareketi ifade eder.

Not : 2 — “Yatsı,, kelimesinin etimolojik ve semantik bakımından analizini yaparken kökün işaret ettiği anlamların kaybolduğunu ve nihayet kelimenin sükûnet ifade ettiğini kaydetmiştik. “Yatsı,, kelimesi “*yatışı (+mak)*,, şeklinde aynı mana ile dilimizde kullanılmaktadır.

Yatışmak = Sükûn bulmak demektir.

Not : 3 — “Yatsı,, kelimesinde işaret ettiğimiz gibi kuvvet ve takatin mefkudiyetini gösteren Türk kelimelerinden kolayca hatırlıyabileceğimiz bir ikisini daha gösterelim ve bu kelimelerin etimolojik şekillerini “yatsı,, kelimesinin etimolojik şekliyle alt alta yazalım.

	(1)	(2)	(3)	(4)
I. — <i>Yatsı</i>	:	(ay + at + as + ığ)		
II. — <i>Aydaşık</i> :		(ay + ad + aş + ık)		
III. — <i>Aydaş</i>	:	(ay + ad + aş + .)		

Bu üç kelimenin kökleri birdir; hepsi de aynı anlamdadırlar: Kuvvet, takat, hareket. Kökten sonraki (V. + d“t,,) ekinin rolünü bildiğimiz gibi, ondan sonraki (V.+s“ş,,) ve son ek olan (V.+ğ“k,,) nin de rolleri malumdur.

Şimdi kelimeleri son fonetik şekilleriyle okuyalım:

- I. *Yatsı* = İzah olundu.
- II. *Aydaşık* = Âciz, zaifülbünye.
- III. *Aydaş* = Marîz, zaifülbünye.

Uyumak

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)
(uy + um + ak)		

(1) *Uy* : Bitmek, tükenmek (hareket, kuvvet, faaliyet, akıl mefhumları).

(2) *Um*: Kökün mefhumunu kendinde tecelli ettiren bir unsur.

(3) *Ak*: İşte bu manayı tamamlayan, muayyen kılan ve isimlendiren ektir.

[1] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

“Arağıs, Arahsar = muhtelif cihetlere gitmek, ayrılmak, birisinden boşanmak,,

“Suol arahsara = yol ayırıcı,,

Hatıra: (Ağas) kelimesinin yukarıda yazdığımız birinci manalarından sonra şu manalarını da söyleyelim :

II — Hududu geçmek, bir şeyi geçmek, bir şeyin arkasına geçmek.

III — Bir şeyi kaybetmek, bir şeyden mahrum kalmak.

“İki tuttar ilibitten ağasım = iki tutan elimi kaybedeyim,,

Akşamleyin

“Akşam,, sözüne “il + ey,, katılarak yapılan “Akşamley,, , tamamen “güneşin battığı yer,, (batı) demektir; (sabahley) gibi.

Akşamleyin: Güneşin (*akşamley*) de bulunduğu zamanı anlatır.

* * *

YATSI [1]

“YATSI, YATMAK, UYUMAK,, VE “YOK,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, FONETİK BAKIMINDAN ANALİZİ

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)

(Ay + at + as + ığ)

(1) *Ay:* Köktür. Burada “*kuvvet, hareket, faaliyet,,* anlamlarınadır.

(2) *At:* Kökün anlamlarını temsil eden, ona sahip olan unsurdur.

(3) *As:* “at,, unsurunun temsil ettiği anlamların oldukça uzak bir sahaya intikalini gösterir ektir.

(4) *İğ:* Kendinden önceki sözün anlamını tamamlayan, tayin eden ve onu isimlendiren ektir.

(*Ayatasığ = Yatsı*): Kuvvet, hareket ve faaliyetin bizden uzaklaştığının ifadesidir; hareketsizlik, sükûnet bildirir.

Not : 1 — “*Yatsı,,* ile “*yatım,,* arasında ufak bir nüans vardır: “*Yatsı,,* sözünden, kuvvet, hareket, takat mefhumlarının uzaklaştığını anlıyoruz; fakat bunların henüz bitmiş, tükenmiş olduğu anlamı yoktur. Bu işaret ettiğimiz nüansı göstermek için “*yatmak,,* sözünü de analiz edelim:

(1) (2) (3) (4)

Yatmak: (ay + at + im + ak)

[1] Ulusal gazetesinin 1 - XII - 1935 tarihli sayısından.

Yok = Mağdum [1]

Yokamak = Nihan olmak [2]

Yokatmak = Helâk etmek [3]

Not — Yakut lehçesinde konsonlar arasında daima vukua gelmekte olan tebadüllerden bir hatırayı kaydettikten sonra, bahis mevzularımızdan, “yat,, “yatmak,, sözüne döneceğiz.

Yakut dilinde şu konsonlar biribirinin yerini tutar: $y = s = c...$

“*Sıt,,* (yıt): yat, cat, yatmak, uzanmak,,:

“*Sıttıktâ:* birine yastık vermek,,;

“*Sıttıktan:* herhangi bir şeyi yastık yerine kullanmak, başının altına bir şey koymak,,

*
**

Çok malûm ve anlamları her Türk için besbelli olan şu bir kaç öz Türkçe kelimenin analizi, bize açık olarak gösteriyor ki, Türk dili, Türk dimağının tam teşekkül ve inkişafından sonra düşünülerek kurulmuş akademik, sunği bir dil değildir. Türk dili, Türk dimağı kadar tabiidir. Türk dili, Türk dimağı ve jenisi kadar lojiktir, yüksektir. Türk dilinin en küçük bir morfemi, Türkün tabiatı tetkikten aldığı en büyük mefhumun ifadesidir.

*
**

GÜN [4]

GÜNEŞ - DİL TEORİSİNE GÖRE “GÜN, GÜNDÜZ, ÖĞÜN (ME) ÜN, ÖN, YÖN, HÖN,, KELİMELERİNDE “ŞARK,, SÖZÜNÜN ANALİZİ

(*Akşam*) sözünün etimolojik izahı münasebetiyle olan yazılarda (Not: 4) demiştik ki “Türk (*sabahley*) den çıkan güneşe bakarak ve (*sabahley*) i esas tutarak cihetlerini tayin etmiştir,, [5].

Bunu izah edelim:

Bu izahın kolaylıkla anlaşılabilmesi için, bir an, Türkün ilk ana yurdu olan Büyük Altay yaylalarında bulunduğumuzu kabul edelim. Oradan güneşin çıkmasını bekliyerek gözlerimizi (*sabahley*) e dikelim. İlk göreceğimiz şey nedir? GÜN...

[1] Kamusu Türkî.

[2] Radlof. III. «Osmanlı ve Çağatay lehçeleri».

[3] İstanbuldaki Uygurca Kuran tercümesi.

[4] Ulusun 2 — XII — 1935 tarihli sayısından

[5] Ulus, No. 5154. - 30 Sontışrin 1935 sayısı, sahife: 1, sütun: 5.

(*Uyumak*) = Kuvvet, faaliyet, düşünce mefhumlarını kaybetmiş olmak ve yahut onların bizden uzaklaşıp kaybolmuş olması halini ifade eder. Kelimede "uzaklaşıp kaybolmak," mefhumu sarihtir.

Not : 1 — "Uzaklaşıp kaybolmak," anlamında aynı kategoriden başka Türk sözleri de vardır:

- I. — *Uyakma* = Gurup [1]
- II. — *Ayakmak* = Gurup etmek [2]
- III. — *Uyhu* = Hâp [3]
- IV. — *Uyku* = Hâp [4]
- V. — *Uyuk* = Hayal, hayalet, râkit [5]
- VI. — *Uyunmak* = Sâkin olmak [6]
- VII. — *Uyuntu* = Faaliyetten mahrum
- VIII. — *Uyur* = Nâim [7]

Not : 2 — Pekarski'nin Yakut Dili lûgatinde "*uğtuyt*," sözü vardır. Bunu "*uğtuayat*," şeklinde de yazar. Kelimenin başındaki kökün "*uğ* = *uy*," olduğu meydandadır. Bu kök "*uyku*," kelimesindeki "*uy*," un kendisidir.

(*Uğtuğt*, *uğtuyt*) = Uyumaya yatırmak, uyutmak, uyumak imkânını vermek, birinin uyumasını mucip olmak, ninni söyliyerek uyutmak; *söndürmek*.

Not : 3 — (*Uyumak*) kelimesinde kök olan "*uy*," işaretinin Yakut dilinde "*ah*," şekli vardır. Anlamı "durmak, birdenbire kesilmek, v.s.," dir.

İnsan uyku haline gelince âdeta sersem olur. Yakutlar bu anlamı ifade için "*ah-mah*," derler ki bunu da "*ahmak*, sersem, kendini ahmaklığa vurma," anlamlarında kullanırlar.

Arapça zannolunan "*ahmak*," kelimesinin de orijini budur.

Yok

Kelimenin etimolojik şekli:

- (1) (2)
(Ay + ok)

(1) *Ay*: = Köktür. "Uzaklaşmak, bitmek, nihayete varmak, kesilmek,"

(2) *Ok*: = Ektir. Kökün manasını tamamlar, anlatır, ifade eder.

Yok: Düşünülen herhangi bir süje ve objenin, düşünenlerin muhitinden uzakta olduğunu, hazır bulunmadığını ifade eder bir sözdür.

[1] Radlof. IV. «Uygur ve Çağatay lehçeleri»; Bursadaki Kuran tercümesi.

[2] Çağatay lûgati.

[3] Radlof. I. «Âzerî lehçesi»

[4] Kamusu Türkî; Radlof. I. «Teleüt, Altay, Kırgız, Kara kırgız, Şor lehçeleri».

[5] Ahterii Kebir; Dinavü Lûgat-it-Türk.

[6] Dinavü Lûgat-it-Türk.

[7] Türk Dili Lûgati.

Öğün

Şimdi yukarda “gün,, kelimesi altına etimolojik şekillerini yazdığımız sözlerden II. numaralısını okuyalım:

Öğün, “güneşin parlaklığı,, dır. İnsan kendini öyle göstermek sevdasına düşerse bu parlaklığı (. + r) ekinin delâletiyle kendisinde tekrar-rür ettirmek ister, “öğünür,,.

Ün

(III) ncü kelimeyi okuyalım: Öğün.

Kelimedede kök, ekin vokali ile kaynaşarak, (ün) şeklini alır. Güneşin parlaklık anlamına bağlı olarak “nam, şöhret,, demektir.

Ön

(IV) ncü kelimeyi okuyalım: Öğön.

Kök, ekin vokali ile kaynaşarak, (ön) şeklini almıştır. Güneşin çıkmasını, günün doğmasını beklerken baktığımız tarafı ifade eder. (Cephe) demektir.

Bakanın (ön + üğ = önü) demektir.

Yön

(V) nci kelimeyi okuyalım: Öyön.

Kökün vokali düşerek (yön) şeklini almıştır. Yine günün doğmasına bakarken o bakış yolunu ifade eder. “Yol, istikamet,, demektir.

Hön

(VI) ncü kelimeyi okuyalım: Öhön.

Kökün vokali düşerek kelime (Hön) olmuştur. Gün doğusuna yakın tarafta oturmuş olan Türk uluslarına verilmiş isimdir.

Bu isimde parlaklığı, büyüklüğü, kuvvet ve kudreti işaret eden anlamlar da mevcuttur. Çünkü kelimenin kökünde bu anlamlar vardır.

Şark

Türk güneşin tamamen görüldüğü yere (şark) dedi.

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ağ + aş + ar + ak)

(1) Ağ: Güneşin kendisi.

(2) Aş: Güneşin bize nazaran oldukça uzak bir mesafede bulunduğunu işaret eder.

Bu sözün Güneş - Dil teorisine göre etimolojik şeklini yazalım ve bu şeklin altına - son fonetik şekillerini hatırlatmaksızın - daha bazı kelimelerin etimolojik şekillerini ilâve edelim:

	(1)	(2)
I	— (ög + ün)	
II	— (öğ + ün)	
III	— (öğ + ün)	
IV	— (öğ + ön)	
V	— (öy + ön)	
VI	— (öh + ön)	

(1) *Ög, öğ, öh, öy*: Köktür. Güneşin tam kedisini ifade eder.

(2) *Ün, ön*: (. + n), ektir. Güneşin yapışığındaki, yakınındaki sahada bir varlığın ifadesidir. O varlık "parlaklık,, tır; "beyazlık,, tır.

Şimdi (1) inci kelimeyi okuyalım: *Ögün*: Kelimeyi, baştaki vokal düştükten sonra aldığı son fonetik şeklinde yazalım: GÜN...

Gün: güneşin parlaklığı, aydınlığı demek olur. (*Gün doğdu*) dediğimiz zaman "güneşin aydınlığı görüldü,, demek isteriz. (*Gün battı*) tabirinden de "güneşin aydınlığının kaybolduğu,, nu anlarız.

Gündüz

(*Gün*) sözünün, "güneşin parlaklığı, aydınlığı,, anlamına olduğunu gördük.

	(1)	(2)
	(Gün + üd + üz)	

Sözünün orijin manası (*gün*) sözüne gelen eklerin ilâve ettiği anlamlarla izah olunabilir.

(1) *Üd*: Bildiğimiz gibi "yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık,, anlamında bir faildir.

(2) *Üz*: "Genişlik,, bildirir. Demek ki güneşin parlaklığı (*d*) faili tarafından (*üz*) geniş sahasına yayıldıktan sonra görülen ve düşünülen manzaranın adı (*gündüz*) oluyor.

Düz

Sadece (*düz*) sözünün etimolojik şekli şudur:

	(1)	(2)	(3)
	(Üğ + üd + üz).		

(1) *Üğ*: Burada "genişlik, mesafe, imtidat,, anlamındadır. Bu anlam;

(2) *Üd*: faili tarafından;

(3) *Üz*: sahasına intikal ettirildiği zaman düşünülen "geniş saha,, ya (*Ügüdüz = üdüz = düz*) denir.

(oğ + os + og) = oğosog.

Son morfolojik şekli, (sog): Altayda bulunan Türk'ün sağında uzayıp giden yerlerdir. Bu yerlerden muayyen ve tesbit edilmiş olan bir yeri hatırlatalım:

Sago, Sogdiyan

(Fergana) nın garbinde (Sago) ırmağının [Zerefşan ırmağı] cenubunda (Sogdiyan) kıt'ası.

Bu işaret ettiğimiz ırmak ve kıt'a sözlerinin etimolojik şekillerini (sağ) kelimesinin etimolojik şekliyle mukayese edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)	
Sağ	:	(ağ + as + ağ + .)			
Sago	:	(ağ + as + ag + oğ)			
Sogdiyan	:	(oğ + os + og + . +	(5)	(6)	(7)
			ut + iy + an)		

(1) Ağ, oğ: Köktür, esastır. Altaydaki Türk.

(2) As, os: Onun bir tarafında uzayıp giden her şey.

(3) Ağ, ag, og: Yukarıdaki mefhumu ifadeye yarıyan ek.

Buraya kadar olan her üç kelime: (Sağ, Sag, Sog,) aynı manadadır. Analize devam edelim:

(4) Oğ: Sağ tarafta olan bir şeyi ifade eder.

(Sag + oğ = sagoğ = sago): yukarda söylediğimiz gibi bir ırmağın adıdır.

(5) Ut: (. + t - d), ektir. Kendinden evvelki kelimenin anlamını tamamlar, tesbit eder. (Sogut) sözü, Türkün sağ tarafının adıdır; (Cenup) demektir. Kelimenin (Söğüt) şekli de vardır. (Süt"d,) şekli (Söğüt) şeklinin hafifleşmişidir; "Cenup,, demektir.

(6) İy: Cenupta bir yeri gösterir.

(7) An: Altaylara nazaran cenupta muayyen olan bir yere yapışık olarak onun yakınında uzayan bir mntakayı işaret eder: (Sogdiyan) mntakası.

Söğüt

Hatıra — Bizim (Söğüt) kasabasına verilmiş olan isim, Altayların cenubunda o isimdeki meselâ (Sogut"d,) un adıdır. Bilindiğine göre halk, (Söğüt) sözünü (Soğut) diye telâffuz eder. Fazla olarak "Söğüt,, kasabasında ve civarında hiçbir söğüt ağacı da yoktur.

(3) *Ar*: Güneşin bu uzak mesafede belli, kat'î bir noktada tekarrür ve temerküz ederek bulunuşunu göstermeğe yarar. Bu mefhumu tamamlayıp ifade eden ek:

(4) *Ak*: tır.

(*Ağ + aş + ar + ak = ağaşarak*) sözünde kök kendinden sonra gelen vokalle kaynaşarak düştükten sonra, hâsıl olan fonetik şekil (*şark*) tır. Manası güneşin, onun doğmasını bekliyene nazaran, oldukça uzakta görüldüğü yerdir.

Not: 1 — Araplar (*şark*) kelimesini Türkçeden almışlardır. Bu kelime ile hem güneşi, hem onun aydınlığını, hem onun doğduğu yeri murat ederler. “Yarmak, şak, kapı yarığından giren ışık, aydınlık,,... ve böyle birtakım şeylere de Arap *şark* der. Çünkü *şark* kelimesini gayet tabii bir görüşün anlamında olarak bulan ve kullanan Türkün bu kelimeyi nasıl, niçin vazettiğini düşünmemiştir ve bilmez.

*
**

SAĞ [1]

GÜNEŞ - DİL TEORİSİNE GÖRE “SAĞ, SAGO, SOGDIYAN, SÖGÜT, SEYHUN, CEYHUN, CENUP, SÜT, SİYAH,, KELİ-MELERİNİN ANALİZİ

Altaylardan doğuya bakan Türkün iki tarafını ifade için kullandığı kelimeler şunlardır:

1. *SAĞ*: etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(ağ + as + ağ)

(1) *Ağ*: Köktür. Türkün kendisini gösterir. (Burada Türk kendini güneşin yerine koymuştur).

(2) *As*: (. + s), ektir. Oldukça geniş bir sahayı ve bu sahada bulunan süje ve objelerle asıl süjenin münasebetini gösterir.

(*Ağas*): “Türkün bulunduğu Altaylardan bir tarafında uzanıp giden saha ve o sahadaki her şey,, demek olur.

(3) *Ağ*: (*Ağas*) mefhumunu tamamlayan, tayin ve ifade eden sözdür. Kelimenin, kök ile ekin kaynaşmış morfolojik ve etimolojik şekli bildiğimiz (*sağ*) dır. Kelimenin (*sog*), (*say*), (*sak*), (*sah*), (*sey*), (*siy*), (*cey*), (*cay*), (*cah*), ve (*süg*) şekilleri de vardır.

Sog: Etimolojik şekli:

[1] *Ulus gazetesinin* 3 - XII - 1935 tarihli sayısından.

(1) *En*: Kendinden evvelki söze, yani uzaklığa yakın olan bir mefhumu ifade eder.

(2) *Up*: Uzaklığa yakın olan mefhum utayin, tespit ve ifade eden, ona isim veren bir unsurdur.

(*Ceğ* × *en* + *up* = *ceğenup*) [okunmıyan “ğ,, telâffuzdan düşerek kendinden evvelki vokali biraz uzatır; kelimeyi öyle telâffuz edersek] *CENUP* olur. Manası, “Altaylardaki Türkün sağında uzayan en son sahalara bitişik olarak uzayıp giden yerler,, demektir.

Mülâhaza: Yukardanberi yaptığımız analiz bize gösteriyor ki Türk’ün, “*cenup*,, mefhumunu anlatmak için ilk devirde ilk defa olarak kullandığı ilk söz: (*Sağ*) olmuştur. Bu sözün delâlet ettiği anlamda mahdudiyet vardır. Bunun böyle olması pek tabiidir. Çünkü Türk, henüz Altaylardadır, tanıdığı saha mahduttur. Fakat dolaşmağa başladıktan sonra anlıyor ki bu saha tanıdığından fazla imtidat ediyor. Bu anlamı ifade için (*Süt*“*d*,,) sözünü yaratıyor. (*Süt*) sözünün anlamında, “vüs’at, hayret ve kaybolmak, mahvolmak,, mefhumları vardır. Bu da pek tabiidir. İlk yuvasından, Altaydan cenuba yayılan Türkler, düşündüklerinden çok fazla geniş sahalarda içinde bütün bu vaziyetleri geçirmişlerdir.

Pekarski’nin Yakut Dili Lûgati’nden:

Süt: “Kendini kaybetmek, şaşalamak, kaybolmak (eşya hakkında), yokolmak,, demektir. Meselâ: “*ot süten* (süt + en) *erer* = ot yok oluyor,,.

Burada (*süten*) kelimesini analiz edelim:

Süt: Altaylardan Türk’ün sağına doğru uzanıp giden sahanın adıdır.

En: Bu sahaya yakın olan diğer bir sahayı gösterir; demek ki bu sahaya yaklaşan her şey Altaylılar için kaybolmuş, yokolmuş sayılır.

Süt kelimesinin aynı anlamda olmak üzere birçok müştaklarını Pekarski’nin Yakut Dili Lûgati’nde görmek mümkündür.

Türkler, Altaydan çok uzak zannettikleri (*Süt*) mıntakasını tanıdıktan sonra gördüler ki düşündükleri mefhumu ifadeye (*Süt*) kelimesi de kâfi gelmedi. İşte ondan sonradır ki (*Cenup*) kelimesini yarattılar. Yoksa bu kelimeyi asla cenupta hazır bulmadılar. Çünkü, zaten cenupta gözünü açmış olan bir mahlûkun, (*Cenup*) mefhumunu anlayabilmek için, ondan uzaklaşarak Altaylara kadar gitmesi lâzımdır. Halbuki tarih böyle bir vak’ayı bugüne kadar kaydetmemiştir.

Araplar (*Cenup*) kelimesinin manasını bilmezler. Onlar sadece “*Elcenup* = *Mütekabili şimal* derler.

“*Cenup*,, sözü Arabın olsaydı Türke nazaran cenupta bulunduğu için (*Ceyhun*) denilmiş olan nehre Arabın, şimal mefhumu ile alâkadar bir isim vermesi icap ederdi.

Not: 2 — Altayların cenubunda, Tibetin şimalinde bir kasaba vardır. Onun adı da (*Süt*) tür.

Seyistan

Not: 3 — Türklerden Altay cenubuna inen ulusların adı da (*Saka*) dır. Yani (*Sağ*), cenup Türkleri demektir. Bu Türklerin *Sogdiyan*'ın daha cenubuna inerek yerleştikleri mıntakaya da (*Sakağ + astan*) = (*Sakastan*) veya (*Sey + istan = Seyistan*) derler.

Seyhun, Ceyhun

Kökün (*Sey*), ve (*Cey*) şekillerinin Türk dilinde kullanılışını canlı bir iki misalle gösterelim:

I — *Seyhun*.

II — *Ceyhun*.

Bu iki söz, Aral gölüne akan iki ırmak adıdır.

Etimolojik şekilleri:

(1) (2) (3) (4) (5)

I - *Seyhun*: (eğ + es + ey + eh + un)

II - *Ceyhun*: (eğ + ec + ey + eh + un)

(1) *Eğ*: Altaydaki Türkü işaret eden kök.

(2) *Es, ec*: (. + s-c), ektir. Oldukça uzak bir saha ifade eder.

(3) *Ey*: Kendinden evvelki mefhumu tamamlar ve ifade eder ektir.

(*Eğ + es + ey = egesey = sey*) ve (*eğ + ec + ey = egecey = cey*) her iki kelime "uzaklık,, anlamındadır. Buradaki (*cey*) sözüne tekrar temas edeceğiz.

(4) *Eh*: Uzakta bulunan bir objeyi tayin ve ifade eder.

(5) *Un*: Söylediğimiz obje ki Altaylara nazaran uzak bir yerdir; işte onun bitişiğinde bulunan bir şeydir.

Seyhun, Ceyhun: Yukarda işaret ettiğimiz gibi Türkün (*cenup*) adını verdiği sahanın ittisalinde iki nehirdir.

Anadolunun cenubunda bulunan diğer iki nehre de Türk, (*Seyhan*) ve (*Ceyhan*) adlarını vermiştir. Her iki kelime aynı mefhumları gösterdiği halde, onları birbirinden tefrik için birinin başına (*s*) yi, diğerinin başına da aynı kategoriden olan (*c*) yi koymuştur.

Cenup

Şimdi yukarda tekrar temas edeceğimizi söylediğimiz (*Cey*) sözüne bakalım. Bunun (*Ceğ*) şekli de vardır. Anladığımız gibi manası, uzaklıktır. Bu söze sırasıyla şu ekleri getirelim:

(1) (2)

(ceğ + en + up)

Türk Siberyaya doğru yayıldığı zaman gözleri önünde dümdüz bir enginlik gördü. Türk dehası derhal bunun adını koydu:

(Soğ + ol = soğol)

(4) Ol: (. + l) nin uzak, geniş, belli olmıyan, engin, şümul gibi mefhumlar ile objeyi vasıflandırdığını biliyoruz.

(Soğol) = Geniş, engin saha, uzaklık demektir.

ŞİMAL

“Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili Analiz Yolları,, broşürünün 10 uncu ve 11 nci sahifelerini gözden geçirelim: (g = v = b = m...) olduğunu görürüz. Yine aynı sahifelerde (s = ş...) olduğu gösterilmiştir.

Şimdi: (Soğol) sözünü, (s) yerine (ş) ve (ğ) yerine (m) kullanan bir Türk ağzı ile okuyalım: “Şomol...,, Kelime bizim ağızımıza gelinceye kadar uğradığı morfolojik ve fonetik tekâmül ile “şimal,, olmuştur.

“Şumul,, kelimesi de aynı kelime ve mefhumdan çıkmış bir Türk sözüdür.

“Sol,, sözünün “Şol,, şekli malûmdur; uzak bir şeyi anlatmak için “Şol şey,, deriz.

Not: 1 — Büyük Altay dağlarından (sol) a, yani yakın şimale bakarsak, derhal esas kelimenin (say) şeklini görürüz: *Sayan* Dağları. Burada (*Sayan*) sözünün anlamı, “oldukça uzak ve geniş bir sahaya yapışık,, demektir. Bunlardaki ve daha ilerdeki Türklerin taşıdığı unvanda kelimenin (*Saha*) şeklini görürüz.

Saha = Yakut kabilesi, Altayın şimalinde hâlâ yaşamakta olan Türk uluslarından bir kabile, demektir.

Yukarda bilmünasebe işaret etmiştik ki Altayın cenubundaki Türklere de (*Saka*) derler. Görülüyor ki Altay cenubunda (k), Altay şimalinde ise (h) hâkim oluyor. Bugün dahi Yakutlar daima (k) yerine (h) kullanırlar. Meselâ: “*Harah-ulah*,, derler; “*karak ulak*,, demezler. Kelime bildiğimiz (*Karakulak*) tır. (*Karak*), Türkçede “göz,, demektir. (Uğ) Türkçede “su,, demektir. (*Uğlak-ulak*), “sulak,, demektir. Yoksa zannolunduğu gibi kelimenin (*kara*) ile hiç bir alâkası yoktur.

Saha

Not: 2 — (Sağ, sah...) sözleri üzerinde iken yabancı zannolunan bir Türk kelimesinin de ne kadar asıl bir Türk sözü olduğunu göstermiş olalım:

Gördük ki (*sak-sah*) sözleri “genişlik, vüs’at,, anlamınadır. (*Saka-saha*) sözleri de bu genişliklerde oturan Türklerin adıdır. Bu kelime aynı

Siyah

Not: 4 — (*Cey*) sözünün arkadaşı olan (*Sey, Siy*) sözünden de (*Siyah*) kelimesi çıkmıştır. Bu Türk kelimesinin manası Altaylara nazaran “görülmiyen, tanınmıyan,; orada her şey Türkün gözünden “kaybolan, mahvolan,,in mefhumunu ifade eder.

(*Siyah*) sözünün orijin manası güneş ve ışıkla alâkalı değildir. Bunda asıl “uzaklık,, mefhumundan doğan müphemlik anlamı vardır. Tabii cenebu bilmiyenler şimali de bilmezler. O kelimeyi de yaratan yine Altaylardan dünyayı seyreden Türklerdir.

SOL [1]

GÜNEŞ - DİL TEORİSİNE GÖRE “SOL, ŞİMAL, SAHA, NORT, HONNÖR, ONUR,, KELİMELERİNİN ANALİZİ

Şimal kelimesinin orijin şekli (*sol*)’dur. İzah edelim :

Yukarda söylediğimiz gibi Altayda gün doğusuna bakan Türk bir tarafına (*sağ*) dedi.

(ağ + as + ağ)

Diğer tarafına da (*sol*) dedi. Bu orijinal Türk sözünün etimolojik şekline bakalım :

(1) (2) (3) (4)

(oğ + os + oğ + ol)

(1) *Oğ*: Altayda Türk demektir.

(2) *Os*: Ondan uzaklaşan oldukça geniş saha anlamındadır.

(3) *Oğ*: Bu anlamı tamamlayıp ifadeye yarayan ektir.

(*Oğosoğ*) — Kelimeyi kökün ekle kaynaşarak hasıl olan şekilde yazalım — (*soğ*): Türke nazaran *uzayıp giden sahanın adıdır. Tıpkı (sağ) gibi.*

Bundan anlaşılıyor ki Türk ilk devirde her iki tarafındaki sahayı farksız olarak bir sözle ifade etmiştir: (*Sağ, soğ, say, sak, sah, sey, siy, cey, cay, cah*).

Netekim (*yan*) kelimesini bugün dahi farksız olarak her iki taraf için kullanmaktayız. Bu kelimedede :

(*Ay*) = herhangi bir süje ve objedir.

(*An*) = onun bitişiğindeki sahayı ifade eder.

[1] Ulus gazetesinin 4 - XII - 1935 tarihli sayısından.

(*nort - nord*) sözünü ikame etmiş bulunuyorlardı. İşte bunun içindir ki İskandinavya'dan Almanyaya inen ve bu yolla Avrupaya yayılan Türklere (*Nordik*) derler.

Honnör

Not: 2 — (Honnör) kelimesinin menşei de temas ettiğimiz son söz münasebetiyle, izah edelim: Kelimenin etimolojik şeklini ve onun altına - manasını söylemeksizin - diğer bir Türk sözünün etimolojik şeklini yazalım :

I. *Hönnör*: (oh + on + öğ + ör)

II. : (oğ + on + uğ + ur)

(1) *Oh, oğ*: "Güneşin parlaklığı, yüksekliği,, anlamınadır.

(2) *On*: O parlaklığa, yüksekliğe ve büyüklüğe yakınlık bildirir.

(3) *Öğ, uğ*: Parlaklığın, büyüklüğün kendine yapıştığı süjenin manasını tamamlar ve ifade eder.

(4) *Ör, ur*: Süjede parlaklığın tekarrür etmiş olduğunu işaret eder.

I. (*Oh + on + öğ + ör = ohonögör*).

Bu kelimedeki üçüncü ek, (öğ) kelimenin telâffuzuna sıklet verdiği için kendinden evvelki (*n*) ile tebadül eder, (*honnör*) olur. Manası: "parlaklık, yükseklik,, yani "şeref,, demektir.

Onur

II. (*Oğ + on + uğ + ur = oğonuğur*).

Bu kelimedeki (ğ) ler, kelimenin bütün bünyesi içinde kaynaştıktan sonra (*ONUR*) çıkar. Bunun da manası "parlaklık ve yükseklik,, mefhumlarından çıkan "şeref ve itibar, haysiyet, izzeti nefis, namus,, demektir [1].

*
* *

MİLLET-ULUS [2]

HER İKİ SÖZ, ANA KAYNAKLARI ARAŞTIRILINCA TÜRK KÖKÜNDEN ÇIKIYOR

Millet

Kelimeyi etimolojik şekline koyalım:

(1) (2) (3) (4)
im + il + il + et

[1] Kamusu Türkî.

[2] Ulus gazetesinin 2-X1- 1935 tarihli sayısından

zamanda, o genişliklerin de adıdır. O genişliklere Türk (*sâha*) demiştir. Nasıl ki (*il*) sözü hem kavimdir, hem de o kavmin oturduğu memlekettir.

Coğrafik bir bakış

Yukarda bir an için kendimizi büyük *Altay* dağları yaylalarına yerleştirmiş idik. Oradan cenuba bakalım. Nazarlarımız birbirini müteakip, meselâ *Tanrı* dağlarıyla, sonra *Altın*, *Üstün* dağlarıyla *Pamir* in yüksek dağlarıyla, daha sonra *Himalaya* dağlarıyla kesilecektir. Demek ki Türk Altaydan baktığı zaman (*sağ*) dediği mıntaka, *Tanrı* dağlarına kadar görebildiği mahdut mıntakadır. *Tanrı* dağlarına çıktuktan sonra nazarlarını *Pamir* ve o hizada bulunan dağlar kesti. Yine dar bir saha. Ona da (*sağ*) dedi. Fakat *Himalaya* yaylalarına çıktuktan sonra bu kelimeyi, düşündüğü mefhumu ifadeye gayrikâfi buldu. Daha ilerisindeki saha için (*süt“d,,*) dedi. Daha sonra bu sahaların bitip tükenmediğini anlayınca (*cenup*) dedi.

Halbuki (*şimal*) için tabii hâdise böyle olmadı. Meselâ *Sayan* dağları ve *Angora* [1] yaylalarına kadar olan sahaya (*soğ*) denildikten sonra, birdenbire, ufuk kesilmeksizin, engin bir saha ile karşılaşıldı. (*Şimal*) kelimesinin orijini olan (*soğol*) sözü yaratıldı. Ancak Türk Siberyaya, Rusyaya yayıldıktan sonra, bu kıt'aların ta son uçlarına yaklaşıp ta bembeyaz buz kütlelerini görünce şimale yeni bir isim verdi: (*nort“d,,*) dedi.

NORT

Kelimeyi analiz edelim ; etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4)
(oğ + on + or + ot)

(1) *Oğ*: Güneşin parlaklığı.

(2) *On*: Güneşin parlaklığına yakın bir mefhum işaret eder.

Oğon = *on*: tıpkı “*ön, ün,,* gibidir.

(3) *Or*: (*on*) sözünün işaret ettiği parlaklık mefhumunu bir obje bitişiğinde tekarrür ettiren ektir. O objeyi ifade eden unsur :

(4) *Ot*: tur.

O halde: *Onorot* = (baştaki vokal düşerek) evvelâ (*Nort*) = (*nur*): beyazlığın, parlaklığın adı; ondan sonra da (*Nort“d,,*): Parlaklığı haiz olan sahanın adı çıkmış oluyor.

Not: 1 — Siberya ve Rusya şimaline giden ve İsveç, Norveç, kıtalarına geçen Türk ulusları artık *şimal* kelimesini unutmuş, onun yerine

[1] Bu isim kadimden beri Baykal gölünden çıkıp (Yenisay) ırmağına dökülen (*Angora*) nehrinin bulunduğu mıntakaya denirdi ve bugün de adı budur.

(3) “uğ,,: Ek olarak (. + ğ) nin rolü kelimenin manasını sahiplendirerek tesbit ve ifade etmektir. (k, gibi). O halde: *uluğ* = (burada da “ğ,, vazifesinin vokali olan “u,, nun uzatılmasına bırakıyor). Ulu = büyük, yüksek, çok, veya böyle olan demektir.

(4) “us,,: (. + s) eki, herhangi bir süje veya objenin oldukça geniş bir sahada bulunduğunu veya o sahayı kapladığını gösterir; (ş, ç, c, z) de böyledir.

Demek oluyor, “*ulu + us = ulus,,*: bir çokluğun kendi muhitini taşıdığı zaman aldığı anlamdır.

Onun içindir ki, “*ulus,,* sözü, umumiğ olarak, meselâ bir ailenin çoğalarak vücade getirdiği bir *kabile*'ye, onun daha büyüğü olan bir *aşiret*'e, bir kavme, herhangi bir cemaata, bir taifeye, birkaç kabileyi tophyan bir daireye dendiği gibi bir ümmete de denebilir. Vasi *kabile* ittihadı, millet ve devlet anlamları da “*ulus,,* sözünün çerçevesi içindedir.

*
**

DEVİR - ZAMAN [1]

“DEVİR, DEVRE, DAİRE, ZAMAN,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, FONETİK BAKIMLARINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

Devir - Devre

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)

(ed + ev + ir) dir.

(1) *ed*: Köktür. Burada çokluk, genişlik, imtidat ve hareket anlamıdır (zaman ve saha hakkında).

(2) *ev*: Hareket ve imtidat... v.s. halini ifade eden ektir, (ğ, k gibi); (*ed + ev = edev*), hareket ve imtidat... v.s. faaliyeti, («*edik*» şekli de vardır.) [2] Radlof lûgati.

(3) *ir*: Düşünülen şeyin, muayyen ve müspet bir nokta ile alâkasını gösterir, yani düşünülen hareket ve imtidat faaliyetinin muayyen ve müspet bir noktada, ona bağlı olarak, onun etrafında vuku bulmakta veya vuku bulmuş olduğunu gösterir. Dönmek, yuvarlaklık, daire mefhumu buradan geliyor.

Devir: Bir nokta etrafında vuku bulmuş çokluğu, genişliği, hareketi gösterir.

Bu söze, manayı tesbit ve ifade eden «eğ» ekini getirirsek, hâsıl olan şekil, (*devireğ*), (*devir*) anlamının adı olur.

[1] Ulus gazetesinin 3-XI-1935 tarihli sayısından.

[2] Radlof lûgati, I. cilt, Uygur lehçesi.

(1) "im,,: Köktür, burada kuvvet, hayat, hareket, işaret, hedef, iş... v. s. anlamlarındadır.

(2) "il,,: Kelimenin orijininde "iğ,, dir; "l,, (3) teki "l,, dir, uzatma vazifesi görmek üzere "i + ği,, de (ġi) yerini tutmuştur.

Türk sözlerinde aynı cinsten iki konson yanyana gelmez; birincisi daima uzatma için ikincisinin tekrarıdır. O halde:

(1) kök olan "im,, ile

(2) ek olan "iğ,, birleşince "imiğ,, olur; bu, "emek,, sözüdür; kuvvet sarfetmek, yaşamak, hareket etmek, bir şey işaret etmek, bir hedefe gitmek, iş görmek, yorulmak, zahmet çekmek demek olur.

(3) "il,,: Büyük, çok, gayri şahsî, şümûl gösterir; demek ki, "im + iğ + il = imiğil,, sözü, büyüklük, çokluk, şümûl içinde yaşamak, hareket etmek, çalışmak, bir hedefe gitmek olur.

(4) "et,,: Çok kuvvetli yapıcılık, yaptırıcılık, hâkimiyet, sahiplik anlamlarını gösterir.

Görülüyor ki, son ek (4) gelinciye kadar, kelime, "imiğil,, umumiğ ve gayri muayyen bir manada iken, "et,, ona muayyen varlık verdi, müşterek yaşayan, çalışan, bir hedefe giden sahip belli oldu: *MİLLET*. [1]

Kelimenin: "im + iğ + il + et,, etimolojik şekilden, son "millet,, morfolojik ve fonetik şekle geçişi burada çok basit oldu: "im,, köküne birden ziyade ekler gelince, kökün baştaki vokali düştü; kök ve ekler kaynaşınca, fonetik icap hâkim oldu, "miğilet,, söylenişindeki ahengi beğenmedi, "mi + ği + let,, şeklinin ortasındaki "ġi,, uzatımı yerine, öndeki "l,, yi tekrarlamayı daha ahenkli buldu. Anlaşılan manasiyle, "Millet,, sözü, tam modern ve ilmiğ izahlara uygun "Société Humaine,, demek olur.

Ulus

Kelimenin etimoloji şekline bakalım:

(1) (2) (3) (4)
"uğ + ul + uğ + us,,

(1) "uğ,,: Köktür; burada büyüklük, yükseklik, çokluk, genişlik mefhumlarını gösterir.

(2) "ul,,: şümûl ve gayri şahsîlik anlatır.

"Uğ + ul = uğul,, umumiğ olarak büyüklüğü, çokluğu, genişliği gösterir ve yayılmış, şümûl almış demek olur.

Burada, kök ile ekin kaynaşması neticesi olarak, morfoloji ve fonetiğin yaptığı şekli alalım: "ul,, (il, el şekilleri malûmdur.) [2]

[1] Bu Türk kelimesi arapçada (din) ve (şeriat) anlamına alınarak kullanılmıştır.

[2] Aşiret, belde, halk, kabile, kavim, memleket anlamlarının ifadesi olmuş.

Teğrek (*Radloff lûgati. III «Çağatay lehçesi»*),

Tiğr (*Büyük Türk Lûgati «Kazan»*),

Tiğrek (*Tuhfet-üz-zekiyye*),

Tüğerek (*Tuhfet-üz-zekiyye, Radloff lûgati. III*),

Tivrek (*Tuhfet-üz-zekiyye*),

Teker (*Babus*).

(*Devir*) ve (*Daire*)nin bu türlü şekilleri, etimolojik şekillere irca olununca, hepsinin bünyelerinin bir olduğu derhal göze çarpar.

Zaman

Kelimeyi etimolojik şekline koyalım:

(1) (2) (3) (4)
(uğ + uz + am + an)

(1) *uğ*: Burada zaman ve saha mefhumudur. Kelimenin köküdür, kendinden sonra gelen (*uz*) eki ile kaynaşarak düşmüştür.

(2) *uz*: Umumiyetle uzaklık, imtidat, genişlik gösterir ektir. O halde: *uğ + uz = uğuz*; zamanın uzunluğu; yani düşünülen zaman «*an*» değildir, uzundur.

(3) *am*: ektir, kendinden evvelki sözün tesbit ve ifadesine yarar. (k gibi).

(*Uzam*) = uzunca bir zaman ifade eder.

(4) *an*: (. + *n*) konsonu bir varlığın, bir hareketin, süje veya obje ile tamamen yakından alâkasını gösterir. O halde «*uzaman*» mefhumu, bunu düşünen süje ile alâkalı olan bir müddeti gösterir. Morfolojik ve fonetik icaba göre baştaki vokal düşüyor, kelime son şeklini alıyor: zaman.

Not: I. : Kelimenin sonundaki «*an*», «*anğ*» olarak dahi düşünülebilir. Bu takdirde (*ğ*)nin düştüğü kabul olunur.

Not: II. : Kelimenin düşmüş olan kökü, saha manasiyle düşünüldüğü vakit şu sözler türer: *Uzak, uzama, uzamak... v.s.*

*
**

HÂDİS - HÂDİSE [1]

BU SÖZLERLE "HUDUS, HÂDİS,, VE "HAYAT," SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

Hâdis - Hâdise

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(ah + ağ + ad + is)

[1] Ulus gazetesinin 4-XI-935 tarihli sayısından:

Kelimenin etimolojik şekli olan (*devireğ*) morfolojik ve fonetik icabı: *DEVRE* olur; bir nokta etrafında tamamlanmış büyük bir zamanı veya bir sahayı gösterir.

(*Devireğ*) in, (*Teğiriy*, *Töğürüy*, *Teğere*) şekilleri de vardır; kendi etrafında dönmek, yuvarlanmak anlamlarınadır. Yakutça «*Teğiriye tem-teye oyor künneh* = yüksekte yuvarlanarak yahut yuvarlak şekilde yükselerek çıkan güneşle ... » demektir.

Not: Bu misal, kelimeye (. + r) ile verilen yuvarlaklık mefhumunun güneşten alınma bir mefhum olduğunu gösteriyor.

(*Devre*) sözünün (*dürk*) şekli de vardır. [1].

Bu sözün etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(ed + üğ + ür + ek)

Devir sözünün etimolojik şeklini bunun altına yazarak tetkik edelim:

(ed + ev + ir + eğ)

Görülüyor ki kökler birdir: «*ed*».

(1) inci ekler müsavidir: *üğ* = *ev*.

(2) inci ekler idem: *ür* = *ir*.

(3) üncü ekler idem: *ek* = *eğ*.

Vokallerin aynı cinsten olarak değişmesinden ve birbirlerinin aynı olan konsonların birbirleri yerine geçmelerinden başka sözlerin yapılarındaki hiçbir fark yoktur: *ğ* = *v*; *k* = *ğ*.

Daire

Bu söz, esas itibariyle (*devre*) den başka birşey değildir. Bunu anlamak için her iki kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

Devre: (ed + ev + ir + eğ)

Daire: (ad + ağ + ir + eğ)

Daire sözünün etimoloji şeklinde göze çarpan, kalın ve ince vüayellerin bir kelime içinde bulunuşudur. Bu hal, dilin tekâmül işaretidir. Bugün de behemehal bunun aksinde ısrarlı olmak doğru değildir. Tekâmül etmiş bulunan insan tekellüm cihazında Fonetğin yapabileceği ıslahata mâni olmamak en doğru yoldur.

Bundan evvel izah ettiğimiz gibi burada da kökler ve ekler tamamen aynı mahiyettedir.

(*Daire*) sözünün türlü şekilleri vardır: *Devirik*, *Devirim*. Bu kelimelerin bünyelerine dikkat olunursa aynen (*Devir*) kelimesi görünür.

Teğre (*Uygur metinleri*. «*Paul Pelliot, Toung Pao, 1914*»),

[1] Elidrâk haşiyesi.

(3) *at*, (*d*): (. + *t* — *d*), bir şeyin olmuş, yapılmış olduğunu gösterir.
Demek ki:
Hayat, müspet olarak yaratılmış olmaktır.

Hadîs

“*Hadîs*,, sözünde kökün manası başkadır. Etimolojik şekli:

(1) (2) (3)
“*ah* + *ad* + *is*,, tir.

(1) *ah*: ses, sada, söz anlamındadır. (*ak*, *ok*, *uk*, *ah*, *ay*, *ağ*, *ag* köklerinin hepsi aynı anlama gelirler).

(2) *ad*: sözün müspet olarak, varlığını gösterir.

(3) *is*: görüldüğü gibi uzak sahayı, bir derece genişliği, çokluğu gösterir, yani sözün uzağa, harice intikalini ve çokluğunu gösterir (ş de böyledir, bazı Türk diyalektlerinde ş yoktur. Yakutça gibi).

“*Ah* + *ad* + *is*,, = *hadîs* = nutuk, çok söz, kelâm demektir.

Not - *Hadîs*, sözünün başka şekilleri de vardır. Meselâ:

“*Aydış*,, [1] gibi. İki kelimenin bünyesi tamamen aynıdır. Etimolojik şekillerini alt alta yazalım:

(1) *Hadis*: “*ah* + *ad* + *is*,,

(2) *Aydış*: “*ay* + *ad* + *ış*,,

Ah = *ay* dır. (1) incide kökün vokali düşmüş; (2) incide kök kalmış, fonetik icabı ortadaki ekin vokali düşmüştür.

İs = *ış* tamamen aynıdır.

“*Eytiş*,, ve “*aytış*,, da aynıdır, (Büyük Türk lûgati, Kazan lehçesi; Radlof lûgati. I)

Ayıtmak = ifade etmek [2]

Eyitmek = ifade etmek [3]

Not — “*Hadîs*,, sözünü, biz yalnız peygamberlere atfolunan sözler için kullanırız.

*
*
*

EHEMİYET - MÜHİM [4]

TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENME METODU BU SÖZLERİ TÜRKÇE GÖSTERİYOR

Ehemiyyet

(1) (2) (3) (4)
(*eh* — *em* — *iy* — *et*) tir.

[1] Radlof lûgati. I. “Teleüt ve Altay lehçeleri,,

[2] Die Legende von Oghuz Qaghan.

[3] Büyük Türk lûgati. “Kazan lehçesi,,

[4] Ulus gazetesinin 5. XI. 1935 tarihli sayısından

(1) *ah*: Köktür; “*ay*,” in bir başka şeklidir (*ay*, *ag*, *ak*, *ah* bir kategoridendirler).

Bir şeyi yaratmak, yapmak, tesis etmek; hayat vermek, ruh vermek, vücade getirmek anlamındadır. [1]

(2) *ağ*: Objeyi gösterir.

Ah + *ağ* = *ahağ* = olmuş, vücut bulmuş şey.

(3) *ad*: (. + *d* - *t*), yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamını verir.

(*Ah* + *ağ* + *ad*) = olmuş olan şey demektir.

(4) *is*: (. + *s*); genişlik, yani, bir süje veya objenin kendi muhitini taşarak tezahürünü gösterir. O halde:

“*Ah* + *ağ* + *ad* + *is*,” = büyük oluş demektir.

Morfolojik ve fonetik tesirlerle “*ah*,” kökünün vokali düşüyor. İlk ek olan “*ağ*,” ki uzatma vazifesini görüyor, onun da vazifesi kendisinden sonra gelen vokalin uzunca okunmasıyla yapılıyor. Söz “*Hâdis*,” şeklini alıyor.

Bu sözün sonuna “*eğ*,” eki gelince, kelimenin manasını tesbit ve ifade ediyor, o mananın adı oluyor: (*Hâdis* + *eğ*). Son ekin okunmaz (*ğ*) si de düşüyor: kelime sadece “*hâdise*,” olarak kalıyor; manası büyük oluş, büyük vakia demektir.

Hudus

“*Hudus*,” sözü, “*hâdis*,” sözünün vokalleri değişik başka bir şeklidir. Bu iki sözün etimolojik şekillerini alt alta koyarak bakalım:

(*ah* + *uğ* + *ud* + *us*) = *hudus*

(*ah* + *ağ* + *ad* + *is*) = *hâdis*

Hayat

“*Hayat*,” sözü ile “*hâdis*,” sözünün yapıları birdir; ikincisinde fazla olan “*is*,” ekidir. Türk sözlerinin okunuşundaki mekanizmayı göstermiş olmak için “*hayat*,” sözünü de inceleyelim:

Etimolojik şekli:

(1) (2) (3)

“*ah* + *ay* + *at*,” tır

“*Ah*,” ve “*ay*,” kök olarak alındıkları zaman her ikisi aynı anlamı gösterirler. Bunlardan birisi ek mevkiine düşünce rolü değişir.

(1) *ah*: Kök olarak, yaratmak, hayat vermek, ruh vermek anlamını gösterir.

(2) *ay*: Ek olarak objeyi, yani, hayat mefhumunu haiz şeyi gösterir.

Ah + *ay* = *ahay* = *hay*, umumî olarak var olma demektir.

[1] Yakut lûgati.

Not: — (*Em - im*) kökünün gösterdiği bazı anlamları tammak için şu kelimeleri gözden geçirelim:

- I. İmek [1] — meşakkat, zahmet
- II. İmgek [2] — taap, zahmet
- III. İmkek [3] — azap, belâ, cefa, zahmet.
- IV. Emek [4] — eziyet, mihnet, taap, zahmet.
- V. Emge [5] — azap.
- VI. Emgek [6] — ıstırap, zahmet.

(1) *em:* Köktür. Zahmet, azap, cefa, mihnet v. s. anlamlarını ihtiva eder.

(2) *üh:* (. + *h*), kökün anlamını ifade eden ektir, (. + *k* gibi).
em + üh = emüh; tamamıyla (*emek, imek*) demektir.

(3) *im* (. + *m*) eki; kelimenin manasını muayyen bir sahada tesbit ve ifade eder, manayı tesahup eder.

“*Mühim,,*: zahmet, azap, mihnet v. s. gussa [7], gam [8] verici, sert demektir.

Mülâhaza: görüldü ki “*ehem, ehemmiyet,,* sözü ile “*mühim,,* sözü aynı kökten değildir. Birincinin kökü “*eh,,* tir; büyük, yüksek, dikkate şayan, esas anlamlarına.. ikincinin kökü “*im,,* dir; zahmet, cefa, gussa, gam anlamlarına..

“Bu iş ehemdir,, dendiği zaman, işin büyüklüğü anlaşılır.

“Bu iş mühimdir,, dendiği zaman, işin, çetinliği, zahmet, cefa, gam vericiliği, yoruculuğu, zorluğu demektir.

Dikkat nazarına alınmak lâzımdır ki, bu Türk kelimelerinin her biri, gayet orijinal manalı Türk köklerinden ve onlara lojik bir surette yapışmış eklerden doğmuştur; yoksa, herhangi bir sözün uydurma kalıplara vurulmasından değil. Belki Türk sözlerinin asaleti unutulmuş iş kalıpcılığa dökülmüştür.

Not: — “*Mühim,,*, ehem olan demek değildir; izah olunduğu gibi, ondan büsbütün başka anlamda bir sözdür.

Ehem olan süje veya objeye işaret etmek istenilirse:

Eski Türk diyalektine göre kelimenin başına (*mu*), yeni şivemize göre (*bu*) sözünü koyabiliriz:

[1] Pavet de Courteille, Çağatay Lûgati

[2] Radlof I, «Kazan ve Baraba lehçeleri.»

[3] Pavet de Courteille, Çağatay Lûgati

[4] Türk Dili, Süheyl ve Nevbahar, Kamusu Türkî, Orhon kitabeleri

[5] Radlof I., Uygur Metinleri

[6] Oğuz Desstanı, Orhon Kitabeleri

[7] Ahteriî Kebir

[8] Lûgati Naci

(1) *eh*: Büyüklük, yükseklik, esas anlamlarına gelir *ek + e*, *ak + a*, *ağ + a*, *ag + e*, sözlerindeki köklerin aynıdır).

(2) *em*: Kökün anlamını haiz olan süje veya objeyi gösterir. *Eh + em = ehem*; büyük, yüksek, esas demektir.

(3) *iy*: (*. + y*) eki sözün manasını tamamlar, tayin eder (*k, g, h*) gibi.

(4) *et*: anlaşılan mananın müspet ve müstakil varlığını gösterir.

(*Ehemmiyet*): Büyüklüğü, esashlığı müspet olan bir manayı ifade eder.

Yakutçada, sadece (*eh*) birisinin sözlerine ehemmiyet vermek kaydetmek anlamına da kullanılır.

Not: — Kelimeyi (*Ehemmiyet*) tarzında telâffuz etmek fuzuliğ gayret olur.

Bu şeklin etimolojisini arayalım:

(1) (2) (3) (4) (5) (6)
(eh + em + em + iy + iy + et)

(1) *eh*: Kök.

(2) *em*: Orijininde, (*eğ*) dir, *Eh + "eğ,, = eheğ* büyük (*eke (ğ)* gibi). "*Eğ,,* eki, kökün anlamını haiz süje veya objeyi gösterdi.

(3) *em*: "*eheğ,,* sözünde anlaşılmış olan manayı, tekrar kendi üzerine alan bir süje veya obje oldu.

Eheğ + em = ehem olacak; (*. + ğe*) yerine, kendinden sonraki (*m*) kaim olacak.

(4) *iy*: yahut (*eğ*) eki, sözün manasını ifade edecek. *Ehemmeğ (-iy)* = *ehem* demektir.

(5) *iy*: Bundan evvelki ekin rolünü yapan aynı ek.

(6) *et*: gördüğümüz manayı veren ek.

Hatıra: — Türk sözlerinin kuruluşunda gayet kesin bir tabiğilik ve lojik vardır.

Türk gördüğünü ve düşündüğünü anlatmaya kâfi gelecek surette sözleri yaratmıştır. Esas anlamı gösteren köke lüzumundan fazla ek getirmez. Sözü natamam da bırakmaz. Bozuk ve kırık şekilde Türk sözleri, yabancı ağızlarda bu hallere düşer olmuşlardır. Kelimelerin orijin şekillerinin bozulmasında, kalıpla kelime yaratma usulü de çok tesir etmiştir.

Mühim

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)
em + üh + im

(3) *üt*: (. + t) eki, sözünün anlamını katiyetle tesbit ve tayin eder ektir.

Düs + üt = düsüt: Geniş anlamda kuvvet, kudret, sahip, hâkim, temel demektir.

(4) *ur*: (. + r) eki, kelimenin manasını muayyen, katî bir sahada tahakkuk ve temyiz ettirir. O halde: (*ed + üs + üt + ür*); son morfolojik ve fonetik şeklini kullanalım, DÜSTUR = kudreti, hâkimiyeti, büyüklüğü, esas olduğu kabul edilen, tanılan, ona katiyen riayeti icap ettiren şey demektir. Yani kanun demektir, umumun riayet etmesi icap eden bir kaide demektir.

Bu kelime Arapçaya da, “asıl, kanun,, ve “veziri âzam,, anlamlarında geçmiştir [1]

Farsçada da: “sahip, izin, asıl, kanun, pişva,, gibi anlamlarda kullanılır. [2]

*
**

HAT - HÂTIR - HÂTIRA [3]

BU SÖZLERLE; “İHTAR,, KELİMESİNİN VE - HER ÜÇ ANLAMINDA - “AN,, SÖZÜNÜN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(ah + ağ + at + ır) dır.

(1) *ah*: Köktür. Burada ışık, parlaklık anlamındadır (*ak* gibi).

(2) *ağ*: Objeye veya süje gösterir.

Ah + ağ = ahağ: ışığın bir objeye veya bir süje ile olan münasebetini gösterir.

(3) *at*: (. + t), ektir. Manayı tamamlar, tesbit eder.

Ahağ + at = ahağat; kelimeyi son morfolojik ve fonetik şekline koyalım: HÂT = bir süjenin veya objenin ışığı veya bu ışığın tebellürü, izi demektir.

(4) *ır*: (. + r), ektir. Manayı yakın, muayyen, kat’î bir sahada tekarür ve fark ve temyiz ettirir. (Burada o saha dimağdır). O halde:

HÂTIR: Bir objeye veya süjenin dimağda aydınlanması, iz bırakması demektir.

Hâtir sözüne “ağ,, eki gelince, bu ek kelime anlamına müspet bir varlık verir ve onun adı olur. HÂTIRA da bu demektir.

[1] Ahterii Kebir

[2] Lisan-ül-acem. I.

[3] Ulus gazetesinin 7 - XI - 1935 tarihli nüshasından.

mu + ehem
bu + ehem

Bunlar kaynaşarak: *mehem*, *meham*; *behem* (*eh + al*) [1] sözleri ile elde edilir. Bunların gösterdiği anlamlar (*mühim*) sözünden değil, (*ehem*) sözünden çıkmıştır.

* * *

DÜSTUR [2]

KELİMENİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(ed + üs + üt + ur) dur.

(1) *ed*: Köktür. Burada "yükseklik, büyüklük, kuvvet, kudret, esas, asıl, sahip," anlamlarını gösterir.

(2) *üs*: (. + s), ektir. Oldukça geniş bir sahayı ve mananın bu sahada genişleyişini gösterir.

Ed + üs = edüs: kuvvet, kudret, sahiplik v. s. anlamlarının büyüklüğü demektir.

Kelimenin başka şekilleri de vardır:

- I. Edis = Mürtefi
- II. Ediş = Bâlâ
- III. Ediz = Yüksek kıymet, âli, mürtefi
- IV. Etiz = Âli
- V. Edizlik = İrtifa
- VI. Tös = Asıl, temel, sanem
- VII. Töz = Asıl menşe, tabiat, kuvvet.
- VIII. Tusa = Saadetime hizmet eden her şey

[1] Kelimenin sonundaki (. + I) dir ki manaya şümul veriyor. Yoksa burada ayrıca bir «hal» kelimesini düşünmeye mahal yoktur.

[2] Ulus gazetesinin 6 XI 1935 tarihli sayısından

- I. Radlof lûgati. I. Uygur lehçesi
- II. Uygur metinleri. Analytischer Index zu den Fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan - Texte (Bang. von Gabain)
- III. Radlof lûgati. I. Çagatay lehçesi, Analytischer Index zu den Fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte (Bang, von Gabain)
- IV. Radlof lûgati. I. Koman lehçesi
- V. Divanü Lûgat-it-Türk
- VI. Radlof lûgati. III. Altay lehçesi v. s.
- VII. Divanü Lûgat-it-Türk
- VIII. Pekarski, Yakut Dili lûgati.

Not: 4 — (An) sözü, Yakutçada (*ağın*) şeklindedir; anmak, hatırlamak v. s.; gamlanmak, birisinin ıstırabını çekmek, kederlenmek gibi anlamlara gelir.

Istırap ve gam anlamları, kelimenin kökü olan “ağ,, ın parlaklık manasından ziyade ateş, güneş, yanmak manasıyla alâkadardır.

*
**

HAK - HAKİKAT [1]

HER İKİ SÖZÜN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

Hak

Kelimenin kökü, vokali düşmüş “h,, dır; yani (v. + h)... [2].

Kelimenin orijin bünyesinde bulunan birinci ek, “ağ,, düşmüştür. Şimdi kelimenin etimolojik şekline bakalım:

(1) (2) (3)
(ah + ağ + ak).

(1) *ah*: (I) Yüksek büyük, sahip; (II) beyaz parlaklık, temizlik, asıl, muhakkak, hakikat; (III) kuvvet, emek, ücret, pay, hisse; (IV) aslî unsur, uzuv anlamlarına gelir aynı anlamlara gelen sözler: “ak,, , “ak + ığ,, ; “ak + tığ,, ; “eğ + e,, ; “ek + e,, ; “iğ + e,, ; “oğ,, ; “ok,, ; “öğ + e,, ; “öy + e,, ; “üy + e,, ; “h + üyük,, [3].

(2) *ağ*: Kökün yukarda saydığımız bütün anlamlarını haiz olabilen süje veya objeyi gösterir.

(3) *ak*: Manayı tamamlar, tayin eder, ifade eder ektir.

Şimdi kökün yüksek, büyük, sahip (I) mefhumlarını kastediyorsak;
Hak = Allah olur.

Kelimenin beyaz, parlaklık, temizlik, asıl, muhakkak, hakikat (II) mefhumlarını kastediyorsak;

Hak = bu vasıfları haiz olan şey, olur. Doğruluk gerçeklik manaları bu mefhumlardan çıkar.

Kelimenin kuvvet, emek, ücret, pay, hisse (III) mefhumlarını kastediyorsak;

Hak = kuvvet veya emek mukabili kazanılmış olan şey demektir.

Kelimenin aslî unsur, uzuv (IV) mefhumlarını kastediyorsak;

Hak = bir süje veya obje ile yakından alâkalı bir mana ifade eder. Meselâ:

[1] Ulus gazetesinin 8 - XI - 1935 tarihli sayısından

[2] v. den maksat, herhangi bir vokaldir.

[3] Kamusu Türkî; Türk Dili; Büyük Türk Lûgati “Çağatay ve Uygur lehçeleri,, ; Radlof Lûgati. I. “Tarancı ve Uygur lehçeleri,, ; Orhon Kitabeleri; Divanı Lûgat - it - Türk.

Not: 1 — Yakutçada kelime (*ahtar*) şeklidir.

Bu kelimenin etimolojik şeklini (*hâtır*) kelimesinin altına yazalım :

Hâtır = (ah + ağ + at + ır)

Ahtar = (ah + ağ + at + ar)

Görülüyor ki her iki kelimenin asıl bünyeleri, birbirlerinin tamamıyla aynıdır.

Birincide kökün vokali düşmüş. İkincide kök aynen kalmış. Birincide ve ikincide “ağ,, düşmüştür. Birincide kökün vokalinin düşmesine mukabil “at,, eki olduğu gibi kalmış. İkincide kökün vokalinin kalmasına mukabil “at,, ekinin vokali düşmüş. Son eklerde aynı cinsten vokal şekli tebeddülünden başka bir fark yoktur.

Yakutçada (*Ahtar*): anmak, hatırlamak, hatıra getirmek, daima birisini veya bir şeyi düşünmek demektir: “Min iespin kiniehe ahtar ere = borççağınızı ona hatırlat,,.

İhtar

Not: 2 — (İhtar) sözü, etimolojik bakımdan (*hâtır*) sözünün bünyeye tamamen aynıdır. Manaları da orijinde birdir. Bugün bu kelimeye vermekte olduğumuz diğer manalar, (tenbih, nazarı dikkati celp v. s. gibi) mecazî manalardır.

An

Not: 3 — (Hâtır), (*ahtar*) anlamları, an (mak) anlamınadır [1].

(*An*) kelimesinin etimolojik şekli şöyledir :

(1) (2)

(ağ + an)

(1) ağ: Işıktır.

(2) an: (. + n), ektir. Süjeye en yakın, bitişik bir sahayı gösterir. Herhangi bir sahada bulunan obje veya süjeyi, “m,, (ego) sahasına, yani süjeye yapışık vaziyete getirir.

Ağ + an = ağan, bir süje veya objeye ait ışığın, bir süjenin en yakınında tebellürüdür. İtlak üzere ışığın, parlaklığın ve onun gibi olan temizliğin ve güzelliğin, insanın bitişğinde tecellisi anlamına da gelir.

Görülüyor ki kelimenin teşekkülünde, ışıkla süje veya obje arasında orta mesafeler gösteren işaret ekleri yoktur. Kelimenin zaman bakımından anlamı da bundan ileri gelmektedir

Kelimenin morfolojik ve fonetik şeklinde, kökün “ğ,, si ve ekin vokali, ki bunlar uzatma rolünü yaparlar, bu rol baştaki vokalin uzatılmasıyla vokale verilmiş oluyor.

[1] Hâtır ve hâtıra kelimeleri, kalp (Ahterii Kebir) ile gönül, hatıra gelen husus ve fikir (Lûgati Naci) anlamlarına alınmıştır.

(2) *ef*: (. + f), ektir; (k, g, h gibi) manayı tamamlar ve tayin eder.

Ed + ef = def: Kökün, işaret ettiğimiz manalarını tamamlayan ve tayin eden bir söz unsurudur.

Bu unsurun başka şekilleri de vardır:

- I — Döğ (+ me) = darb
- II — Döv (+ eç) = havan
- III — Dib (+ ek) = havan
- IV — Tav = enerji
- V — Teğ (+ mek) = taarruz etmek
- VI — Teb (+ e) = silkelemek, vurmak, çırpamak
- VII — Teb (+ iyelen) = tepinmek
- VIII — Teb - tep (+ i) = tekme
- IX — Teb (+ iyesir) = iterek çekilmek
- X — Teb (+ in) = tepmek

Bu misallerde görüldüğü üzere *d*, *t*, aynı kategoriden olup birbirlerinin yerini tuttıkları gibi; (b, p, f, m, v) konsonları da aynı kategoridirler ve birbirlerinin yerini tutarlar.

(3) *iğ*: Bu son ek, *def* söz unsurunun anlamını başlı başına ifadeye yarar, ona isim şeklini verir. Biz kelimeyi, (*def + et*), (*def + ol*), (*def + etmek*) şekillerinde görüldüğü gibi, sadece, *döğ*, *döv*, *dib*, *teb* unsurlarını nasıl kullanıyorsak öylece kullanırız.

Dafi

Yalnız *def* sözünün vokal değişmesiyle başka bir şekli olan (*daf*) a, (*iğ*) ekini koyarak kelime anlamını, bir süje veya obje ile alâkalandırırız; yani:

Daf + iğ = dafiğ = dafi: atıcı, uzaklaştırıcı anlamına gelir.

Not: Arapçada (*defi*) kelimesi, (*defiğ*) şeklinde “men etmek, ita etmek,” [*] ve “salmak, kakıvermek,” [**] anlamlarına olarak alınmıştır.

Müdafaa

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(em + üd + af + ağ)

- I — Kamusu Türkî
 - II — Türk Dili «Türkmen lehçesi»
 - III — Kamusu Türkî
 - IV — Radlof Lûgati III. «Kırgız lehçesi»
 - V — Orhon Kitabeleri
 - VI, VII, VIII, IX, X — Pekarski: Yakut Dili Lûgati.
- [*] Ahterii Kebir
[**] Tercümanüllûgat

“Bir iş hakkında sizinle görüşmek istiyorum,, denildiği zaman bir işe dair demektir.

Hakikat

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(., h + ak + ik + at)

Not 1: — Dikkat olunursa (*hak*) sözünün etimolojik şekli olan: (., h + ağ + ak) ta birinci ek, (ağ), (*hakikat*) kelimesinde (*ak*) şeklinde meydana çıkıyor; yani

Hak = (h + ağ + ak)

Hakik = (h + ak + ik)

(*Hakik*) sözüne gelen son ek, *at* (*hakik*); yani *hak* kelimesinin işaret ettiği anlamların müspet bir halde olmuş, yapılmış bulunduğunu gösterir. Yani doğru olan, asıl olan v. s. demektir.

Not: 2 — “Hakikatli, hakikatsiz,, sözlerindeki anlam; parlak, temiz, iyi bir işi, bir münasebeti unutmıyan veya unutan demektir.

Not: 3 — Kelime arapçada (*hakk*) suretinde söylenir. Bö sözü etimolojik şekilde ayıralım ve şu şekillerle karşılaştıralım:

(., h + ak + ., k)

(., h + ağ + ak)

(., h + ak + ik)

Arap ağzında kelimenin orijin bünyesinde mevcut olan son ekin vokalinin düşürüldüğü görülür. Yoksa sözün sonundaki (*k*), manasız ve fuzulî olarak araplar tarafından ilâve edilmiş bir harf değildir. Kelime, arapçaya hemen hemen türkçesindeki anlamlarla alınmıştır [1].

*
**

DEFİ - MÜDAFAA [2]

“DEFİ, DAFİ, MÜDAFAA, MÜDAFİ,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ VE FONETİK BAKIMINDAN ANALİZİ

Defi

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)
(ed + ef + iğ)

(1) *Ed*: Kök olarak burada “kuvvet, hareket, urmak, atmak, uzaklaşmak,, anlamlarına gelir.

[1] Ahterii Kebir, Lûgati Naci.

[2] Ulus gazetesinin 9 - XI - 1935 tarihli sayısından.

dir. Bu saydığımız kelimelerin etimolojik şekillerini alt alta yazarak küçük bir tablo halinde görelim:

Müdafaa = (. , m + üd + af + ağ)
Matamak = (. , m + at + am + ak)
Matavuk = (. , m + at + av + uk)
Ummak = (. , um + uğ + um + ak)
Muğutağ = (. , m + uğ + ut + ağ)

Görülüyor ki, bütün bu kelimelerin kuruluşu bir olduğu gibi, hepsinde de kök anlamı mevcuttur.

Not: Görüldü ki “b,, “m,, kategorisindedir, yani bunlar birbirinin yerine kaim olurlar. Yakutçada [1] (b) ile başlayan şu kelimelere bakalım:

(m - b) *üdüğ* = kavrama, dikkat
(m - b) *üdüğleğ* = dört gözle beklemek, kavramak, dikkat etmek.
(m - b) *ütey* = çevrilmiş yer, divar; öyle kapatılmış ve kilitlemiş olmak ki hiçbir ara kalmasın.
(m - b) *üteydeğ* = etrafı çevrilmiş olan.
(m - b) *üter* = tatmin etmek, yardım etmek, yenmek. Kökü (v. + m - b) olan bu kelimelerin hepsinde, “*müdafaa*,, kelimesindeki esasî mana mevcuttur.

*
*
*

DEFA - ÜMİT [2]

“DEFA, ÜMİT, İMDAD, MEDET,, SÖZLERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, VE FONETİK BAKIMINDAN ANALİZİ

Defa

Etimolojik şekli: ●

(1) (2) (3)
(ed + ef + ağ)

(1) *ed*: Köktür. Burada «hareket ve yapmak» mefhumlarını gösterir.
(2) *ef*: Hareket ve yapma mefhumlarını kendinde tecelli ettiren objedir.

Ed + ef = edef = edev: yapılmış olma.

(3) *ağ*: (. + ğ), kelimenin manasını tamamlayan, tayin eden ektir.
O halde:

Ed + ef + ağ = edefağ = defa: olmuş olma, yapılmış olma demektir.

«Bir defa, iki defa...» demek; herhangi bir obje veya pansenin bir olmuş oluşu, iki olmuş oluşu... demektir.

[1] Pekarski: Yakut Lûgati

[2] Ulus gazetesinin 10 - XI - 1935 tarihli sayısından.

(1) *em*: Köktür; “derman, kuvvet, çare, ihtimam, itina, menelme, sahip,, anlamlarını gösterir.

2 *ūd*: (. + d), burada ektir; yapıcı, yaptırıcı anlamınadır.

(3) *af*: Burada panse veya şahsı gösterir; yani (*em* + *ūd*) sözünün anlamlarını haiz olan şey veya şahıstır.

(4) *ağ*: (. + ğ), ektir. Obje ve süjeyi tayin ve ifadeye yarar. O halde:

Em + *ūd* + *af* + *ağ* = *mūdafağ*: Kuvvet, ihtimam, itina, menetme, sahip olma anlamlarının ifadesidir veyahut bu manaları haiz olan kişinin vasfıdır.

Müdafi

Bu ikinci anlamı, sonda küçük bir vokal değişimi ile (müdafiğ) şeklinde kullanırız. Birinci kelimenin sonundaki uzatma rolü yapan (ğ) yerine imlâda (a) konulmaktadır. İkincinin (ğ) si kaldırılarak onun vokali olan (i) yi hafifçe uzatmakla iktifa olunur.

Görülüyor ki (müdafaa) ve (müdafi) kelimeleri, Türkçede aynı bün-yededir. Birincisi panseyi, ikincisi o panseye sahip olanı ifade için kullanılır.

Kelime, arapçada *mūdafea* şeklinde:

“(I) zor ile öte salmak, kakıvermek, defetmek,, [1]; (II) dayanma, sahip çıkma [2], anlamlarına ve *mūdafiğ* şekli de:

“(I) defedici [1] ve (II) dayanan [2] anlamlarına alınmıştır. Arapçada, *defiğ* ve *mūdafea* sözleri bir kökten farzolunmuştur. Türkçede bu kelimelerin kökleri, görüldüğü gibi, bir değildir. *Def* unsurunda: “salmak, kakmak, atmak,, anlamları esastır. Fakat *mūdafaa* sözünde kökten gelen esas anlam, “himaye etmek, korumak, mania teşkil etmek, sahiplik etmek,, anlamlarıdır. Nitekim “menetmek, bendetmek,, anlamına olan *matamak* [3] ve “mania,, manasına olan *matavuk* [3] ve “beklemek,, [4], “gözetmek,, [5], “gözlemek,, [6], “tarassut etmek,, [7] anlamlarına olan *ummak*; ve “kuvvetlenmek,, anlamına olan *muğutağ* [8] sözlerinin hepsinde (v. + m) kökünün esas anlamlarından “menetmek, mania, beklemek, gözetmek, himaye, muhafaza, sahiplik v. s., manaları görülmekte-

[1] Tercümanüllûgat

[2] Kamusu Türkî

[3] Radlof IV «Kazan lehçesi»

[4] Türk Dili; Kamusu Türkî

[5] Kamusu Türkî

[6] Türk dili

[7] Babus

[8] Pekarski: Yakut Lûgati

KUVVET [1]

Kuvvet

Kuvvet kelimesinin etimolojisini ararken (*kuvve*), (*kuva*), (*kavi*) sözlerini gözden geçirelim: Bu kelimelerin etimolojik şekillerini altalta yazarak mütalâa edelim:

(1)	(2)	(3)
(uk + uv + eğ)		
(uk + uv + ağ)		
(uk + av + iğ)		

(1) *uk*: Her üç kelimedede, aynı şekilde, kök olarak başta bulunmaktadır. Kökün burada gösterdiği mefhum: (kuvvet, kudret, muhkem, büyük, kesafet, gayret, irade, takat) tır.

Kökün bu saydığımız anlamlarını ihtiva eden diğer bazı kelimeleri gözden geçirelim:

- I — (. *k* + *ip*) = *kip* = kuvvetli, muhkem.
- II — (. *k* + *ip* + *lemek*) = *kilemek* = tahkim ve takviye etmek.
- III — (. *k* + *ip* + *lik*) = *kiplik* = istihkâm.
- IV — (. *k* + *oca*) = *koca* = azîm, kebir.
- V — (. *k* + *üç*) = *küç* (güç) = kuvvet, gayret, iktidar, takat, kudret
- VI — (. *k* + *üceymek*) = *küceymek* = kuvvetlenmek.
- VII — (. *k* + *öç*) = *köç* = kuvvet.
- VIII — (. *k* + *aruk*) = *karuk* = kuvvet.
- IX — (*ök* + *telik*) = *öktelik* = kavi.
- X — (. *k* + *unt*) *kunt* = kavi.
- XI — (. *k* + *opkı*) = *kopkı* = kavi.
- XII — (*ük* + *seğ*) = *ükseğ* = kuvvetlenmek.

[1] Ulus gazetesinin 11. XI. 1935 tarihli sayısından.

- I — Velet Çelebinin fişleri.
- II — Radlof. II. Karayim Metinleri.
- III — Radlof. II. Karayim Metinleri.
- IV — Kamusu Türkî.
- V — Orhon Kitabeleri, Kamusu Türkî, Kısası Rabguzî.
- VI — Radlof. II. «Kazan lehçesi».
- VII — Radlof. II. «Kazan lehçesi».
- VIII — Radlof. II. «Şor ve Uygur lehçeleri».
- IX — Büyük Türk Lûgati «Çağatay lehçesi».
- X — Dede Korkut Kitabı.
- XI — Radlof. II «Uygur lehçesi».
- XII — Pekarski: Yakut Lûgati.

Ümit

Kelime, (umut) şeklinin incelmışidir.

Etimolojik şekli :

(1) (2)

(um + ut)

(1) *um* : Köktür; burada «arzu, talep, emel, intizar, bekleme, gözetme» anlamlarınadır.

(2) *ut* : Sahip, haiz manasına köktür.

Um + ut = umut : Arzunun, talebin, emelin, intizarın, beklemenin, gözetmenin kendisidir.

(UM) Kökünün, işaret ettiğimiz anlamıyla şu sözlere de tesadüf ediyoruz :

I. *Umaç* = emel

II. *Umu* = arzu, intizar

III. *Umdı* = arzu

IV. *Umdu* = talep, tamâ

V. *Ummak* = beklemek, gözetmek

İmdat

Etimolojik şekli :

(1) (2) (3)

(im + ed + ad)

(1) *im* : Köktür, burada «çare, deva, ilâç, derman» anlamlarınadır.

(2) *ed* : Gene sahip ve haiz anlamına obje veya süje gösterir.

İm + ed = imed : Çareyi, ilâcı, dermanı haiz, yani bu mefhumların kendisidir.

(3) *at* : (. + t), ektir; kelimenin manasının yapılmış olduğunu yani kelime mefhumunun müspet olarak ifadesini temin eder.

im + ed + at = imedat = imdat : Çare, deva, derman, yardım, anlamınadır.

Medet

Kökün vokali düşürülerek ve son vokal yumuşatılarak hâsıl olan :

M + ed + et = medet, şekli de aynı manada kullanılır.

Not : Arapçada *imdat*, (medet etme) anlamına olarak kullanıldığı gibi, «divide mürekkep koymak» manasına da kullanılır.

*
**

I — Süheyl ve Nevbehar

II — Lûgati Nimetullah

III, IV — Divanı Lûgat - it - Türk; Radlof. I «Uygur lehçesi.»

V — Kamusu Türkî

SULUH - SÜKÛN [1]

Suluh

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(uğ + us + ul + uh)

(1) *uğ*: Esas köktür; kelimedede düşmüştür; «hareket» anlamınadır.

(2) *us*: (. + s), ektir. Oldukça geniş, uzak bir sahayı ve bu sahada bulunan obje veya panseyi gösterir. O halde:

(*uğ + us*); kökle ek kaynaşarak (*uğus*) oluyor: «hareketten uzak» mefhumunu gösterir.

(3) *ul*: (. + l), ektir. Mefhumu gayri şahsî kılıyor ve umumileştiriyor.

(4) *uh*: (. + h), manayı tamamlar, tayin eder, tesbit eder.

(*uğ + us + ul + uh*) = *uğu, suluh*; fonetik icabı, baştaki vokal düşerek kelime (*suluh*) şeklini almıştır. Orijin manası «hareketsizlik, sükûnet, atalet ve istirahat» tır.

Kelimenin Yakut dilinde «soloğ - suloğ» [2] şekilleri görülmektedir. Manası «boş vakit, serbest, tatil günü, serbest zaman» dır: «*soloğ suoh* = tatil değil» tabirinde görüldüğü gibi.

(*Suluh*) kelimesinin başka şekilleri de vardır.

Meselâ:

I — *Siley* (*sileymek*) = âtil durmak, âtil kalmak.

II — *Usal* = âtil.

III — *Sile* (ğ) = oturulan yer.

IV — *Uslu* (ğ) = sakin.

V — *Sili* (ğ) = sakin.

Not: (ğ, y, h) nin aynı kategoriden olduğu malûmdur.

Paix

(*Suluh*) kelimesinin yukarda izah ettiğimiz anlamı tamamen Fransızca (*paix*) kelimesinin manasının aynıdır.

Paix = repos, calme [3]

[1] Ulus gazetesinin 12-11-1935 tarihli sayısından:

[2] Pekarski: Yakut Lûgati.

I, II — Büyük Türk Lûgati «Uygur lehçesi».

III — Radlof. IV. «Kırgız lehçesi»

IV — Kamusu Türkî.

V — Radlof. IV. «Koman lehçesi»

[3] Larousse.

(2) *uv, av*: Kökün anlamını haiz olan obje veya süjeyi gösterir.

(3) *eğ, ağ, iğ*: (. + ğ), ektir. Kelimenin manasını tayin ve tesbit eder. Demek ki:

(*Kuveğ*), (*kuvağ*), (*kaviğ*) kelimeleri bünyece ve manaca birbirinin aynıdır. Manası «kuvvet, kudret, takat ve kökün işaret ettiğimiz diğer anlamlarını haiz olan şey veya şahıs» demektir. Bu kelimeler Arap dilinde: «Zâfın hilâfı» manasında alınmış ve bunu tefsiren «berklik, muhkemlik» [1]; sonra «kudret, zor» [2] anlamlarında kullanılmıştır. Ancak araplar aynı kelimeyi isim, fail ve cemi diye şekillendirirler. Gerek bu şekillenmede ve gerek kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeye bağlayışta kelimenin orijin şeklinin sonunda gördüğümüz ekin (ğ) *si*, kendiliğinden ya (hemze) veya (y) şeklinde meydana çıkarak menşeyini haber vermektedir.

Şimdi (*kuvvet*): kelimesinin etimolojisini analiz edelim:

$$\begin{array}{ccc} & (1) & (2) \\ (uk + uv + eğ + et) & = & ukuveğ + et \end{array}$$

(1) *ukuveğ*: İzah olundu. Morfolojik şeklinde baştaki vokal düşüyor. Kelime (*kuveğ*) oluyor.

(2) *et*: Bildiğimiz gibi ek olarak umumiyetle yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık, yani kelimenin anlamının tamamıyetini ve müspet olduğunu anlatır. O halde:

(*Kuveğ*et = KUVVET: Kudret, muhkem, büyük v. s. anlamlarını, tam ve müsbet olarak ifade eden bir sözdür.

Not: Türk dilinde, kelime içinde uzatıcı unsur bulunduğu zaman, onun yerine; fonetik icabı olarak, bu unsurun evvelinde veya ondan sonra bulunan konson geçer. Yoksa sözlerin etimolojik ve orijinal kurumlarında bir cinsten iki konson yanyana gelmemiştir. Meselâ: (*belli*) sözü, orijinde (*beğeliğ*) dir. Kelimenin içinde bulunan (ğe) uzatıcı unsuru yerine kendinden sonra bulunan (L) konsonu kaim olmuştur.

*Kuveğ*et sözünde de uzatıcı unsur olan (eğ) yerine kendinden evvelki (v) konsonu kaim olarak kelime son morfolojik ve fonetik şeklini alıyor:

KUVVET.

Hatıra: (Kuvveden fiile çıkmadı) gibi terimlerde (*kuvve*) kelimesinin kökü olan (*uk*) un anlamı, (*kuvvet*) kelimesinde kök olan (*uk*) = akıl, fikir, düşünce, anlamlarıdır. İki kelimeyi birbirine karıştırmamak icap eder.

[1] Ahteriî Kebir.

[2] Lûgati Naci, Kamus-ül- Muhit.

(4) *in*: Süjeye en yakın sahadır. Burada yaptığı rol, ataleti süjeye yaklaştırıp yapıştırmaktır. Yani atalet, süjenin tam içinde değil, onun bitişiğindedir.

Not: (sükûn) da, (sakin) in tam kendisidir.

S ü k û n e t

(*Sükûn + et*) tir; (. + t) ekinin rolü, sükûn mefhumunun kat'iyetle tahakkukunu bildirmektir. Türkçede, (sakin, sükûn) sözlerinin anlamında şu kelimeler vardır:

- I — *Suh* = sakın
- II — *Sük* = sakın
- III — *Seğ* = sakın (seğnimek = sakın olmak).
- IV — *Sek* = sakın (seknimek = sakın olmak).

Hatıra: Görülüyor ki (*sulh*) sözünde, orijin anlamı bakımından, (*barış*) mefhumu yoktur. Sadece sükûnet, atalet, rahat ve serbestlik mefhumu vardır.

KEMAL - TEKEMMÜL [1]

“I. KEMAL, KÂMİL, İKMAL; II. TEKMİL, TEKÂMÜL; III. MÜ - KEMMEL; IV. TEKEMMÜL,, SÖZLERİNİN ANALİZİ

Kemal

Kâmil

İkmal

(I) numaralı kelimelerin etimolojik şekillerini altalta yazarak gözden geçirelim:

	(1)	(2)	(3)
Kemal:	(ik + em + al)		
Kâmil:	(ik + am + il)		
İkmal :	(ik + im + al)		

Görülüyor ki bu üç kelime, ufak vokal değişimleriyle orijinde bir tek kelimedenden ibarettir:

(1) *ik*: Her üç kelimedede kök olarak aynen bulunmaktadır; “büyük- lük, genişlik, yükseklik, fazlalık, aydınlık,, mefhumlarını gösterir:

I — Radlof. IV. «Tarancı lehçesi»

II — Uygur metinleri: «İndeks ve Oğuz destanı»

III, IV — Babus.

[1] Ulus gazetesinin 13 - XI - 1935 tarihli sayısından

Fransızca (*paix*) sözü, Latince (*pax, pacis*) sözünden alınmıştır. Kelime (*ancien provençal*) dilinde (*patz*) dir. Bunun etimolojisini gösterelim:

(1) (2) (3) (4)
(ap + ağ + at + az)

(1) *ap*: Köktür. Burada manası «hareket, faaliyet» tir.

(2) *ağ*: (. + ğ), mefhumu tayin ve ifade eden ektir; (*ap + ağ*) = *apağ* hareket ve faaliyetin kendisidir.

(3) *at*: (. + t), yapıcı, yaptırıcı, kuvvetli faildir. Kendinden evvelki kelime mefhumunu uzaklık bildiren (4) üncü ek (*z*) mıntakasına atıyor. Bu suretle mefhum, hareket ve faaliyetten onun aksi olan atalet ve sü-kûnet mefhumuna inkılâp ediyor.

Kelimenin etimolojik şeklinde şu değişiklikler oluyor.

Kökün ve son ekin vokalleri ve okunmaz (ğ) li (*ağ*) unsuru düşüyor, kelime (*patz*) oluyor. Kelimenin orijini türkçedir. Onun türkçede başka şekli de vardır, (*paktaş*). Her iki kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

(1) (2) (3) (4)
Patz : (ap + ağ + at + az)
Paktaş : (ap + ak + at + aş)

Bu iki şekil tetkik olununca tamamen biribirinin aynı olduğu görülür. Yalnız ikinci ekte aynı kategoriden olan (ğ-k) ve son ekte yine aynı kategoriden olan (z-ş) biribirlerinin yerini tutmaktadırlar.

Paktaş (+ *ınma*) = atalet. [1].

Not: Kelimede «misak» manasına olan (*pacte*) mefhumu aranmalıdır. (*Pacte*) in orijini:

«Bağ, bağmak = raptetmek, bağlamak» sözünde aranmalıdır.

S â k i n

Etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(eğ + es + ak + in)

(1) *eğ*: Köktür, «hareket» anlamındadır.

(2) *es*: Kökün anlamını uzaklaştıran işarettir. (*eğ + es*) = *eğes* = *es*. «atalet» olur.

(3) *ak*: Kendinden evvelki anlamla alâkalı süjeyi gösterir.

[1] Radlof. IV. «Uygur lehçesi»

(*Tekmil*) demek (*Kemil*) sözündeki anlamın yapılmış, olmuş, bitmiş olması demektir. (1) eki, (*Tekâmül*) kelimesinde birinci ve ikinci anlam- larında rol yapıyor, yani “yapıcılık ve yaptırıcılık,,. Buna nazaran “*Tekâ- mül*,, kelimesinin anlamında henüz mefhumun yapılmakta ve yaptırılmakta olduğu anlaşılır.

Mükemmel

Kelimenin etimolojik şeklini yazalım:

(1) (2) (3) (4) (5)
(em + ük + eğ + em + el)

(1) *Em*: (v. + m), kök olarak “alâmet, işaret, nişan,, manalarına da geldiği malûmdur. Yani burada “belli edici,, mefhumunu haizdir.

(2) *ük*: Bundan önce analizlerini yaptığımız kelimelerin hepsinde olduğu gibi köktür ve aynı anlamdadır. Yani “büyüklük, çokluk v. s., demektir.

Em + ük = emük: Belli bir büyüklük, yükseklik, çokluk v. s, anlamını gösterir iki kökten mürkekkep bir unsurdur.

(3) *eğ*: Ektir, mefhumun manasını tayin ve ifade eder.

Emükeğ: “Büyüklük, çokluk, aydın,, demektir. Kelimenin şu şekilleri de vardır.

KÂMİLEN [1]

Kelimenin etimolojik şekli :

(1) (2) (3) (4) (5)
(ak + am + ığ + ıl + ın)

(1) *ak*: Çokluk v. s. anlamlarına köktür.

(2) *am*: Kökün anlamını kendinde tecelli ve temerküz ettiren süje ve objeyi gösterir bir unsurdur.

(3) *ığ*: (. + ğ), ektir. Kelimeyi tayin ve ifade eder.

Ak + am + ığ = akamığ = kamığ: kâffe, halk, cemaat [2] mana- sındır.

Kelimenin başka şekilleri de vardır :

[1] Ulus gazetesinin 14 - XI - 1935 tarihli sayısından.

[2] Orhon kitabeleri, Radlof lûğati II. «Çağatay ve Uygur lehçeleri».

(İğüs, ikis, üküs) sözlerinin kökleri olan (iğ, ik, ük) kökleri gibi kelimelerin manası “Kâmil,, dir [1].

(2) (v. + m): Burada kökün mefhumlarını kendinde tecelli ettiren süje veya objeyi gösterir.

(3) (v. + l): Şümül içinde gayrişahsîlik gösterir. O halde, kelimeleri son morfolojik ve fonetik şekillerinde yazalım:

Kemal, Kâmil, İkmal

Bunlar umumiğ ve şamil olarak “büyük olan, geniş olan, yüksek olan, fazla olan, aydın olan, süje veya obje,, demektir. Biz bu kelimeleri, “kemal bulmak, kâmil olmak, ikmal etmek,, tarzında kullanırız. Ve manalarından da toplu olarak “büyüklüğün, çokluğun, yüksekliğin bir arada bulunuşunu veya yapılışını,, anlarız. Kelimelerde, “büyüklükten gelen fazilet,, ve, “aydınlıktan gelen ilim ve irfan,, anlamları da vardır.

Tekmil,

Tekâmül

(II) Numaralı kelimelerin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Tekmil :	(et + ek + em + il)			
Tekâmül:	(et + ek + am + ül)			

Bu iki kelimenin başlarındaki (et) sözü kaldırılınca bundan sonraki kelimelerin kuruluşu, tamamıyla (I) numaralı kelimelerin kuruluşlarının aynı olduğu görülür. Bunları son şekilleriyle yazalım:

Kemil, Kâmül

Bu sözler, şeklen ve mana bakımından (Kemal), (Kâmil) sözlerinin aynıdır; yani “umumiğ ve şamil olarak büyük olan, geniş olan, yüksek olan, fazla olan, aydın olan,, demektir.

Kelimelere yeni bir mana veren ve onları az çok nüanslandıran şey, onların başlarına gelen (et) unsurudur.

Şimdiye kadar gördük ki (et) unsuru, kök olarak, “kuvvet, kudret, sahip v. s. ,, manalarına geldiği gibi, ek olarak ta, kelimenin neresinde bulunursa bulunsun, umumiyetle “yapıcılık, yaptırıcılık ve yapılmış olmaklık,, anlamını gösterir. Bu iki kelimedede (. + t) eki prefiks olarak kabul olunabilir.

(T) eki, (Tekmil) sözünde şimdi saydığımız üç anlamdan, üçüncü anlam rolünü yapıyor; yani “yapılmış olmaklık,, manasını verdiriyor.

[1] Büyük Türk Lûgati “Çağatay lehçesi,,

Bu kelimelerde müşterek olan (*ok*) kökünün Türk Dilinde türlü anlamları vardır. Bunlardan şu üç manayı tesbit edelim :

- Ok = I — Ses, söz, okuma ;
II — Su ;
III — Bilgi, akıl, ilim;

(*Ok*) kökünün vokali değişmekle esas manaları değişmez. (*K*) konsonu yerine de meselâ (*ğ*), sonra (*y*), sonra (*h*) gibi aynı kategoriden olan konsonlar kaim olabilir. Onun için (*o*) vokali yerine (*v.*) işaretini koyarak (*v. + k*) nın dediğimiz anlamlarını araştıralım :

- I — *Ok* = ses, sada, söz [1]
Uk = fikir, mana, anlama, idrâk [2]
Oğ + ı = okumak [3]
Oğ + inci = okuma yazma bilen kişi [4]
Uğ + uy = çağırmaq [5]
- II — *Uğ* = su [6]
Hu = sù [7]
Ök + en = nehir [8]
Üğ + üs = Yakutistanda bir göl adı [9]
Ük + üz = nehir [10]
- III — *Oğ + uk + luk* = *oğukluk* = çok okumuş, mütalaa etmiş adam [11]
Ok + uğ = kıraat, talim, bilgi [12]
Uk + uğ = kıraat, ders [13]
Uğ + uk = akıl, idrâk [14]
Uğ + al = anlamak, bilmek [15]
Uk + alâ = eski hikâyeleri ve rivayetleri nakleden [16]

Dikkat : Arapça zannolunan (*ukalâ*) kelimesinin ne kadar orijinal bir Türk sözü olduğu açıkça görülüyor.

- [1, 2] Radlof, I. «Uygur lehçesi».
[3] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.
[4] Radlof, I. «Baraba lehçesi».
[5, 6] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.
[7] Başkurt lehçesi.
[8] Radlof. «Uygur Dili yadigârları».
[9,10] Orhon Kitabeleri.
[11] Radlof, I. «Uygur lehçesi».
[12] Radlof, I. «Kırgız lehçesi».
[13] Radlof, I. «Kazan lehçesi».
[14,15] Radlof, I. «Uygur lehçesi».
[16] Radlof, I. «Teleüt lehçesi».

I — Kamuğ	V — Kamur
II — Kamıh	VI — Kamay
III — Kamık	VII — Hamay
IV — Kamuk	VIII — Hamıy

Bu sekiz şeklin hepsi de “Kâffe, halk, cemaat, âmme, cümle,, anlamlarınadır.

(4) *ıl*: (. + l), ektir. Kelimenin manasını gayrişahsî ve umumî kılar.

(5) *ın*: (. + n), ektir. Mahdut bir saha gösterir. Mefhumu bu mahdut sahada toplar.

.*k + am + ığ + ıl + ın = kamuğılın*: “toplu, yığın halinde,, anlamınadır.

Kelime, morfolojik ve fonetik icaplarla şu şekilleri alıyor:

Kâmilen	Kamığın [5]
Kamılın [1]	Kamuğluk [6]
Homulun [2]	Kamukluk [7]
Hamılın [3]	Kamuluk [8]
Kamuğun [4]	Kamusu [9]

Kamus, Okıyanos

(Kamuğ) sözüne temas etmişken:

(I) Kamus, (II) Okıyanos ve (III) Océan (fransızca) sözlerini de analiz edelim.

Bu üç kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
I — Kamus	:	(ok + ağ + am + us)		
II — Okıyanos	:	(ok + ıy + an + os)		
III — Océan	:	(ok + eğ + an + .)		

I., II., III. — Orhon kitabeleri; Radlof lûgati, II. “Çağatay ve Uygur lehçeleri». IV. — Radlof lûgati, II. “Çağatay lehçesi,,; Pavet de Courteille lûgati; Çağatay lûgati. V. — Radlof lûgati, II. “Çağatay lehçesi,,. VI., VII., VIII. — Pekarski: Yakut Dili lûgati.

[1, 2, 3] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[4, 5] Uygur metinleri “Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkische Turfan - Texte (Bang, von Gabain),”.

[6, 7, 8] Kilisli Bay Rifat'ın fişleri.

[9] Kamusu Türkî.

(1) (2)
(ak + am)

- (1) *ak*: Köktür. “Bilgi, akıl, ilim,, anlamınadır.
(2) *am*: Kökün anlamını haiz olan süjeyi gösterir.
Kam : “âlim, şaman,, demektir [1].

HER - EĞER - GERÇİ [2]

Her

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2)
(eh + er)

(1) *Eh*: Köktür. Burada manası “çokluk,, tur. (*Kamuğ* kelimesinin kökü olan “*ak*,, gibi; “*eğ*,, de olabilir).

(2) *Er*: (. + r), ektir. Manayı, kat’î bir noktada, bir mıntakada fark ve temyiz ettirir. Yani kökün mefhumu olan “çokluğa, genişliğe,, ait tek ve umumî bir mana yaratır.

Eh + er = eher = ., her: çokluğun umumî ifadesidir. Meselâ “her ev,, dediğimiz zaman bütün evleri birden ve fakat teker, teker düşünürüz, ve “her evler,, demeyiz; çünkü evlerin hepsini birden (*her*) ifade etmektedir. Fakat “bütün evler,, deriz.

Görülüyor ki: *her = birer olarak, cümlesi, teker teker hepsi* demektir.

Not 1 : (*Her*) sözü bazı Türk lehçelerinde yalnız (*er*) şeklinde kullanılmaktadır. Sözüün orijin şekli:

Eğ + er dir. Kaynaşarak *eğer = er* olmuştur: *Er = her* [3]

Not 2 : (*Her*) sözünün kökü olan (*eh*) veya (*eğ*) de, “hareket ve faaliyet,, anlamı da vardır. Bu anlamda köke gelen (. + r) eki, kök mefhumunun kat’î bir noktada, sahada hareketini gösterir. Bir noktaya bağlı olan hareket, tabiatıyla tekerrür ve tevali eder. Meselâ “her gün; her ay; her yıl v.s.,, gibi ifadelerde (*her*) sözü şimdi işaret ettiğimiz manadadır.

Pekarski, Yakut Dili Lûgatinde, kelimenin manasını şöyle anlatır:

Er (her): (1) Biribiri ardınca, birer birer.

- (2) Bir hareket ve faaliyetin aynı olan diğer bir hareket ve faaliyetin uzun bir müddet zarfında cereyan ettiğini ifade eder. Bu izah “her gün v. s.,, misaliyle pek iyi kavranabilir.

[1] Radlof. II. “Uygur, Teleüt, Altay, Lebede, Şor, Sağay, Koybal, Soyon - Sayan, Kaç, Küerik lehçeleri,,

[2] Ulus gazetesinin 15-XI-1935 tarihli sayısından.

[3] Radlof. I “Kırgız lehçes,,

Kamus

Şimdi (*ok*) kökünün ilk manalarından “söz,, kelimesini esas tutarak *Kamus* kelimesini analiz edelim :

(1) (2) (3) (4)
(ok + ağ + am + us)

(1) *ok* : Köktür, “söz, kelime,, demektir.

(2) *ağ* : Kökün anlamını tesbit ve ifade eden unsurdur :

Okağ = *okuğ* = *kuğ* = *ku* : ses ve söz anlamının ifadesi oluyor, (*oku-*
mak) ve (*kulak*) kelimelerinde olduğu gibi.

(3) *am* : Sözle alâkası olan bir objeyi gösterir. O obje, (*sözlük*) anlamını işaret etmektedir.

(4) *us* : Umumiyetle genişlik ve çokluk anlamındadır. O halde sözle alâkalı olan (*am*) objesi “*geniştir ve çoktur,,*

Kamus : geniş, büyük bir sözlüktür.

Okıyanos

Bu sözde kök olan (*ok*), “su,, manasındadır. Bu Türk kelimesinin menşei zannolunan grekçe (*Okeanos*) ve fransızcası olan (*Océan*) kelimelerinin etimolojik şekillerini altalta yazalım :

(1) (2) (3) (4)
Okıyanos : (ok + ıy + an + os)
Okeanos : (ok + eğ + an + oz)
Océan : (ok + eğ + an + .)

(1) *ok* : Köktür, “Su,, demektir.

(2) *ay, eğ* : “Su,, mefhumunu temsil eden unsurdur.

(3) *an* : Esas unsuru gösteren objenin kendine yapışık olarak yayılan ilk yakın sahasıdır. Kelime buraya kadar kendi özünden taşkın bir su anlamını gösterir. Fransızcaya kelime, bu şekil ile geçmiştir. Fakat Türkçede bu (*su*) sahasını genişleten fikir tekâmül ettikçe kelimeye (. + s) ilâve olunmuştur.

(4) *os, oz* : Ektir. Bilindiği gibi (. + n) ekinin delâlet ettiği sahadan daha çok geniş bir saha gösterir :

Okıyanos = *Okeanos* : “geniş su, derya,, demektir.

Kam

(v. + k) kökünün diğer manalarında, “bilgi, akıl, ilim,, mefhumlarını ihtiva eden meselâ (*kam*) sözünü alalım. Kelimenin etimolojik şekli :

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Eğerçi</i>	:	(eğ + er + iç + iğ)		
<i>Gerçi</i>	:	(eğ + er + iç + iğ)		
<i>Gerçek</i>	:	(eğ + er + iç + ek)		

Bu kelimelerin, görüldüğü gibi, kökleri ve birinci ve ikinci ekleri aynı şekil ve anlamdadırlar ve aynı rolleri ifa etmektedirler. Son ekler ise aynı kategoriden vokal ve konsonlardan başka bir şey değildir; yani onlar da birdir ve aynı rolü ifa etmektedirler:

Eğerçi, gerçi = Vâkıa demektir.

Pekarski'nin Yakut Dili Lûgatinde kelime şu şekilde görülmektedir:

(*Kircik, Kırçık*); manası: "hakikat, hakikî, doğru, doğruluk, hakkaniyet, tam, doğru, muhakkak v. s., demektir. Kelimenin muhtelif Türk lehçelerinde, bilhassa eski türkçede ve Orhon yazılarında aynı anlamda (*Kirdik, Kırdık, Kertü*) şekilleri de vardır.

Bu eski ve muahhar şekilleri yanyana getirirsek, anlaşılır ki "d - t,, evveldir; "s,, kategorisinden olan "c - ç,, muahhardır.

DUA, DUVA [1]

Dua, Duva

Kelimenin iki söylenişinin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

(1) (2) (3)

I — *Dua*: (ud + uğ + ağ); yahut

(ud + uğ + av)

II — *Duva*: (ud + uv + ağ)

(1) *Ud*: Köktür. "yüksek, büyük, kudret, sahip, Allah anlamlarıdır.

(2) *Uğ, uv*: "Ses, sada, söz,, anlamını ifade eden köktür ("uk. uy,,) gibi.

Ud + uğ = uduğ = duğ, ve *ud + uv = uduv = duv*: "ud,, kökünün işaret ettiğimiz anlamlarıyla alâkalı söz demektir.

(3) *Ağ, av*: (. + ğ) ve (. + v); ektir. Kelimenin manasını tayin ve ifade eder. O halde:

I — *Duğâğ-duğav*; II *Duvağ*; Allaha hitap edilen söz demektir.

Kelimelerin morfolojik ve etimolojik bakımdan kaynaşmış şekillerini yazalım: *Duğâğ, Duav- Duâ; Duvağ- Duvâ*.

Not: I — Kelime Arapçada (Arap harfleriyle imlâsı derhatır edilirse) bir "hemze,, ile nihayet bulur. Araplar bu Türk kelimesinin etimolojisini bilmedikleri için şöyle bir tefsir yaparlar:

[1] Ulus gazetesinin 16 - XI - 935 tarihli sayısından :

(3) Başlamak üzere olan faaliyeti gösterir. “Her işinizde, her adımınızda dikkatli olmalısınız,, misali, başlanacak olan hareket ve faaliyeti izah etmektedir.

Not 3 : Er (her) sözünün kökünde “ermek ve olmak,, mefhumu da vardır[*]. Kök bu manasiyle düşünüldüğü zaman eki olan (.+r), “ermek ve olmak,, fiilini kat’î, muayyen ve müspet bir noktada farketir ve mefhumun “olmuş olduğunu,, ifade eder. Yani (her): “olmuş, kılınmış olan obje veya edici ve kılıcı olan süje,, yi gösterir.

Hatıra: Farsçada (her) kelimesi, şu anlamlarda kullanılmaktadır:

Ferhengi Şuurî’de: Her = Bir kelimedir ki manayı umum ifade eder v. s.

Burhanı Katı’da: Her = Bir kelimedir ki umum efrat manasını ifade eder. Pehlevî Lûgatinde: Her = Edici ve kılıcı demektir.

Görülüyor ki (her) kelimesi, farsçada, türkçe anlamlarının hemen aynı olarak kullanılmaktadır.

Eğer

Kelimeyi etimolojik parçalara ayırılım:

(1) (2)
(eğ + er)

(1) Eğ: Köktür. “Esas, gerçek,, anlamlarınadır.

(2) Er: (. + r), ektir. Bilindiği gibi, kökün mefhumunu muayyen ve kat’î noktada gösterir ve fark ve temyiz ettirir ve onun olmuş olduğunu veya olacağını ifade eder. O halde:

Eğ + er = eğer: “Esas olmuş oldukça; gerçeklik, hakikat olmuş oldukça,, manalarını ifade eder.

Ger

(Eğer) kelimesindeki kökün vokalinin düşmesiyle hasıl olmuş kelimedir. Manası onun aynıdır.

Bu söz unsuru, Türk dilinde, bilindiği gibi, bir takım kelimeler türetmiştir. Meselâ:

I — Gerçek = Hak, hakikat, muhakkak, vaki, doğru.

II — Gerçeklemek = Tahkik etmek, teyit etmek.

Eğerçi — Gerçi

Kelime, bütün anlamıyla “gerçek,, demektir. Bu üç kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

[*] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

I — Radlof. II. «Osmanlı lehçesi»; Kamusu Türkî v. s.

II — Biyanki Lûgati.

Not: 4 — Profesör Pekarski'nin Yakut Dili Lûgatinden şu kelimeyi de analiz edelim: *Itıktağ*. Kelimenin etimolojik şeklini, (*dua*) ve (*tugha*) kelimelerinin etimolojik şekilleri altına yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Dua:</i>	(ud + uğ + ağ + .)			
<i>Tugha:</i>	(ut + uğ + ah + ağ)			
<i>Itıktağ:</i>	(it + ık + it + ağ)			

Bu kelimelerin kuruluşlarının bir olduğunu görüyoruz. Son kelimenin manasını anlayalım:

(1) *It:* Yüksek, büyük, kudret, sahip, Allah, izzet, şeref.

(2) *Ik:* Kökün anlamını kendinde tecelli ettiren obje.

(3) *It:* (. + t), ektir. Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamında kuvvetli faildir. Yani kendinden evelki (*it + ık = itık*) sözünün gösterdiği manaları yapan, yaptıran, harekete getiren âmildir.

(4) *Ağ:* (. + ğ) bilindiği gibi, kelimeyi tesbit ve manayı tayin eder ektir.

O halde "*Itıktağ*,"; İzzet etme, şerefendirme, hürmet etme, medih ve sitayiş etme, bir şeye tapma, secde etme, takdis ve tebcil etme, riayet etme, bir şeye kanaat etme, kudsiyet kazandırma demek olur.

Itıktığır = saygı, izzet, şeref, hürmet, tazim, inan, itikat, mezhep, din, itimat.

"Tanaranı itıktır = tanrıya ubudiyet,

"Tanaranı itıktabıt = din ahkâmına tamamilen tevfiği hareket eden mübarek adam.,,

Itıktan = tebcil ve tazim ile

"Itıktığ sanağ = mütedeyyin olmak.,,

Not: 5 — Pekarski'nin Yakut Dili Lûgatinden şu kelimelere de bakalım:

I — *Toyuk*. Bu sözün etimolojik şeklini (*dua*) kelimesinininkinin altına koyalım:

	(1)	(2)	(3)
<i>Dua:</i>	(., d + uğ + ağ)		
<i>Toyuk:</i>	(., t + oy + uk)		

Bu iki kelimenin bütün parçaları aynı olduğu göz önündedir.

(*Toyuk*) sözünün anlamı, "*Şaman ilâhîsi*," dir. Bu anlam, (*Dua*) sözünün orijin anlamını kuvvetle göstermektedir.

Kelime, "*ilâhî ve afsun*," anlamlarına da gelir.

II — *Tokuy* (toku, takığ, dohi) = eğilmek, bükülmek demektir.

Sözün etimolojik şekli, tamamen (*dua*) sözününinkinin aynıdır:

“Kelime aslında “*duav*,, idi; (vav), (elif) ten sonra geldiği için (hemze) ye tebdil olunur,, [1]. Arap dilinde, bu yoldaki “ilâl ve idgam,, lar çoktur.

Halbuki mesele hiç te böyle değildir bu hakikati, kelimenin türkçe yukarda yazılmış olduğunu gördüğümüz etimolojik şekilleri açık bir surette göstermektedir. Yukarda gördük ki (I) kelimenin iki şekli vardır:

1 — (*Ud + uğ + ağ*). İşte arap harflerinden “*hemze*,, ile gösterilebilen bu kelimenin sonunda ki “ğ,, dir.

2 — (*Ud + uğ + av*): Kelimenin, bu şekilde ise orta yerdeki (ğ) düşüyor, fakat sondaki (v) tabii yerinde kalıyor.

Kelimenin ikinci bir şekli de bu suretle (*Duav*) olmuş oluyor. Bizde bu ikinci şekil metrûktür. Biz (*duva*) şekillerini kullanırız: “Dua-duva ederim; duvacıyım,, gibi.

Not: 2 — Kelimenin manasını Arapça lûgatlerden başlıcaları şöyle izah eder:

(1) Kığırmak ve okumak ve kavle ve kelâma “dua,, derler [2];

(2) Ragbetullahi Taalâ manasınadır ki niyaz ve iptihalle Hak Taalâ dergâhından hayır ve rahmet ricasından ibarettir. [3]

Not: 3 — (Dua) kelimesinde kök olan (*ud*) un “Allah,, anlamına geldiğini işaret ettik. “Âbit, zâhid, müttaki ve Allahtan korkan,, manasına olan “*idgü*,, [4] sözünde de aynı kök (*id*) şeklinde görünmektedir.

Pekarskinin Yakut Dili Lûgatinde “Büretçe,, olarak (*tugha*) sözünde de kök, vokali düşmüş (t) şeklinde bulunmaktadır. Bu kelimenin Yakut Lûgatindeki anlamını söylemeden evvel kelimeyi etimolojik şekli üzerine mütalâa edelim ve bunun altına (*dua*) kelimesinin etimolojik şeklini de yazalım:

(1) (2) (3) (4)
(ut + uğ + ah + ağ)
(ud + uğ + ağ + .)

Bu iki şekilde (1) inci, (2) inci, (3) üncü parçalar tamamen biribirinin aynıdır. Anlamları ve rolleri birdir. Demek oluyor ki (*tugha = du-ağ*) dir. (*Tugha*) sözünden sonra gelen son ek, (*ağ = a.*), başlıbaşına bir mefhum ifade eden objeyi gösterir. O obje Allah’a niyaz neticesi hasil olan şeydir. Fayda, menfaat, hayır, iyilik, yani insanların saadetine hizmet eden her şey.

[1] Ahterîi Kebir

[2] Ahterîi Kebir

[3] Kamus Tercümesi

[4] Büyük Türk Lûgati «Kazan lehçesi»

HÂL - HÂLA [1]

Hâl

Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3)
(ah + ağ + al)

(1) *Ah*: Köktür (h = k = kategorinin diğer harfleri). Burada şu anlamlar üzerinde durmak lâzımdır:

Ah = Hareket, seyir, cereyan, yürüyüş, gidiş, yaşayış, vaziyet; kuvvet, takat, kudret, zaman.

(2) *Ağ*: Kök mefhumunu temsil eden objeyi gösterir. (*Ah + ağ = ahağ*) “cereyan, hareket, gidiş, yaşayış,, demektir. Kars havalisinde “cereyan, mecra,, anlamına (akak) şeklinde kullanılmaktadır.

(3) *Al*: (. + l), ektir: “geniş, belli olmıyan, gayrişahsî, her sahada bulunur, her şey, şümûl,, gibi genellik mefhumu ile objeyi veya süjeyi vasıflandırır.

Ahağ + al = ahağal = hal: kök olan (ah) sözünün bütün anlamlarını umumî ve şamil bir surette ifade etmiş oluyor. Meselâ:

(*Ne haldesiniz?*) denildiği zaman “gidişiniz, yaşayışınız, takat ve kuvvetiniz, vaziyetiniz nicedir, *her noktai nazardan?*,, manası kastedilir. “*Her noktai nazardan, her şeye şamil*,, manasını verdiren (. + l) ekidir.

“*Hâl*,, sözü Kırgızcada “vaziyet,, demektir. Aynı suretle “halsiz = kuvvetsiz, kudretsiz, takatsiz,, demektir; buradaki (*hâl*) sözü “kuvvet, kudret,, anlamınadır. [2]

(Halsiz) sözünün (*kalaş*) kullanışı da vardır. “Takatsiz, dermansız, çaresiz, miskin,, demektir. [3]

Kal + ıp = kalıp [4]: “Kuvvet, nüfuz, iktidar,, demektir.

(Hâl) kelimesi, “*Alus*,, şeklinde de kullanılır; bunun etimolojik şekli:

(ağ + al + us)

Burada kelimenin başına doğrudan doğruya ana kök olan (ağ) gelmiş, ve nihayet gelen (us) ekinin kelimeyi uzatması yüzünden baştaki (al) ın vokaliyle kaynaşmıştır.

Alus = hâl, şerait [5].

[1] Ulus gazetesinin 17 - XI - 1935 tarihli sayısından.

[2] Sagay ve Uygur lehçelerinde.

[3] Radloff. II. “Çağatay lehçesi”; Babus.

[4] Radloff. II. “Kırgız lehçesi”.

[5] Pavet de Courteille: Şark Türkçesi Lûgati.

(1) (2) (3)
Dua: (. , d + uğ + ağ)
Tokuy: (. , t + ok + uy)

“Tonogostôs beyem *tokuya* kelim = arkalı olan ben huzuruna tazim etmeye, eğilmeye geldim.,,

Bundan başka şu kelimeler de vardır:

III — *Udagamsıy* = şaman merasimi icra etmek (kadın şaman hakkında).

IV — *Tuoy* = tazim etmek, tebcil etmek, okumak, ağlıyarak terennüm etmek, şaman duası.

İlâhî

Not: 6 — Yukarda (5)inci notta geçen (*ilâhî*) sözünü de izah edelim. Bu söz, bilindiği gibi, eski mahalle mektebi çocuklarına okutulan “dinî şarkı,, anlamınadır. Tabîî, kelime türkçedir. Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ığ + ıl + ah + ığ)

(1) *Iğ*: Köktür. “Ses, Sada,, manasınadır.

(2) *Il*: (. + l), ektir. “Uzaklık, büyüklük, enginlik, genişlik,, gibi anlamlar gösterir. Ohalde: (*ığ + ıl = ığıl*); “uzağa giden, yüksek ses,, anlamınadır.

(3) *ah*: (. + h), ektir. Kendinden evvelki anlamı tayin eder. O halde: (*ığıl + ah = ığılah*) yüksek ses.

(4) *Iğ*: Bir obje gösterir ki o yüksek sesle yapılır. (*Iğılah + ığ = ığılahığ*): Kelime, fonetik icabı, (*ğı*) yerine kendinden sonraki (l konsonunu alarak *ıllahığ* şekline girer. Fakat bu okunmaz olan (*ğı*) unsuru büsbütün atılarak kelime (*ılahıh - ilahığ*) şeklini alır. Biz kelimenin son şeklini kullanırız.

Bu analizden anlaşılacak lâzımdır ki (*ilâhığ*) kelimesinin “Allah,, ve “ilâh,, kelimeleri ile orijinde hiç bir münasebeti yoktur. “*İlâhığ*, demek burada “Allaha, ilâha ait, mensup,, demek değildir. Ancak dine ve Allaha ait teganniler de yapıldığından dolaydır ki (*ırla*) ve (*cırla*) sözünün mefhumu, Allahla alâkalandırılmıştır. Bu mefhum çok eski dinî merasimin hâtırasıdır.

Kelimenin Yakut Dili Lûgatindeki şekli: (*ıllağ*) dır. Manaları: “Irla, cırla; türkü söylemek, teganni etme; bir musikî heyeti içinde (koroda) birinci muganninin türkü söylemesi; türküye iştirak etme; ölü üzerinde taganni etme,, dir.

“Ebienye ıllağ = sabah âyinini teganni etmek,, demektir.

(Hâlâ) sözünün, (h = k) olmasıyla, (Kalığ) [1] şekli de vardır. Manası “elân,, demektir.

Türkçede, “*Kaltı* (kaldı + ki),” sözü, (zaman) mefhumunu işaret eder.

Kaltı: “O vakit ki, ne zaman ki, olduğu vakit, vaktâ ki,, anlamlarınadır. [2]

Hâlen

Kelime, (hâl) sözüne (*en*) ekinin gelmesiyle vücut bulmuştur: (. + *n*) eki, herhangi bir sahada bulunan obje, süje veya düşünceyi, esas olan obje veya süjeye yaklaştırır ve o andaki vaziyeti ve zamanı gösterir. Burada esas obje (hâl) dir; (. + *n*) eki, bu objeye hariçten bir düşüncenin temas ve münasebetini gösteriyor ki bunun ifadesi vazifesini, (*hâlen*) sözü görmektedir. Meselâ bir kimse size herhangi bir işin yapılması fikrini, içinde bulunduğunuz vaziyete yani “hâl,, inize temas ettirse ve dese ki:

“— Siz bu işi yapacak mısınız?,,.

Ve siz de:

“— Hâlen böyle bir şey düşünmüyorum,,.

Derseniz bu demektir ki: Sizin halinize, (. + *n*) eki ile hariçten bir düşünce yaklaştırılmıştır; fakat siz bu vaziyette iken o işi düşünmemiş olduğunuzu ifade ediyorsunuz.

Not: (Hâl) kelimesine Arapça lûgatlerde türlü manalar verilir:

1 — “İş, güç, kara balçık, uğlancıklar çıkırığı ki onunla yürümek öğretirler, arka yükü,, [3].

2 — “Her şeydeki vasfı mütegayyir... dervişlere ârız olan keyfiyet, mazi ile müstakbel arası,, [4]

3 — “Şimdiki zaman ve nesnenin oluşu ve bulunuşu,, [5].

4 — “İnsanın mahüvealeyhi olduğu nesne,, [6].

(*Hâlâ*, *halet*, *halen*) sözlerine de “hal cihetiyle şimdiki vakitte olmanın ve bulunmanın sureti v. s. gibi manalar verilmektedir.

*
**

[1] Radlof II, «Uygur lehçesi» ; Orhon kitabeleri.

[2] Uygur metinleri, Paul Peliot, T'oung Pao. 1914.

[3] Ahterii Kebir

[4] Lûgati Naci

[5] Tercümanül Lûgat

[6] Kamus Tercümesi

Pekarski'nin Yakut Dili Lûgatinde (*hâl*) kelimesi, (*hağal*) şeklinde görülmektedir. Manaları arasında “yaşamak, gitmek, uzaklaşmak, kaçmak (yani hareket),” mefhumları da vardır.

Hâlet

Kelime (*hâl*) sözünün sonuna (*et*) ekinin gelmesiyle hasıl olmuştur: (. + t) eki, “yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık,,” yani kelimenin anlamının tamamıyeti ve müspet olduğu mefhumunu anlatır.

(*Hâl*) kelimesinin izahında gördük ki (*l*) konsonu, kök mefhumunu “*şamil ve mücerret*,” bir surette vasıflandırmış idi. İşte (*t*) eki, kelimeyi bu umumîlikten çıkarıp müspet bir şekle sokmuştur. Yani mevzuu bahsolacak herhangi bir süjenin içinde bulunduğu hâl, belli bir surette göze çarpmaktadır.

“*Bu ne hâlettir?*,” dediğimiz zaman gördüğümüz hâli, müspet olarak tanıdığımızı ifade etmiş oluyoruz. (*Hâlet*) sözü, “olmanın ve bulunmanın,,” ifadesidir. Onda hayreti, aceleyi, telâş anlatan bir mefhum mevcuttur.

“*Hâlet*,” in (*alat*) şekli de vardır. Tekirdağ, Çorlu, Muratlı, Saray, Denizli gibi Trakya ve Anadolu bölgelerinde aceleye (*alat*) dedikleri gibi, (*alat*) sözünün “telâş ve acele,,” manasına geldiğini Lehçei Osmanî’de de görüyoruz.

(Alat + lamak): “acele etmek, istical etmek, telaş etmek,,” demektir. [1]

Halad + ıy = haladıy [2]: “öne gitmek, ilerilemek için çırpınmak,,” anlamınadır.

“Ey, ubay, haldıyannın = ey, amca, sen kendini pek fazla üzüyorsun,,” [3].

Not: (*Hâlet*) ile (*halad + .*) sözleri arasındaki fark, eklerin biri (*et*) ve diğeri (*ad*) oluşudur.

Hâlâ

Kelime, (*hâl*) sözüne (*ağ*) ekinin ilâvesiyle meydana gelmiştir. (*Ağ*), kelimeyi “şümûl,,” anlamı içinde tamamlayan ve onu ifadeye yarıyan ektir. Yani, (*hal*) sözünün ifade ettiği gidiş v. s. anlamlarının tamam olduğunu gösterir. Meselâ:

“*Hâlâ gelmedi*,” dediğimiz zaman “gelmesi için icap eden yürüyüş, hareket, kuvvet v. s. tamam oldu, fakat gelmedi,,” manasını kastederiz.

Not: (*Hal*) sözünün “gidiş, hareket, cereyan,,” mefhumlarında tabiiyle (*zaman*) mefhumu vardır. Onun için (*hâlâ gelmedi*) ifadesini (*elân gelmedi*) diye de anlyabiliriz.

[1] Lehçei Osmanî.

[2], [3] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

(4) *Ah*: (. + h) ektir. *k*, *g*, *ğ*, *v* gibi, obje ve panseyi tamamlar, tayin eder, ifade eder. Yani, onun adını koyar. Demek ki:

Ağağal + *ah* = *ağağalah*: kelimenin ortasındaki (*ğ*), esas kaide mucibince kendinden sonraki konsonla tebadül edince kelime: *Ağallah* olur. Baştaki (*ğ*) de ortalarında bulunduğu *vuayellerle* kaynaşınca son fonetik şekli: *ALLAH* olur.

Manayı "kuvvet ve kudrete, yapıcılığa, büyüklüğe sahipliğe şamil olan bir pansenin,, ifadesidir.

Not: Türk Dilinde aynı anlamda şu kelimeler de vardır:

- A — Çalap
- B — Çelep
- C — İdi
- D — İzi
- E — İye
- F — Oğan, Oğun
- G — Okan, Okkan
- H — Tanrı
- J — Tenri ("gök,, manasına. Kazan lehçesinde "put,, manasına)

İlâh, İlâhe

Bu sözlerin etimolojik şekillerini, (*Allah*) sözününkünün altına yazalım:

Allah: ağ + ağ + al + ah

İlâh: iğ + . + il + ah

İlâhe: iğ + . + il + ah + eğ

Bu üç kelimenin etimolojik şekillerini gösteren tablonun mütaleasından şu anlâşılır:

(*Allah*) sözünde, "büyüklük v. s.,, mefhumlarını işaret eden kökten sonra mefhumları kendinde tecelli ettiren ve bir süjeyi işaret eden (2) inci (ağ) vardır. Halbuki (*ilâh*) ve (*ilâhe*) sözlerinde bu süje yoktur, Demek ki bu sözlerde esas kökün işaret ettiği mefhum, doğrudan doğ-

A — Kamusu Türkî; Dede Korkut Kitabı; Radlof. III. "Osmanlı lehçesi,,

B — Pavet de Courteille: Çağatay Lûgati

C — Büyük Türk Lûgati "Uygur lehçesi,,

D — Uygurca Kuran tercümesi; Çağatay Lûgati

E — Büyük Türk Lûgati «Çağatay lehçesi»

F — Radlof. I. "Çağatay ve Uygur lehçeleri,,

G — Büyük Türk Lûgati "Uygur lehçesi,,

H — Kamusu Türkî; Radlof. III. "Osmanlı lehçesi,,

J — Radlof. III. "Orhon, Uygur, Çağatay, Kırım, Baraba, lehçeleri,,

ALLAH [1]

“ALLAH, İLÂH, İLAHE,,

Allah

“ALLAH,, kelimesinin türkçede belli başlı manalarını tesbit edelim:

(1) Kuvvet, kudret, büyük, sahip, yaratıcı, coşkun, cesur, diribaş, iyilik yapmayı seven;

(2) Sür'at, faaliyet.

(3) Su.

İhtar: Kelimenin türlü anlamlara gelişi bittabi orijinal kökünden ileri gelmektedir.

Allah sözünün etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ağ + ağ + al + ah)

(1) Ağ: Köktür. Kökün yukarda söylediğimiz birinci anlamını alarak kelimeyi mütalea edelim.

(2) Ağ: Kökün manasını kendinde tecelli ettiren süjeyi gösterir.

Ağ + ağ = ağağ: (Kullanışta sondaki (ğ) düşer. (A) seyyid, (B) efendi, (C) rical, (D) yaşça büyük ve eski, özbaba, saygı olmak üzere büyüklere verilen unvan, büyük olan, baş, soybaşı, uluğ baba.

Not: Bu (ağa) sözünden türeyen bir kelimeyi de burada gösterelim:

Ağabıt (cem'i: ağabıttar = babamız, keşiş, papas, ruhanî âyini icra eden [2]: “bastın ağabıt = başpapas,,; “hara ağabıt = kara rahip veya hut dul kalmış keşiş,,; “ağabıt buolar = ruhanîler güruhu,,.

Dikkat: arapça zannolunan (*âbid*) sözünün bu misallerde orijini pek açık olarak (ağabıt) olduğu görülmektedir.

Gelelim kelimenin esas unsurlarından üçüncüsüne:

(3) Al: (. + l), ektir. Bilindiği gibi “geniş, belli olmıyan, gayrişahsî, her sahada bulunur, her şey, engin, şümûl,, gibi umumî anlamlarla süje veya objeyi vasıflandırır. O halde: (ağ + ağ + al = ağağal): (l) ekinin gösterdiği şümûl sahasında, kuvvet, kudret, büyüklük, yapıcılık, sahiplik v. s. anlamlarının sıfatıdır.

[1] Ulus gazetesinin 19 - XI -1935 tarihli sayısından:

(A) Kamusu Türkî

(B) Türk Dili Lûgati

(C) İbni Mühenna Lûgati

(D) Pekarski: Yakut Dili Lûgati

[2] Pekarski: Yakut Dili Lûgati

ÇALAP - HUDAĞ [1]

Çalap

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ağ + aç + al + ap)

(1) Ağ: (Allah) kelimesinde olduğu gibi köktür ve bu kökün anlamlarından (l) incisi olan «kuvvet, kudret, büyük, sahip, yaratıcı, coşkun, cesur, diribaş, iyilik yapmayı seven» anlamlarına şamildir.

(2) Aç: «. + ç» (dahil olduğu kategorideki, «s, ş, c, j, z» gibi) oldukça geniş bir sahayı, bu sahada bulunan obje veya süjeyi, süje veya obje ile bu şeyin münasebetini gösterir. Burada obje veya süje esas kök olan (ağ) dır. Uzak mıntakada bulunan süje veya obje (aç) dır. Aralarındaki münasebet, bu süjenin veya objenin, kendinden evvelki süje veya mefhumları temsil etmesidir. O halde:

Ağ + aç = ağaç: «Büyüklüğü, kuvvet ve kudreti», esas olan sahibinin (ki «ağ» dır.) uzağında temsil eden bir süje veya objedir.

Ağaç

Not: 1 — Bu münasebetle bildiğimiz (ağaç) kelimesi orijininin manasını da söyleyelim. (Ağaç), güneşin alev ve ateş vasıflarını ondan uzakta temsil eder bir maddedir.

Türkler, ilk ateşi keşfettikleri zaman odunları birbirine sürterek alev çıkarttıkları gibi ondan sonra da insanlar ağaç parçalarile, odunla, ateş yakmaktadırlar.

Taş

Not: II — (Taş) kelimesinin orijini de şudur:

(1) (2) (3)
(ağ + at + aş)

Ağ = güneş, ışık, hararet

At = Kökün anlamını haiz olan obje

Aş = ektir; objenin kökten uzakta bulunduğunu gösterir.

O halde: ağataş = ataş = ; taş = taş: «sıcaklığı, parlaklığı hariçte yapan bir obje» dir.

Hakikaten Türkler, ilk ateşin keşfinde ağaç gibi taşları da birbirine veya bir demir parçasına sürterek ateş yakarlardı. Demek ki hakikaten

[1] Ulus gazetesinin 20-11-1935 tarihli sayısından:

ruya (. + l) ekini almakla “şümûl ve enginlik,, anlamında bir sıfat oluyor. Bu iki kelimeye gelen (4) üncü ek (ah), o sıfatı haiz objeleri gösterir demek oluyor. (*İlâh*) sözü ancak (*Allâh*)ın sıfatını taşıdığı farz ve kabul olunan nesnelerdir. (Mabutlar, putlar, ibadet olunan şeyler gibi)

(*İlâhe*) kelimesinin sonuna gelen (eğ), çok şayanı dikkat bir noktayı işaret etmektedir. Bu nokta, (*İlâh*)sözünde düşmüş olan ve fakat(*Allâh*) sözünün orijininde bulunan ikinci unsurdur ki süjedir. demekki (*İlâhe*) sözü, «Allahtaki büyüklük» mefhumunu kazandıktan sonra o büyüklük mefhumunu temsil eden süje ile birleşmiş oluyor. Yani onun eşi oluyor. Bu sözün ifade ettiği manadandır ki “kadınlık,, mefhumu çıkmaktadır.

Not: (Allah) kelimesi; Ahterii Kebir, Kamus Tercümesi gibi Arap lûgatlerinde doğrudan doğruya yazılmış değildir.

ALLAH

Sözünün başka anlamları

Allah kelimesinin izahına başlamadan evvel delâlet ettiği manaları göstermiştik. Bunlardan ikincisi “*sür’at, faaliyet,,* idi. Kelimenin bu anlamını Pekarski’nin Yakut Dili Lûgatinden aldığımız şu misallerle gösterelim:

- I. “Atahtah beyen *allah* soğustuk ayanna=ayaklarınla çok *acele* et,,;
- II. “*Allah* kisibin = ben *çevik (acul)* adamım,,;
- III. “*Allah* at = iyi, *süratli*, koşucu at,,;
- IV. “*Allah* oğus = yürüyüşlü *süratli* adımla yürüyen öküz,,;
- V. “*Allah* sıarğa = *Koşan*, kayan kızaklar,,;

Pekarski’nin Lûgatinde kelimenin “*kaba, küstah, terbiyesiz,,* gibi anlamlara da geldiği gözükmektedir:

I. “Bu tugu-tugu sanarar *allah* gıy? = O küstah herif orada ne söylüyor?,,

II. “İti *allah* tututa - habita tolosun - tuoratın = bakınız, bu mah-lûk nasıl tersine yapıyor,,

III. “Ol *allağı* körön baran öllöhpüne = ben o, *ahmağı* [rakîp kadın için söylüyor] görüp ölmüş olsaydım,,

Yine aynı kitapta “*müessir* manasına kullanıldığı da bir şarkıda şu suretle gösterilmiştir:

“Arığıççan *Allah* = müessir içki (rakı, votka),,,

(*Allah*) kelimesinin “*su,,* anlamına geldiği, şu isimlerde görülüyor:

1 — Aldan nehrinin kolu olon (*Allah*) nehri.

2 — (*Allah-ün*) nehri, (Aldan) ın sağ kolu.

- (1) *Uh, uk*: Esas köktür. Büyüklük v.s. manasınadır.
(2) *Ud*: (. + d-t), ektir. Rolü anlatılmıştır.
(3) *Ağ, ay*: Kökün mefhumu, kendisinde tecelli ettirilen süje veya objedir.

(*Hudağ*) veyahut (*Kuday*): «*Çalap*» gibi bir mefhumu ifade eder. Biz (*Hudağ*) şeklini kullanırız. Altay, Teleüt, Şor, Lebed, Sagay, Koybal, Küreik, Kazak, Kırgız, Karakırgız lehçelerinde (*Kuday*) olarak kullanılır. [1] Farslar da bize yakın telâffuz ederler.

Yakutçada: (*uğ + od + ay*) = *uğoday*: «vasi, büyük» anlamınadır.

Bu suretle: *Hudağ, Kuday, Uğoday* kelimelerinin her üçü de aynı kuruluş ve anlamdadır.

*
**

TANRI – RAB [2]

Tanrı

Etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4) (5) (6)
(ağ + at + an + ağ + ar + ığ)

Görüldüğü gibi kelimedede kök olan (ağ) ve (4) üncü parça olan “ağ,, ile (2) inci parçanın ve son ekin konsonları düşmüş bulunuyor.

(1) *Ağ*: Köktür. Mefhumu, (*Allah*) ve (*Çalap*) taki kökün aynıdır.

(2) *At*: (. + t), ektir. Umumiyetle “yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık,, gösterir. yani kökün mefhumunun anlamına tamamiyet vererek onun müspet olduğunu ifade eder. Burada yaptığı işi, kelimenin (4) üncü parçasında göreceğiz.

(3) *An*: Ektir. Bilindiği gibi bir obje veya süjenin bitişiğinde herhangi bir varlığı, oluşu, hareketi işaret eder. Burada o obje veya süje, (4) üncü parça olan (ağ) dır. Bunun bitişiğinde olmuş olduğu anlaşılacak şey de yukarda işaret ettiğimiz (t) ekinin yaptığı işidir. Yani (ağ) kökünün mefhumları, objeyi gösteren (4) üncü (ağ) parçasının bitişiğinde tecelli etmiştir.

Not: — Kök olan (ağ) a doğrudan doğruya güneş anlamını verirsek:

Ağ + at + an + ağ = ağatanağ = atanağ = tanağ = tan sözü, güneşin kendi yakınına gelmesiyle hasıl olan “parlaklık, beyazlık,, mefhumunun ifadesi olur. Burada son (ağ), sözdeki parlaklık mefhumunu tayin eder bir işarettir. Kullanışta kelimenin, bizim ağızımızda aldığı en

[1] Radlof, II. inci cilt.

[2] Ulus gazetesinin 21-XI-935 tarihli sayısından:

(taş), güneşin vasıflarından bazılarını temsil etmiştir. Çakmak taş ile hâlâ sigara ve ateş yakıldığı da malûmdur.

O t

Not: III — Bildiğimiz (ot) un da orijini, güneş ve ateşe dayanır. Kelimenin etimolojik şekli:

(1) (2)
(oğ + ot) tur.

(1) Oğ: Ana köktür. Güneş ve ondan alınan mefhumlardan ateş demektir.

(2) Ot: Kökün anlamını temsil eden objedir. Onun için:

Oğ + ot = oğot = ot: doğrudan doğruya «ateş» demek olduğu gibi, ateş yakmakta Türklerin pek mukaddes tuttıkları bildiğimiz «ot» a da isim olmuştur.

Malûmdur ki Türkler ateşlerini hiç söndürmezlerdi. (Belki senede bir defa ve büyük âyin münasebetiyle söndürürlerdi.) Hiç sönmiyen bu Türk ateşini ertesi gün yeniden alevlendirmek için Türkler bir gün evvelinden en temiz otları toplarlar ve ertesi gün için hazır bulundururlardı. Bu pek mukaddes tanınırdı.

Ç a l a p

Gelelim *Çalap* kelimesine ve onun (3) üncü ve (4) üncü eklerine:

(3) Al: (. + l) eki, yukarda söylediğimiz birinci anlamdaki mefhumlarla, yani ana kökü temsil eden «genişlik ve enginlik» mefhumlarıyla, süje veya objeyi vasıflandırır. O halde:

Ağaç + al = ağaçal: esas süje veya obje uzağında onun vasıflarının şumulünü gösterir bir sözdür.

(4) Ap: Son izah ettiğimiz vasıfları haiz olan süje veya obje demektir.

Ağaçal + ap = ağaçalap = ÇALAP = kuvveti, kudreti, ulûhiyeti haricte temsil ettiği kabul olunan ve bundan dolayı kendisine tapılan şeydir. (mabut).

Not: Buradaki (ç) yerine onun kategorisinden (s) koyarak vokalleri de inceltirsek (salip) çıkar. [1]

H u d a ğ

(1) (2) (3)
(uh + ud + ağ) yahut
(uk + ud + ay).

[1] «Salib» i başka türlü, yani İsanın salbolunması gibi hikâye mefhumlarından çıkarırlar, bu sözün Türkçedeki orijinine dikkat etmelidirler.

VIII — Tengeri ("Tanrı,, kelimesinin başta etimolojik şeklini yazarken dördüncü parça olarak gösterdiğimiz "ağ,, unsuru, bu kelimedeki kendini göstermektedir.)

Bu kelimeler ve bunlara ait izahlar, Pekarski'nin Yakut Dili Lügatinden alınmıştır.

Rab

Kelimenin orijinde şekli (ayarabığ) ve (ağarabığ) dır. Şimdi etimolojik şeklini yazalım :

(1) (2) (3) (4)
(ay + ar + ap + ığ)
(ağ + ar + ap + ığ)

(1) *Ay*, *ağ*: Köktür. Bildiğimiz gibi "büyüklük, kuvvet, kudret v. s., anlamınadır. "İnsanı yaratmak, hayat vermek, ruh vermek, vücuda getirmek, yeri tesis etmek,, [1] manalarını da haizdir.

(2) *Ar*: (. + r), ektir. Rolü yukarda izah olundu.

(3) *Ap*: (. + p) ekinin işaret ettiği veçhile kendisinde kökün uluhiyete ait bütün mefhumlarının temerküz ve takarrür ettiği süje veya objedir. Yani uluhiyet evsafı kendinde takarrür etmiş bir mefhumu düşündürür.

(4) *Iğ*: (. + ğ) ektir Düşünülen mefhumu haiz olanı isimlendirir.

(*Ay + ar + ap + ığ = ayarabığ* [2] = *yarabığ* ve (*ağ + ar + ap + ığ*) = *ağarabığ = garabığ* yahut (*yarabığ = rabığ*: "yaratmak, hayat vermek, can vermek, kudretine malik olan,, demektir.

Not: 1 — Kullanışta kelimelerin sonundaki (ığ) eki, (b) yi uzatmak suretiyle telâffuz edilir. (Rabbım) denildiği zaman (ığ) (b) şeklinde, yerini alıyor.

Görülüyor ki kelimenin sonunda (p) değil (b) konsonunun bulunuşu, bunun, sözün sonu olmayıp ondan sonra son (ığ) ekinin bulunmuş olmasındandır. (*Iğ*) in uzatma rolü, kendinden evvelki konsonun tekrariyle yapılmış oluyor.

Not: 2 — Bu iki kelimenin ikisi de kullanılır: Rab, Yarab. "Ya... Rab!,, da başka bir şekildir.

*
**

Güneş - Dil Teorisi üzerine neşredilen başka yazılar, ileride ayrı bir bültende toplanacaktır.

[1] Pekarski: Yakut Dili Lügati.

[2] Fonetik icabı (p) (b) ye inkılâp ediyor.

son morfolojik ve fonetik şekli “*Tan*,” dır. Meselâ “*tan yeri*,” dediğimiz zaman, işte bu parlaklığın geleceği bilinen yer demektir. Parlaklık bu yere geldikten sonradır ki: “*tan yeri ağardı*,” deriz. Demek ki “*tan*,” kelimesi “mücerret beyazlık, parlaklık,” manasınadır. Fakat “*tanrı*,” kelimesinde yürüyen anlamı bu değildir. Onu izah için kelimenin etimolojik parçalarının tetkikine devam edelim.

(4) *Ağ*: Objeye veya süje işaret eder. Bu objenin bitişiğinde (*tanrı*) kelimesinin ana kökündeki anlamların, (. + *t*) eki vasıtasıyla vücut bulduğunu yukarıda izah etmiştik.

(5) *Ar*: (. + *r*), ektir. Herhangi süje veya pansenin belli, kesin bir nokta veya sahada takarrür ve temerküz ederek oluşunu, bulunuşunu fark ve temyiz ettirmeye yarar. Bu işaret, düşünülen şeyin olduğunu da ifade eder. Burada belli olan süje, kendinden evvel gelen (4) üncü parça, yani (*ağ*) dır. Olduğu ifade edilen panse de kökün (. + *r*) vasıtasıyla yapışık sahada takarrür ve temerküz ettirilen mefhumlardır.

(6) *Iğ*: (. + *ğ*), ektir. Bilindiği gibi panseyi tamamlar, tayin eder ve ona ad olur. O halde: *Tanağrığ* = *TANRI*: Esas olan büyüğün, kuvvet ve kudretin kendi bitişiğinde tecelli ettiği kabul olunan objeye veya süjenin ifade sidir. Türkün gözünde ve kafasında bir ve en büyük varlık, esas kuvvet ve kudret kaynağı, (*güneş*) bilinmiş, tanınmış ve ona tapılmış olduğu malûmdur.

Her noktasına, her an, güneşin yaklaşagelmekte olduğu geniş ve yüksek sahaya, yani göke, güneşe nisbetle, verilen bir isim de (*Tanrı*) dır. (*Gök*) ve (*Tanrı*) sözleri, güneşe nisbeten, ulûhiyet anlamında da kullanılır.

Fakat, (*Tanrı*) sözü “*Allah*,” demek değildir. O, *Allah*'ın mümessili tanılan ve bu itibarla kendine tapılan her şeydir:

O bir hayvandır, bir kuştur, bir taştır, bir çürümüş ağaç parçasıdır, bir resimdir:

“*Tastanara* = *Taştanrı* (idol),”

“*Tuos Tanara* = eski çürümüş ağaçtan yapılmış *Tanrı*, idol,” [1]

Hulâsa, bütün iyi varlıkların genel adı (*Tanrı*) dır.

Not: — (*Tanrı*) sözünün şu şekilleri de vardır:

I — *Tenigin*

II — *Tanara*

III — *Tagara*

IV — *Tenri*

V — *Tenere*

VI — *Teneri*

VII — *Tener*

[1] Pekarski, Yakut Dili Lûgati.

26 EYLÜL DİL BAYRAMI DOLAYISIYLA

Behçet Kemal ÇAĞLAR

Geçen senelerdeki yolculuklarımdan birinde, 26 eylül Dil Bayramı günü, bir kazada bulunuyordum. Bayramın, Halkevleri işine bakmaya gelmiş biri varken, geçirilemeyeceği anlaşılmış ve birkaç günde hazırlanan bir programla kutlama kararı verilmişti.

Kasabanın pazarından çağırılan alaca bir kalabalık salonu dopdolu gösteriyordu. İlk sözü bir ilk okul öğretmeni aldı. Sevindim: Çocuklarla konuşmasını, herşeyi ilmi kıymetini kaybettirmeden sadeleştirmesini bilen bir arkadaş şimdi bu cahil ve aziz halka dil inkılâbımızı ne güzel anlatacaktır diye düşündüm. Alâka ile dinlemeye hazırlandım.

Oğretmen arkadaş, Güneş - Dil teorisini bir nazariyeci gibi anlatmaya, Avrupa âlimlerinin tercüme edilmiş tezlerinden satır satır okumaya başlamaz mı? İlk çeyrek saatte salonun yarısı boşaldı. Kendisine kısa kesmesini binbir işaretten sonra anlatabildim. Söze ben başladım, gitmek üzere olanlar bir an durdular. Dedim ki:

«— Arkadaşımız size kitap ve yabancı ilim ağziyle güzel birşeyler anlatmak istedi. Ben size dil inkılâbı denilen şeyin ne olduğunu bir hikâye ile anlatayım: Vaktiyle bir çiftçinin akıllı bir oğlu varmış; «benim gibi cahil kalmasın, ziraatin çok ilerlediği bir yabancı memlekete göndereyim de okusun, yetişsin, gelip topraklarımızda bilgisinin hakkını versin» diye düşünmüş; dışinden tırnağından arttırdığı para ile oğlunu bir gâvur memleketine göndermiş. Oğlan, oralarda, birşey öğreneyim derken kendini unutmaya başlamış; yeni havaya tam gireyim diye kendi ana dilini unutmuş görünmeyi, yeni diller konuşup yazmayı kâr saymış. Günün birinde kendi aklınca okumasını bitirip baba toprağına dönmüş; onu dört gözle bekleyen; edindiği bilgileri kullanmaya başlayacak, yüzümüzü güldürecek umudunu taşıyan çiftçi, oğlunu alıp çiftlikte gezdirmeye başlamış. Oğlan, her âletin başında durur, sorarmış:

— Baba bunun adı ne idi?

Çiftçi bir sabretmiş, iki sabretmiş; nihayet tırnağın başına gelmişler, oğlan yine sormuş:

— Baba bunun adı ne idi?

— Şu diş diş demir uca bas, sana adını kendisi hatırlatır.

Oğlan basmış tırnağın demir ucuna. Birden tahta ve uzun sap ağır-

miş; yerden kalkmasıyla alnına çarpması bir olmuş; canı yanan ve üzen-
tisini unutuveren oğlan haykırması:

— Vay anasını bellediğimin tırnağı!

Babası:

— Aklın başına geldi mi; hatırladın mı bütün unuttuklarını?
diye acı acı gülmüş...

İşte; biz: halkın - dışından tırnağından arttırarak okutmaya, adam et-
meye çalıştığı - sözde münevver çocukları başka bilgiler öğrenelim, başka
dil sahibi olayım derken kendi öz dilimizi unutmuşuz, başka ve yabancı
dillerin sözlerini lâflarımızın arasına katmayı marifet saymışız; şimdi sapı
kafamıza vurmadan, kendi kendimize aklımızı başımıza toplayıp «tirmik»
in adını hatırlamak istiyoruz.»

Halkla münevver arasındaki uçurumu kapatacak en güzel çarelerden
biri olacağı içindir ki: Atatürk, dil inkılâbını yavaş bir tekâmül olmaktan
çıkarmak, ona inkılâpçı Türkiye'nin ruhuna yaraşır bir hız ve hamle ver-
mek istedi.. Yeni ve öz türkçe ile ilk söylevi vermek şerefi o zamandan
İsmet İnönü'nün olmuştu. Onun içindir ki dil bayramlarını kutlama prog-
ramlarında, bunu sakin ve pasif bir bilgi gösterisi, bir cemiyet hesaplaş-
ması halinden çıkarıp bir millet bayramı ölçüsüne, şümülüne ve sadeliğine
ulaştırmak lâzımdır.

Bir gün, Romanya'dan gelmiş bir gazeteci kadın, Halkevini gezerken
bazı beylik sualler sormaya başlamıştı:

— Türkiye'de işçi kaç saat çalışır, memur kaç saat, muallim kaç saat?

— Bir zelzeleden, bir yangından sonra arsanıza yeniden geldiniz. An-
neniz, babanız, küçük kardeşleriniz bir aradasınız. Herkes kolunu sıvamış;
evinizi, bahçenizi yeniden onarmaya koyulmuşsunuz. Siz kaç saat çalışır-
sınız? Babanız kaç saat? Böyle bir zamanda saatin, tembel ve gevşek me-
sai taksiminin yeri olur mu?..

— Peki, halk halk diyorsunuz; halkçılık diyorsunuz; Halk Partisi,
Halkevleri diyorsunuz.. Halk için yaptığınız başlıca şeyleri bana sayar-
mısınız?

(Ona halk hâkimiyetinden âşara kadar herşeyi sayabilirdim. Buna lü-
zum görmeden şöyle kestirip attım:)

— Hangi memlekette, hangi halk ihtilâli, bizim yaptığımızı yapa-
bildi? Hangi münevver zümresi, «mademki halk cahildir; mademki bu-
günkü yazımı yazamıyor, yazı dilimi anlamıyor; ben de onunla beraber
cahil olayım, bütün yazımı ve dilimi unutayım; onunla bir sıraya oturup

yeniden harf, yeniden yazı, yeniden yazı dili öğreneyim» kararını verip icrasına geçebildi?

— Bu, olacak birşey değil ki!

— İşte biz bu olmazı yapmış zümreyiz. Eski harfleri, yazıları, yazı lisanını bir hamlede attık. Mustafa Kemal'den kasap çırağına kadar hep beraber sıraya oturduk; harf, yazı, dil öğrenmeye koyulduk!

Gözleri dolarak, göğüs geçirerek tasdik etti..

İşte benim dil devriminden, dil bayramından anladığım.. Bayrama ve kutlamaya bu havayı verebilmek lâzım... Yoksa «kale aslından kavele idi» zihniyetine yakışır bir Osmanlı istikakçılığıyla bu büyük Türk inkılâp ve hamlesinin hakkı verilmiş olmaz!..

Atatürk'ün dil ve tarih inkılâplarında yarının büyük Türkiyesi, yarının türkçüsü ile türkçesi yatıyor. Onu kımıldatmak, ona ruh, kan ve kuvvet bağışlamak gerek!..

— VATAN —

26.9.942

TÜRK DİL İNKILÂBİ, YENİ BİR İSTİKLÂL SAVAŞIMIZDIR

Baha TANSEL

Bugün dil inkılâbımızın müjdecisi olan (Birinci Dil Kurultayı) nın toplandığı günün onuncu yıldönümüdür. Türk milletine manevî istiklâlini kazandıran ve daha da kazandıracak olan bu mes'ut inkılâp günü vesilesiyle, bugün Türk milleti tebrike şayandır. Lisanımızı türkleştirmek için asırlardan beri çalışılmakta idi. Fakat bu hususta en ciddî ve semereli hizmetler, her işte olduğu gibi Cumhuriyet devrine nasip olmuştur. Atatürk'le İsmet İnönü, aziz Türk milletine maddî istiklâllerini kazandırdıktan sonra, onun manevî istiklâlini de temin etmek için asırlara sığmayan inkılâplar yapmışlardır. Şüphe yok ki bunların en önemlisi (dil inkılâbı) dır. Bu inkılâp (1932) senesi temmuzunun 12 inci günü (Türk Dil Kurumu) namıyla Atatürk tarafından bir cemiyetin kurulmasıyla başlar. İki ay sonra da yani 26 eylül 1932 senesinde de dil dâvamızı konuşmak üzere büyük bir kurultay toplandı. Bunu takiben de iki sene sonra Dolmabahçe sarayında (İkinci Türk Dil Kurultay) ı toplanmıştı.

Sayın Cumhur Reisimiz İsmet İnönü, Başvekil buldukları bir sırada, inkılâplarımız hakkında Londra'da çıkan bir İngiliz gazetesine, talep-

leri üzerine bir makale göndermişlerdi. Bu gazetede çıkan bu makalenin çok tarihî kıymeti olan şu satırlarını buraya aynen naklediyoruz:

«Şimdi Atatürk, Türk diliyle uğraşiyor. Bu mevzu üzerinde salâhiyetle çalışabilmek üzere lisanîyet tetebbülerini genişletmektedir. Bu gayelerini de kendine hâs şekilde münakaşa ve müzakerelerle ilerletmektedir. Dil meselesi için kurultaylar kurulmakta, münakaşalar yapılmakta, raporlar okunmakta ve beynelmilel şöhreti haiz ilim adamları bir araya getirilmektedir. (1936) da Dolmabahçe sarayındaki kurultaya; İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Sovyet, Avusturya, Leh, Alman, Macar, Yunan ve Bulgar dil âlimleri de iştirak etmişlerdir. Bütün bunlar Atatürk'ün millî bünyeyi yaratmak hususundaki sonsuz enerji kaynaklarının birer misalidir.»

Lisanı sadeleştirmek dâvasının tarihine bir göz gezdirelim: Malûm olduğu veçhile Cumhuriyet devrine kadar lisanımız da, bünyemiz ve varlığımız gibi karışık, kozmopolit, millî birlik ve karakterden mahrum bir durumda idi. İmparatorluk devrinde, lisanımıza muhtelif sebeplerle arapça ve acemce kelimelerin katılması, türkçe yazı dilini, Türklerin yüzde (95) i tarafından anlaşılmasız bir hale sokmuştu. Arap harflerinin güçlüğünden dolayı okuyup yazmayı bile çok zor öğrenen münevver zümremiz, türkçe lisanına lâyıkiyle sahip olabilmek için senelerce akla kararayı seçerler ve uğraşıp dururlardı. Çünkü iyi türkçe yazabilmek için maalesef oldukça Arap ve Acem lisanlarına da vâkıf olmak lâzım geliyordu. Bu acıklı vaziyet yalnız münevver zümrenin inkışafına mâni olmakla kalmıyor, halkımızın büyük bir ekseriyetinin cehil ve kültürsüz kalmasına ve memleketi idare edenlerle halk kütlesi arasında derin bir ayrılık ve sevgisizliğin devam edip gitmesine sebep oluyordu. Bu kötü durumun düzeltilmesi lüzumunun anlaşılması, yeni bir hâdise değildir. Hemen hemen iki asra yakın bir zamandanberi birçok muharrirlerimiz bu lüzumu anlamışlar ve lisanımızı sadeleştirmek için çalışmışlardır. Bu hususta ilk adımı atanlar (Nedim), (Sabit) ve (Vasfi) gibi sairlerimiz olmuştur. Hattâ daha evvelki devirlerde yaşayan sairlerimizden (Mahremi) ilk adımı atanlardan sayılabilir. Bundan sonra ilk ciddî gavretleri Tanzimat devrinde yani takriben (80) sene kadar evvelki zamanlarda görüyoruz. Bu iş için bu devirde çalışanların başında gelen kıymetli fikir ve kalem adamlarımız (Şinasi), (Cevdet Paşa), (Ahmet Vefik Paşa), (Semsettin Sami) ve (Necip Asım) gibi zevatın isimlerini saygı ile anmak vazifemizdir. Bundan sonra bu iş biraz

tavsadı. Sonra kırk sene kadar evvel Selânik'te çıkan «Genç Kalemler» mecmuası, açık türkçe dâvasına tekrar hız verdi. Bu mecmuaya yazı yazarlar (Ömer Seyfettin) merhumla (Ali Canip) ve (Kâzım Nami) nin bu sahada yaptıkları hizmetler de unutulamaz.

Fakat bu hususta en kat'î ve şuurlu hamlenin, daha doğrusu tam mâ-nasiyle ve devletin yardımıyla bir dil inkılâbı yapılabilmesi için, Cumhuriyet devrini beklemek lâzım geldi. Yukarıda yazdığımız gibi Türk Dil Kurumu ve Dil Kurultayı beklenen bu inkılâp başlamış oluyordu. On sene içinde Türk Dil Kurumunun büyük başarılar elde ettiğine şüphe yoktur. Bilhassa Türk milletinin ruhundan ve ana dilinden kopan kelime-leri bulmak, bunları matbuat vasıtasıyla halka ve kitaplar vasıtasıyla de-ğeri yaymak hususunda yaptığı hizmetler, derin şükranlara lâyıktır. Atatürk'ün ölmez bir eseri olan ve yine Atatürk'ün vakfettiği para ile ge-çim ve masraflarını temin eden Dil Kurumumuzun vücudiyle ne kadar if-tihar etsek yeridir. Fakat Dil Kurumumuzun bu on sene içinde boşa gitmiş hatalı çalışmaları da yok değildir. Bilfarz asırlarca evvel Türklerin kul-landıkları fakat sonraları hayatını kaybeden müstehase olmuş kelimeleri diriltmeğe çalışmak, Türk dil ahengine ve ruhuna uymayan kelime işti-kakları yapmak, sonra da bunlardan vazgeçmek bu yanlış hareketler me-yanındadır. Fakat inkılâp devrinde bocalamalar hoş görülebilir. Malûm-ya sular, bulanmadan durulmaz. Bununla beraber boşa giden bu tecrübe-lerden alınan dersler sayesinde yarın için, daha parlak başarılar elde edi-leceğine şüphe mi var?... Bundan sonraki senelerde Türk Dil Kurumundan daha çok şeyler bekliyoruz. Bunların başında, ilim ve fen sahasında büyük kelime darlığı çeken lisanımıza yeni türkçe kelimeler temin etmek gelir. Bu hususta türkçe kelimelerimizden lâhikalar (suffix) vasıtasıyla yeni türkçe kelimeler yaratmak en doğru bir yoldur, kanaatindeyiz. Esasen li-sanımız da bu şekilde inkişafa çok müsaittir. Hulâsa Türk milleti, Türk Dil Kurultayının 10 uncu yıldönümünü kutlamakla ciddiden bahtiyardır. Çünkü bu dâvamız, yeni bir istiklâl dâvasıdır. Bu istiklâl savaşımızı ba-şardığımız gün, Türk milleti benliğine kavuşacak, demokrat Türk halkı temiz ve güzel Türk dili sayesinde birbirini candan bağlılıkla sevip ku-caklayacaktır.

— SON TELGRAF —

26.9.942

DİL BAYRAMIMIZIN ONUNCU YILINI KUTLARKEN

Etem İzzet BENİCE

Bugün Dil Bayramı. On yıl önce bugün Ebedî Şef Atatürk'ün Dolma-

bahçe Sarayında Birinci Dil Kurultayını toplamasını bu bayrama temel sayıyoruz.

On yıl önce ile bugünü karşılaştırırsak dil çalışmalarımızın ve dilimizin çok şey kazandığını görürüz. Konuşma dilimiz, yazı dilimiz, bilgi dilimiz epeyce ayıklanmış, epeyce genişlemiş, epeyce yeni ve cana yakın öz kelime kazanmıştır.

Arap, Acem, Osmanlı ve frenk kelimelerinin yardımına sığınmadan düşündüğümüzü düşündüğümüz gibi yazabilmek bu on yılın emeği karşılığıdır.

Çalışmalarımızın amacı Türk dilini en geniş ölçüde bir bilgi ve yazı dili yapmak; Türk dünyası dili olmağa götürmektir. Bir gün yeryüzündeki bütün Türklerin bir dilde yazdıklarını bir dilde konuştuklarını, bir dilde okuduklarını görmek bütün Türklüğün en büyük güvenç gücü olacak ve böyle bir dil büyük Türk milletinin yeryüzü ölçüsündeki tartışının kaynaklığını edecektir. Biz, şimdi bu ülkünün birinci bölümü içindeyiz. Sadece bu vatan sınırları içinde dil birliğini, dil genişliğini, öz dil zenginliğini kurmaya, dilimizi hiç eksiksiz bir kültür ve yayım dili yapmaya çalışıyoruz. Bunda başarıya erersek öbürü kendi kendine olur ve ileri yılların uzun gelişimleri ona desteklik eder.

Atatürk, Türk milletinin ruh ve kafa varlığında en yüksek, en verimli devrine dil yolu ile kavuşacağına inanmıştı.

Inönü bu inançla dil çalışmalarımızın en başında ve ilerisinde gidiyor. Belki, gelecek on yılın sonunda çok büyük başarılarla karşılaşacağız, konuşma, yazma, bilgi dilimizde tam birliğe ve hayalimizi aşan bir dil zenginliğine kavuşmuş olacağız. Okullarımızdaki delikanlılık erkekli kızlı milyonlar sayısında hep öz dilin yeni verimi içinde yetişiyor, konuşuyor, yazıyor. Köyden, köy okulundan Üniversite çıkışına kadar Türk çocuğu okumada, yazmada, bilgide hep öz varlığının damgasını taşıyan kelime ve terimleri öğreniyorlar. Bunun büyük ölçüdeki kazancını yirmi yıl sonra elimize alacağımız kitapta, gazetede, devlet yazı işlerinde, özel ve genel yaşayışımıza giren bütün yazma ve konuşma alanlarında bolu boluna göreceğiz. Günün işleri arasında şimdiki biz bunu belki de ayırt edemiyoruz. Gerçekte, büyük bir verimle dil çalışmalarımız kendi amacı içinde yol almakta ve yarı yolu geçmiş bulunmaktadır. Bu az kazanç değildir. Dil kazanıyor, kültürel varlığımız kazanıyor, Türklük kazanıyor.

— İSTİKLÂL —

25.9.942

YARINKİ BAYRAM...

Hâtemi Senih SARP

Yarın yirmi altı Eylûl, Dil Bayramı.

Güzel Türkçeyi konuşanların, sevenlerin bayramı... Bize, annelerimizin güzel konuşmalarıyla ninni söyledikleri güzel Türkçenin bayramı...

İnsanın kanına, canına bu kadar yakın, bu kadar içinden tâ can evinden seslenir gibi gelen güzel dilimizin kutlulanacağı günü ne kadar sevssek gene az...

Güzel Türkçeyi içimizin, soyumuzun ve büyük tarihimizin dili olan güzel Türkçeyi anmak ve andırmak, duymak ve duyurmak için törenler yapacağız.

Türk büyüklerinin, güzel Türkçeyi öz Türklerin öz dili yapmaya savaşmış olan Türk büyüklerinin büyük savaşları için, bir kere daha inanmış ve andığımız olacağız.

Dil ülküsü, bize büyük Türk milliyetçiliğinin içimize saldırdığı en kutsal bir ateştir. Bu ülküyü, aynı hızla yeni çocuklarımıza ve yeni nesillerimize sevdirmiş olmak ödevi de omuzlarımıza yüklenmiş buluyor.

Güzel Türkçe için çalıştığımız bu günlerin ve yılların gelecek nesiller için ne kadar verimli sonuçları olacağını şimdiden kestirmek, bize sevinç vermelidir.

memleket saygısı ile eşittir.

Bütünlüğünü içinde duyan her Türk için, dil ülküsü gelecek günlerin de bir ışığıdır.

Dil sevgisi, dil saygısı Türk milliyetçiliği için, memleket sevgisi ve

Dil ülküsü, Türk milliyetçiliğinin en büyük sevgilerinden biri olduğu içindir ki Türkçeye saygı sevgi gösteren her Türkü millî hudutları için saygı ve sevgi göstermiş sayarız.

— İSTİKLÂL —

26.9.942

DİL DÂVAMIZ

Zafer ARIKBAĞ

Bugün bütün milletçe Dil Bayramının 10 uncu yıl dönümünü kutluyoruz.

Ebedî Şef Atatürk'ün yüksek irşatlarıyla meydana gelen ve Aziz Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün kıymetli direktifleriyle çalışmalarına hız veren «Türk Dil Kurumu» bugün 10 yaşına basmış bulunuyor.

Bu kadar genç bir yaşta olmasına rağmen, Türk diline yapmış olduğu hizmetler hakikaten büyük olan, bu kurumu ne kadar takdir etsek azdır.

Bizde dil dâvası, büyük mütefekkir Ziya Gökalp, ve onun yakın arkadaşları merhum Ömer Seyfettin'le başlar demek yanlış olmaz sanırım. Edebiyatımız Osmanlıca denen ne idüğü belirsiz bir dil içinde bocalarken Ömer Seyfettin, Ali Canibe şöyle yazıyordu:

«Bir şeyler yapmak lâzım kardeşim. Türkçeyi kurtarmalıyız.»

Bir şeyler değil, çok şeyler yaptılar... Ve bugün Türkçe kurtulmuştur.

Se'ânîk'te Genç Kalemlerle baş'ıyan dil dâvası, günden güne del budak salmış, Türkçeyi önceleri alayla karşılayanlar, onun ne güzel yüksek bir dil olduğunu anlamıya başlamışlar, ve Türkçeciler safında yer almışlardır. Bu arada Hecenin 5 şairini de unutmamalıdır.

Nihayet bir millet dâvası şeklini alan dil dâvası 1932 de Türk Dil Kurumunun kuru'masıyla bir teşkilâta kavuşmuş, daha iyi, daha verimli çalışma imkânını elde etmiştir.

İşte yukarıda kısaca tarihini yaptığım dil dâvası bugün, gerçek hedefine yönelmiş bulunuyor.

Yo'u açık olsun,

Yazımı bitirirken, hasta ciğerlerindeki son kan damlasını Dil dâvası için harcayan Rahmetli Samih Rifat'ı şükranla anmayı bir borç bilirim.

— İKDAM —

26.9.942

DİL BAYRAMI MÜNASEBETİYLE

Osman Cemal KAYGILI

Ben çocukken, bir haftadır başka bir yerde misafirlikte bulunan anneme şöyle bir mektup yazmıştım:

«Hasreti iştihakınıza tabâveri mukavemet olamıyarak ruzü şeb didelerimden dümûu teessür rizan olmaktadır... ilâahir»

Mektubun bu satırları okunurken, rahmetli anneciğim, önce şöyle bir derlenip toplanır ve alt taraftaki satırlarda da tıpkı dua eder gibi ellerini açar, her uzun, ağdalı, anlaşılmasız cümlelerin bitişinde âmini bastırır ve mektup sona erince o da son ve daha içeriden gelen bir emniyetle açık elleriyle yüzünü sıvazlar.

Bu manzara karşısında tabii o evin oldukça münevver sahipleri bir hayli gülüşür ve mektubu okuyan yüksek tahsil görmüş zat da bana inşa ve kitabette tam on numarayı verir, anneme de şöyle söyler:

— Senin oğlan bu yaşta bu kadar yazarsa ileride muhakkak en yüksek bir yerde başkâtip olur.

Vakıa biraz sonra en yüksek bir yerde başkâtip olmadıksa da orta bir yerde sıra kâtibi olabilmiştik. Kalemimden yine kan! damlıyordu. Yine inşa, kitabet ve biraz da edebiyat kitaplarından o zamanki gazete, mecmualardan ve şuradan buradan aşırđım kelime, ıstılah, terkiplerle bir takım parçalar kaleme alarak boyuna âmirlerimin gözüne giriyordum.

Bir gün bulunduğum dairede birkaç yüz gencin girmiş olduğu bir müsabaka imtihanını da aynı beylik sözlerle kazanmıştım.

Şimdi bir o dile, bir de bugünkü dile bakıyorum da dil inkılâbımızın tez zamanda yaptığı bu işler karşısında, her dil bayramı geldiğçe göğsümü kabartarak bizi kendi dilimize, kendi benliğimize kavuşturan bu bayramları can ve gönülden kutluyorum.

— EN SON DAKİKA —

1.10.942

DİL İSTİKLÂLİ HUDUT İSTİKLÂLİ

Sadri ERTEM

Dil bayramının onuncu yılı münasebetiyle büyük Millî Şef'in milleti tebrik eden telgrafını okuyucularımız gazetelerde okumuşlardır. Bu telgrafın ifade ettiğ ruhu anlamak için uzun tarih yılları içinde Türk kültürünün geçirdiğ istihaleleri ve Türk dilinin, Türk halkının uğradığı haksız ithamları hatırlamak lâzımdır. Kendini inkâr eden mazi ile kendi ruhunu bulan hal arasındaki farkın ehemmiyetini anlamak o zaman daha kolay olacaktır.

Türk dilinin hor görülmesi, Türk olan insanların saraylarda kötü muamelelere uğramaları bizim kültür tarihimizde unutamıyacağımız, daima üzerinde duracağımız bir çağın ifadesidir. Bu çağ milleti yalnız bir dil meselesinde, yalnız bir kültür meselesinde değil, bütün politik ve sosyal olaylarında ihmal ederdi. Yaşanmış çağların aleyhinde bir şey söylemek istemeyiz, olan olmuş ve kötü mazi kendini tüketmiştir. Milleti inkâr eden devrin yerine milleti bulan, millete dönen, milletten kuvvet alan devir gelmiştir. Bu itibarla dil bayramının onuncu yılında İsmet İnönü'nün Türk milletine hitap eden ve öz dil hasretinin ifadesi olan telgraf-

ları yalnız öz dile dönüşün değil, bütün kıymetlerini millette bulan idrak-kin bir ifadesi olarak ruhumuzu sarmaktadır.

Çünkü dil bayramını kutlayan Millî Şef millî kültüre yabancı kalan tarihle devrimiz arasındaki büyük farkı bize ve dünyaya bir kere daha hatırlatmış oldular. Millî Şef diyor ki:

«Türk milletinin varlığını insanlığın yüksek bir âbidesi olarak milletlerin gözleri önünde yükseltecek eserlerden birisi dil inkılâbıdır...»

Bu Türk milletinin geçirmekte olduğu büyük istihalenin, büyük inkılâbın ve kendini buluşun bir millet oluşun en güzel ifadesidir. Burada biz tezatsız Türk inkılâbının ruhunu, sistemini görüyoruz. Türk inkılâbı istiklâl davâsından doğdu, onun silâhlı mücadelesi nihayet bulduktan sonra hayatı kavrayan sahalardaki istiklâllere lâkayt kalmasına imkân var mıydı? Milletın şuuru, şeflerin bu şuuru temsilde gösterdikleri büyük deha kudreti siyasî istiklâli, kültürel ve iktisadî istiklâlin takip etmesini zarurî kıldı. Bugün politik istiklâli destekliyen kültür ve ekonomi istiklâlleri yolundayız, Türk dâvası bir kültür, bir sistem ifade eder. Dil bunun bir parçasıdır. Fakat en samimî, en derinden gelenidir.

Türk milleti dil istiklâlini de hudutların istiklâl dâvasında olduğu gibi İnönü ile aynı safta, aynı yolda aynı emeldedir.

— VAKİT —

26.9.942

DİL BAYRAMI

Halil Nimetullah ÖZTÜRK

İnsanı öbür yaratıklardan ayırt eden em birinci vasfı onun söyleyici olmasıdır. Bundan dolayı eskidenberi filozoflar insanı «söyleyici bir hayvan» diye tanımlamışlardır. Her ne kadar insanın kendine özgü olan karakteri onun toplumsal bir yaratık olması, toplumun dışında bir dirim sürememesi olmakla beraber, eski filozoflar insanı söyleyici hayvan diye tanımlarlarken aynı zamanda onun bu kendine özgü olan sıfatını da söylemiş oluyorlar. Çünkü dil toplumsal bir kurum olduğundan insanı bu yolda tanımlamak onu hem de bir toplum içinde yaşayan bir yaratık olduğunu söylemiş olmaktır.

Şu halde konu kendiliğinden gözükür ki dil bir yandan insanın hem kendi bireysel varlığını ortaya koyar, hem de onun içinde yaşadığı toplumun da bir kurumu olmuş olur; ve dil olmayınca ne birey, ne de toplum kendi insanca varlıklarını yaşayamazlar.

İnsanın bireysel varlığından başka bir de onun toplumsal varlığı göze çarpar. Ve insanı insan yapan etke asıl onun toplumsal varlığıdır. Toplumunu meydana getiren dil, ahlâk, hukuk, estetik gibi kurumlar bir yandan toplumun öz varlığını yaratmakla beraber öbür yandan toplumun içinde yaşayan ve her türlü insanlık verimini o toplumdaki alan bireyin asıl insanca varlığını da yaratmış olur.

İşte toplumu yaratan bu kurumların başında «dil» bulunur. Bu bakımdan dilin insan verimindeki önemini ne kadar büyük olduğu kendiliğinden gözükür. Ve böyle önemli olan dil toplumu yaratan kurumlardan biri olunca onsuz ne bireysel ne de toplumsal bir insan varlığı kendini gösteremeyeceği gibi, her toplumun dili de kendine özgü bir varlık olduğu yine kendiliğinden gözükür; ve bunun sonucu olarak hiç bir toplum kendi dilinden başka bir dille bu insanlık verimini yaşayamaz.

Büyük Türk ulusunun dili «Türkçe»dir. Ve Türk ulusu ne kadar eski, ne kadar engin, ve öbür uluslardan ne kadar üstünse, dili de öbür dillerin en eskisi, öbür dillerden en güzel, öbür dillerden en elverişlidir.

Böyle olduğu halde eski «Osmanlılık» ulusun kendi kültürünü bırakıp yabancı bir kültürün egemenliği altına girdiği gibi; güzel türkçeyi de hor görerek bir takım yabancı kelimeleri türkçe kelimelerden üstün tutmak, ve türkçeyi onlardan bileştirdiği gibi, yabancı kuralları da türkçeye egemen kılmış, ve böylece uydurduğu «lisanı osmanî» hem kelimeler hem de kurallar bakımından âdeta bir ayrı dil olarak kullanılmaya başlanmış, ve güzel türkçe yalnız halkın dilinde kalmıştır. Bunun sonucu olarak ulusal varlık ikiye bölünmüş, asıl «halk tabakası»nın yanında «Osmanlı tabakası» kendi yabancı kültürünün yarattığı yabancı bir âlem içinde kendi yabancı dilini konuşarak ve yazarak halktan ayrı yaşayagelmiştir; ve halk onun ne dilinden de, edebiyatından bir şey anlamıyarak ulusal varlık kaç yüz yıl böyle ikiye ayrılmış kalmıştır.

Ulusal varlığı kendine kavuşturmanın amacını güden «büyük Türk devrimi» bu ikiliği ortadan kaldırıp ulusal birliği yaratma yolunda ilk olarak dili ele almış, ve güzel türkçeyi yabancı öğelerin, yad kuralların egemenliğinden kurtararak kendi öz varlığına kavuşturma ülküsünü bütün nefislere aşlamıştır.

Ruhları ateşleyen bu ülkü bütün dil severlere yayılarak artık güzel türkçemizi edinmeye doğru olan bilinçli bir hareket mutlu bir ereğe doğru yürümeye başlamıştır.

Netekim bir yandan yazı dili konuşma diline yaklaşılmaya başladığı

gibi, öbür yandan bilimsel terimlere de öz dilden işlenerek ve yapılarak türkçe «bilim dili» de ortaya çıkmış, ve Türk kafasının çalıştığı bilimler, artık yabancı terimlerden kurtularak kendi öz kelimelerinden yapılmış terimlerle bilim de ulusal varlığını almaya başlamıştır.

Böylece hem dirim dili, hem de bilim dili türkçeleşerek «Osmanlılığın» ayırdığı ulusal varlık ikiliği ortadan kalkmış, ve halk ile yeni nesil de birlikte olarak bütün ulus tek dilli söyleme ve onunla «konuşma» ve «anlaşma» yolunu tutmuştur.

Bu mutlu harekete başlangıç, ve bu kutsal kaynaşmanın merkez olan «birinci dil kurultayı»nın toplandığı bugün sahici bir bayramdır. Bu bayram bir yandan bize ne kadar sevinç veriyorsa, öbür yandan da bu yolda yapılacak daha ne kadar ödevlerimiz bulunduğunu, bu uğurda daha ne kadar çalışmak gerekli olduğunu önümüze koyarak bize yeni bir hız vermiş oluyor.

Önsüz bir geçmişten sonsuz bir geleceğe doğru akıp giden bu yol Türk ulusunun yüce, eşsiz dilinin kendi öz varlığına kavuşmaya başladığı bu kutsal güne erişen her Türk ne kadar sevinse azdır.

Bütün dil severler bugünü candan kutlarlar, ve bütün Türk ulusu bugünü ulusal bir bayram olarak sayar.

Ne mutlu bu bayrama erişen Türklere!..

— ANADOLU —

26.9.942

DİL DEVRİMİMİZ

Ercüment Ekrem TALÛ

Bugün, dil devrimimizin onuncu yılına girdik. On yıl önce, birinci Türk Dili Kurultayı büyük Atatürk'ün başkanlığı altında, bugün, Dolmabahçe sarayında ilk toplantısını yapmıştı.

O vakit bu vakittir güzel dilimiz Arap ve Fars boyunduruğundan gittikçe sıyrılarak, özlüğüne kavuşmaktadır. Dilimizin, gerçekten, günden güne sadeleşmekte, Arap ve Fars terkiplerinden kurtulmakta olduğunu sevinçle görmekteyiz.

On yıl içinde alınan yol az buz yol değildir. Hatta bunu belki de çoğumsayanlar bile var. Bu kadar hız bir takımının başını döndürüyor. Ve diyorlar ki: «Bizim alıştığımız Osmanlıcadan bu kadar çabuk sıyrılmak iyi bir şey değildir. Böyle giderse biribirimizi anlamaz duruma geleceğiz.»

Bu düşünce yanlış ve bu korku yersizdir. Evet: Dilimizi arıklaştırdıkça, divan edebiyatından, Babıâli inşasından uzaklaşacağız. Amma buna karşılık da halka, halk dilini terennüm etmiş olan halk edebiyatına, aşık ve ozana yaklaşacağız.

Osmanlı devrindeki dil ikiliğinin doğurduğu kötülükleri hiç düşünüyor muyuz? O devirde devlet ile millet acaba anlaşmış mıdır? Fikir adamlarımız, şairlerimiz, ediplerimiz, bilginlerimiz kim için yazdılar? Yazdıklarından kitleye, halka bir fayda olabildi mi? Bütün bu sorularımızın karşılığı menfidir. Bu halk yüz yıllardanberi cahil kaldı ise, buna sebep ancak dil ikiliğini, dil aykırılığını gösterebiliriz.

Osmanlı sarayının koruyup gözettiği divan şairlerinin tek mısraı halka kadar sokulamamıştır. Ve halk kendi duygularını gene kendi içinden doğan, yetişen ozanlarına söyletmiş, onların ağzından dinleyip haz bulmuştur.

Biz bugün o dili konuşmak, o dili işitmek istiyoruz. Dâvamız başka değildir.

Binlerce yıllık bir geçmişi -hem de ne parlak bir geçmişi - bulunan Türklük, yüksek medeniyetini ve kültürünü her zaman Araptan ve Acemden yardım dilenerek yapmış ve yaymış değildir.

Eski, pek eski metinlere göz attığımız zaman, onların içinde temiz bir Türkçe terim zenginliği rastlayıp şaşa kalıyoruz.

Biz bu hazineyi gitgide ihmal etmişiz. Kapısını örümcekler bağlamış, içindeki cevahirler unutulmuş, gitmiş..

Dil devrimimizi tamamına ulaştırmak ödevini üzerlerine alanlar işte bu baha biçilmez dede mirasını meydana çıkarmağa uğraşıyorlar. Hepsine kavuştuğumuz, her birine konuşma ve yazı dilimizde yerlerini tekrarladığımız gün mutlu bir gün olacaktır.

Bunların bazılarını şimdi kullanırken yadırgıyoruz. Sesleri, kulaklarımıza pek hoş gelmiyor. Arapla Acemin hâlâ tesiri altındayız da ondan. Osmanlı kültürü ciğerlerimize, iliklerimize işlemiş. Uyuşturucu zehir düşkünleri gibi, o, bize büsbütün yabancı kültürden tezberi kendimizi kurtarmak yiğitliğini gösteremiyoruz.

İşin içine biraz da «kendini severlik» - hodkâmlık derdik buna - karışıyor. «Biz böyle öğrendik.. Böyle alıştık.. Ne deyi değiştirelim?. Ne deyi yeniden zora katlanalım?» diyoruz.

İyi amma, bizim öyle bellemiş, yanlış yoldan yürümüş olmamız, bizden üreyecek nesillerin de aynı yoldan yürümelerini gerektirir mi?

Osmanlıca denilen ücubeyi öğreninceye kadar çektiğimiz zahmetleri, katlandığımız gücü niçin unutuyoruz? O dili anlayıncaya kadar neler yaptık? Ve o dilde edindiğimiz bilgiden kafalarımızda ne kaldı?

Ben, henüz ilk okul çağındaki kızımınla çok defa oturur, ders konuları üzerine yarenlik ederim. Ve ben onun yaşında iken gördüğüm dersleri, onun şimdi görmekte olduğu derslerle zihnimde karşılaştırırım.

Bana «Müselles» diye öğretmek istedikleri geometri şeklini ne kadar güç kavrayabilmişim! Halbuki kızımın «üçgen» denilince, çocuğun gözü önünde hemencecik, üç sayısı ve üç kavramı ile ilgili bir şekil belirmediğini seziyorum.

«Zaviye» dersem, ona anlatamıyorum. Küçücük zekâsı «açı» yı daha kolay kavriyor.

Dil devrimini biz onlar için yapıyoruz. Bunda kendimiz bahis mevzuu olamayız. Bizim kökümüz düne gömülüdür. Oradan kendimizi kurtarmamıza hemen hemen imkân yok gibidir. Fakat daha ziyade «yarın» ile ilgisi olanlara kendini severliğimizi feda edeceğiz; çare yok!

İstiklâl dediğimiz cihandeger şeyin kıymeti bütünlüğündedir. Onun siyasî, iktisadî, idarî bölümlerini sağladık. Yalnız dil bakımından hâlâ yabancı elinde esirliğimiz devam ediyor. Ondan da kurtulacağız. Kurtulmazsak, çocuklarımıza, torunlarımıza miras bırakacağımız istiklâlin bir aksak tarafı kalır.

Zaten Ebedî Şef Atatürkün de, dil devrimimizin başlangıç işaretini verirken amacı bu olmuştu. Millî Şefimiz İnönü'nün de aynı devrime büyük ilgi göstermesi gene o sebeptendir.

Şimdi geçen on yıllık hamlenin verimini göz önüne getirince haklı bir kıvanç duyuyoruz.

Bazılarımıza belki de pek belli değil amma başarılan iş epeyi büyüktür. Dünyâ yazılarıyla bugünküleri yanyana getirip biribirleriyle ölçmek, o on yıllık ilerleyişin azametini çabucak belirtir.

Gelecek yıllar, daha azametli sonuçlarla sevincimizin ve kıvancımızın kat kat artması candan dileğimizdir.

İZMİR HALKEVİNDE ERCÜMENT EKREM TALÛ'NUN VERDİĞİ KONFERANS

27.9.942

— ANADOLU —

Sayın yurttaşlarım, sevgili dinleyicilerim,

Güzellerden güzel yurdumuzun Yüce Kurtarıcısı, Ebedî Şefimiz rahmetli Atatürk'ün bundan on yıl önce İstanbul'da, Dolmabahçe sarayında toplanmış olduğu birinci dil kurultayının bugün yıldönümüdür.

O kurultaydan doğan Türk Dil Kurumunun ana tüzüğü gereğince bugün Türk ülkesinin her bucağında o mutlu olayı törenle anıyoruz.

Bu, sadece bir gelenek olsun, o olay unutulmasın için mi? Hayır! Dil devrimine, başka alanlarda da olduğu gibi önem verdiğimiz ve bu önemi belirtmek istediğimiz içindir.

Biliyorsunuz ki Atatürk bu güzel ve kutsal yurdu düşman ayaklarından temizledikten sonra, ve bu ulusu haklarına kavuşturup siyasal egemenliğine sahip kıldıktan sonra, kendi ödevini tam olmuş saymadı. O siyasal bakımdan başarılmış devrimi, sosyal bakımdan da, kültür bakımından da devam ettirmek, başarmak, tamamlamak gerekti.

Devlet, Lozan barış antlaşmasıyla kapitülâsyonlardan kurtulmuş, yeni Türkiye'de artık her şey Türkün olmuştu; her şey Türktü.

Yalnız Türk olmıyan bir dilimiz kalıyordu.

Bir zamanlar ne kadar arık, aydınlık, ne türlü zengin olduğunu eski metinleri karıştırınca, hayret ve hayranlıkla gördüğümüz bu güzel dil, Osmanlı çağında, tanınmaz, bambaşka bir kılığa girmişti.

O çağın, okumuş, bilgin adamları, öz dillerinde konuşup yazmayı bir ayıp saydıkları, ve içerisine yabancı terimler karıştırmayı kültür derecelerinin yüksekliğine ve genişliğine delil belledikleri için kendi baba miraslarını tepip, Araptan, Acemden terim dilenmeğe lüzum görmüşlerdi.

Bu lüzumu artıran, onlarca bir sebep daha vardı. O vakitki ozanlar şiirin yalnız güzelliğini yalnız ahenkte arıyorlardı. Saz şairlerinin kullandıkları hece vezni onların istedikleri kadar ritmik değildi. Zamanın büyüklerini övmek için düzenlikleri çok defa mânasız tatsız tuzsuz kasidelerinin değerini, onlara, kulağa hoş gelen bir ahenk vermekle arttırmak kaygusuna düştüler.

Edebiyatımıza Acem aruzu böyle girdi. Bir de baktılar ki başka bir dilin morfolojisine göre tertiplenmiş bu aruz kalıbına Türkçe sözleri, terimleri uydurmak kabil değildir. Türkçe kelimeler, Türkün aslındaki سعیye gibi eğilmez, bükülmez, her kalıba gelmez, hele yabancı önünde, benliğinden bir zerre feda etmeğe kail olmaz şeylerdir.

Bunun üzerine yabancı kalıbı atmak gerekirken, onlar, yazık ki kalıbı alıkoyup dili attılar,

Ve bu, böylece yüz yıllar sürdü; ve bu yanlış hareket, öz dilimizin zararına, gittikçe gelişti.

Araptan ve Acemden salt kelime almakla kalmadılar. Onların gramer kaidelerini de benimsiyerek dilin bünyesini bozdular.

Ulusal benliğin kutsallığını kavrayamayan nesiller, dil bakımından Araba, Aceme âdeta tapar oldular. Yabancı ülkelerden devşirilen, Türk ırkından olmıyan bir takım Osmanlı devlet adamları, halkın kendi kendisini hakir görmek temayülünü geliştirdiler. Osmanlı yazarlarına: «Etrak bi idrak!» gibi çirkin, kepaze terkipler kullandırıdılar. Zaman geldi ki saf Türkçe konuşmak ve yazmak ayıp sayıldı. Özbeöz Türkçe kelimeler Arap kıyafetine sokularak öyle kullanıldı. Maydanoz = midenevaz, prasa = pürhasa, köprü = kepri, düğme = tükme.. Oldu. Buruna çekilen toz tütüne «Enfiye» dediler. Halbuki hâlâ bugün Arap ülkelerinde bu şeyin adına hâs Türkçe: «Burun otu» derler..

Sevgili dinleyicilerim,

Siz de takdir edersiniz ki bu utandırıcı durumu, ulusal onurunu her şeyin üstünde tutan, egemenliği ile ilgili her şeyde pek haklı olarak fevkalâde titiz davranan bugünkü rejim devam ettiremezdi.

Çünkü bu durum öylece sürüp gidecek olursa, dilimiz, eskimiş şark kültürünün esirliğinden kurtulamadıktan başka, o katışık dille ulusal bir kültür yaratmak imkânlarını da bulamıyacaştık.

Temeli halka dayanan bugünkü demokratik idare sistemimiz, halkın diliyle konuşmayı, halkın dili ile yazmayı prensipleri arasına almamış olsaydı kendi kendini yalanlamış, kendi kendini inkâr etmiş olurdu.

Dil devrimi böyle mantıkî bir düşüncenin mahsulüdür.

Böyle bir devrimin gerektiğine 1932 yılının bugünkü gününde karar verildikten şimdiye kadar Türk Dil Kurumunda canla başla çalışan bilgin ve uzmanlarımızla, bunlara dışarıdan yardım eden değerli fikir adamlarımız, öz dilimize yeniden kavuşmak yolunda epeyi ilerlemiş bulunmaktadır. Bunu sevinçle kaydedebiliriz.

Bir yandan, gittikçe daha iyi ve daha çok idrak edilen dilimizi arıktandırma lüzumu her çeşit yazarlarımızı, yazılarında Arapça ve Farsça terkiplerden kaçınmağa alıştırmış, yazı dilimiz, on yıl öncekine nisbetle pek sadeleşmiş, Türkçeleşmiştir.

Öbür yandan okul kitaplarımız, hatta bir takım yanlış anlamda kullanılmış köhne Arapça ve Farsça ilim terimlerinden temizlenerek, temiz

bir Türkçeye çevrilmiş ve böylece, bugün yetişen ve yarın yetişecek olan nesillerin dil devrimimizi tamamlamaları imkânı hazırlanmıştır.

Sayın dinleyiciler,

İçinizde bu iddiamı kabul etmek istemiyenler belki vardır. Onların tahmin eylediğim iddia ve itirazlarını, izin veriniz de, önceden karşılayım.

Hemen hergün, bir çok ağızlardan duyduğumuz bu itirazlardan bir tanesini okul kitapları ve hele matematik kitapları hakkındadır.

— Çocuklar, yeni terimleri anlamakta güçlük çekiyorlar.. diyorlar.

Hayır! Doğru konuşalım! Güçlük çeken çocuklarımız değildir; biziz!. Ve bu hakikatin ikrarı onurumuza dokunduğu için suçu o yavrulara yük-lüyoruz.

Acaba, yıllardanberi kafamızda yer ettikleri için bize kolay gelen, kulaklarımıza daha iyi akseden eski Osmanlıca terimleri, çocuklarımız daha mı iyi anlarlar? Zihinde hemen bir toplama mefhumu uyandıran toplay sözünün yerine cemi desek, bu Arapçayı uzun uzadıya izah etmek lüzumu hasıl olmaz mı?

Hem bu konu üzerinde uzun boylu münakaşaya ne hacet? Kendi çocukluğumuzu hatırlamak ve o zamanki ilmihesabı kavrayabilmek için çektiğimiz sıkıntıyı anmak iddiamızda ne kadar yanıldığımızı o saat belirtmeğe yeter.

İkinci bir iddia da, kabul edilen terimlerde bir çoğunun veya bir takımının uydurma olduğu yolundadır.

Önceden söyliyeyim ki, Dil Kurumunun çalışma metotlarını bilmiyenler böyle bir iddia ileri sürmekte mazurdurlar. Fakat onları aydınlatmayı da ben kendime borç bilirim.

Şimdiye kadar kabul edilmiş olan terimlerin içinde itirazcıların anladıkları şekilde «uydurulmuş» tek bir tane yoktur. Bunların hepsi de eski Türk metinlerinden ya tıpkı olarak alınır veyahut ki o metinlerde rastlanmış bir kökten, gene eski Türkçe eklerden istifade edilerek meydana getirilir.

İşte bu küçücük kitap, bizim bugün toz topraktan kurtarıp bütün parlaklığı ve güzellikleri ile tekrar meydana çıkarmak amacında olduğumuz pek zengin öz dil hazinemizden uzak bir örnektir.

Geçen defaki kurultay üyelerine dağıtılan ve «örneklerle tarama sözlüğü denemesi» adını taşıyan bu kitapçığın içinde on üçüncüden, yirminci

yüz yıla kadar gelmiş geçmiş 27 tane Türk şair ve nesir yazarlarının eserlerinden alınmış öz Türkçe kelime örnekleri vardır.

Size bunlardan bir kaç tanesini göstereyim:

(Burada, elindeki kitaptan bir kaç örnek okuyan hatip sözlerine şöyle devam etmiştir:)

Gördünüz ki bugün dilimize dönmesi ve kullanılması arzulanan bir takım yeni terimler hakikatte yeni değil, bir zamanlar meramin ifadesine yeten ve kullanılan, fakat bu konuşmamın başında anlatmış olduğum sebeplerden ötürü terkedilerek unutulmuş çok eski ve hâs Türkçe terimlerdir.

İşte, dikkatli taramalar ve derlemeler sonunda elde edilen bu kaynaklardır ki dil devrimimizi başarmak ödevinde bulunanlarca esas tutuluyor. Onun için terim uyduruluyor demekte büyük bir isabetsizlik vardır.

Gene bir takımları, ille Arapça ve Farsça bazı terimlerin dilimizde kalmasını kendilerince gerektiren sebepleri sayarken:

— Bunları biz, fethettiğimiz ülkelerden alıp getirdik. O sebepten bizim öz malımız olmuştur. Atmağa ne lüzum var? diyorlar.

Bunlara verilecek karşılık şudur:

— Eğer her millet fethettiği ülkelerin dilini konuşmak lâzım gelse Avrupalıların bir çoğu şimdi sömürge diliyle konuşurdu. Böyle saçma iddia olamaz!

Gene bir takımları doğrudan doğruya dil devrimimizin prensiplerine değil de, alfabemizin eksikliğine itiraz ediyorlar.

Bu itiraz, bilhassa geçen Dil Kurultayı'nda uzun münakaşalara kapı açmıştı. Deniyordu ki: Eski Osmanlı alfabesinde iki çeşit nun vardı ki bunlardan biri «sağırkef» diye anılırdı. Bugün bu harfin karşılığı yoktur. Halbuki lâzımdır. Zira, meselâ senin dediğimiz vakit birinci ne ile sondaki ne arasında bir söyleyiş farkı olmak lâzım gelir ve bu fark da mutlaka belirtilmelidir.

Sevgili dinleyicilerim;

Bir medrese harsı şüphesi uyandıran bu gibi iddialar sadece gülünçtür. Arapça kelimeleri, terkipleri, kaideleri dilimizin bünyesinden söküp atmağa çalışırken, Arabın idgamlı, gunneli tecvidini elbette alıkoyamayız.

Bugün onuncu yaşına basan dil devrimimiz ağır başlı, şuurlu, azimli, metotlu ve çevrimli (ihatalı) bir çalışma usulüne dayanıyor.

Bu şartlar içerisinde onun er veya geç başarılmamasına imkân yoktur. Bu başarıyı sağlamak için hepimizin iyi niyet göstermemize ve el birliği ile yardım etmemize lüzum vardır.

Bu iyi niyeti ve bu yardımı esirgemezsek, gereğine kanaat getirdiğimiz dil devriminin, gelecek yıllar, daha geniş ölçüde verimlerini görmekte bahtiyar oluruz.

Onuncu dil bayramı kamumuza kutlu olsun!

Homer'den İLYADA [*]

Tercüme eden ;
Celâl ARIKDEMİR

Çünkü biz Akalar, ileri gelenlere ziyafet hazırladığımız zaman, istediğiniz kadar lezzetli et kebapları yemek, bardaklar dolusu bal gibi tatlı şarap içmek için, tarafımdan ilk önce siz ikiniz çağrılırdınız; şimdi de, Akalar, on bölük bile olsalar, onların, önünüzde, sert bakırla savaştıklarını sevinçle görmelisiniz.»

Çok düşünüşlü Odüseüs ona (Agamemnon'a) yan bakarak (şöyle) dedi:
«Atre Oğlu! Senin diş siperlerinden çıkan söz nedir? 345

Savaşta kaçındığımızı nasıl söylüyorsun?

O işler, seni düşündürüyorsa, istersen, biz Akalar,

Turva atlılarına karşı kuvvetle savaştığımız

zaman, (ben) Telemak'ın sevgili babasının,

Turva atlılarının öncülerine karıştığını

göreceksin. Sen, bunları havadan söylüyorsun.» 355

Hükümdar Agamemnon, Odüseüs'ün gücendiğini anlayınca, ona gülümsiyerek, sözlerini (şöyle) yürüttü:

«Ey Zeüs soyundan (1), çok düşünüşlü Lâertes Oğlu Odüseüs:

Artık seni azarlamam, buyruk da vermem. 360

Yüreğinin, dost göğsünün içinde, iyi fikirler

beslediğini anladım; düşündüklerini ben de düşünüyorum.

Haydi gel, şimdi kötü bir söz söylenmişse, onu

sonra düzeltiriz; tanrı'lar, bunların hepsini önemsiz sayarlar.

(Agamemnon), böyle dedikten sonra, onları orada bırakarak, 365

ötekilerine gitti; yiğit Tüde Oğlu Diomedes'i atların ve dizilmiş

savaş arabalarının yanında, ayakta buldu;

yanında, Kampaneüs'ün oğlu İstenelos da duruyordu;

Hükümdar Agamemnon, onu görür görmez azarladı,

yüksek sesle (şu) kanadlı sözleri söyledi: 370

«Vah, atlı ve savaşçı Tüdenin oğlu vah!

(*) Belleten Seri II, sayı 1-2, 3-4, 7-8, 9-10, 13-14-15 ten devam etmektedir.

(1) Soylu.

neye korkuyorsun, savaş alanının geçitlerine neye bakıyorsun?
 Böyle korkmak, Tüdenin işine gelen şeylerden değildi;
 (o), düşmanlara karşı, sevgili arkadaşlarından çok
 ilerde savaşırdı; onu, savaşta görenler, öyle derlerdi. Ben ona 375
 rastlamadım, ve görmedim; ama ötekilerinden üstün olduğunu söylüyorlar;
 Doğrusu (o), yabancı, olmakla beraber, tanrı eşi Polüneikosla birlikte
 halkı ayaklandırmak için, savaşmaksızın, Mesina'ya girdi.
 O zaman, onlar, Tep'in kutlu surlarına karşı çeri topluyorlar,
 seçme yardımcıları verilmek için çok yalvarıyorlardı. 380
 Mesinalılar da, onların istediklerini uygun görerek vermeğe razı oldular;
 ama Zeüs, aykırı alâmetler belirterek, onlara engel oldu.
 Onlar da ayrılıp yola girdikten sonra,
 sazlık ve yeşilliği bol Asopos'a (1) vardılar..
 O zaman, Akalar, Tüdeyi, Tep'e haberci yolladılar. 385
 O, hemen gitti, orada, Etollerin yaşadıkları sarayda,
 birçok Teplileri cümbüşte buldu.
 Birinci Tüde Oğlu, Tepliler arasında
 yabancı ve yalnız idiyse de, korkmuyordu;
 onları savaşa çağırıyor, hepsini kolaylıkla 390
 kandırıyordu; Atene, onun öyle bir yardımcısıydı;
 At koşturan Tepliler ise, öfkelenerek geri
 dönen (Tüdeye) gençlerden elli kişilik bir pusu
 kurdular. Onların iki başkanı vardı:
 biri ölümsüzlere benzeyen Aimon Oğlu Maion, 395
 öbürü, Autofon'un oğlu savaşçı Polufoydes idi; ama Tüde,
 onlara, korkunç ölüm getirdi, hepsini öldürdü; yalnız
 tanrıların işaretine uymak için, Maion'u, evine gitmek üzere serbest
 bıraktı.
 İşte Etolyalı Tüde, böyle idi; ama oğlunu,
 kendisinden, savaşta daha kötü, hatiplikte daha iyi doğurdu.» 400
 (Agamemnon) böyle dedi; güçlü Diomed de, sayın hükümdarın
 bu utandırıcı azarlayışından sakınarak bir şey demedi;
 ünlü Kampaneüs'ün oğlu ise, ona (şöyle) karşılık verdi;
 «Atre Oğlu! açık söylemeği bilirken yalan söyleme.

(1) Yunanistan'ın güneyinde, Boiotya bölgesinde, Euboia adasını Halkida kıyılarından ayıran Euripos boğazına akan bir çaydır.

Biz, babalarımızdan çok yüksek olmakla övünüyoruz,
yedi-kapılı Tep merkezini de zaptettik,
Tanrıların beşaretine, Zeüs'ün yardımına güvenerek,
onun sağlam surlarına az çeri getirdik;
Onlar da, kendi yanlışlıklarıyla yok oldular.

405

Bunun için, babalarımızı, şeref bakımından, mevkiimize hiç koyma.» 410

Güçlü Diomed de, ona yan bakarak (şöyle) söyledi:
«Kardeşim! Sus, sözlerimi dinle,

Ben, halk çobanı Agamemnon'a, iyi-tozuklu Akaları
savaşa yolladığından ötürü, gücenmem;

Eğer, Akalar, Turvalıları yenip de, kutlu

İlion'u alırlarsa, şeref, arkalarından gelecek, yenilirlerse, kaygı yine on-
larındır. 415

İmdi gel, biz de, saldırışlı savaşta, gücümüz yettiği kadar savaşalım.»

(Diomed) böyle dedi, silâhlariyle arabadan yere atladı;

silâhlar, saldıranın göğsünde, korkunç takırtı
çıkardı; korku, bir yiğiti bile sarabilirdi.

420

Çok uğultulu yalıda, batı yelinin tesiriyle, denizin
dalgaları, birbiri ardınca saldırdıkları zaman, ilk önce,
enginde yükseldikten sonra, karada kırılırken, nasıl uğuldar,
deniz dalgalarının iki ucu, yürürken köpüklerini nasıl atarsa,

Danaos bölükleri de, öylece savaşa doğru yürüyor,

425

her başbuğ kendi çerilerine buyruklar veriyor, ötekiler (1) de
susarak yürüyordu. Yürüyen bu kadar halkın göğsünde ses yok derdin.

herkes, başbuğundan korkarak susuyor, yanında

parlıyan süslü silâhlarını taşıyarak, sırada yürüyordu.

Turvalılara gelince; bir zengin erin avlısında, ak

430

sütü sağılan onbinlerce koyun, kuzularının

bağrıışlarını duydukları zaman, nasıl melerlerse,

onlar da, geniş çeri alanında, öylece bağrıışarak yürüyorlardı.

Bütün Turva çerileri, değişik yerlerden getirilmiş

erlerden oldukları için, hepsinin bağrıışı, sesi bir değildi;

435

dilleri de karışıktı. Bunlardan Turvalıları;

Ares, Akaları da; baykuş-gözlü Atene,

(1) Çeriler.

Deimos (1), Fobos (2), er öldürücü Ares'in sevgili kız kardeşi Eris ayaklandırdı.

440

Eris, önce kısa boylu olarak kalkar, sonra, başını göğe değdirerek yürürdü. O zaman o, kalabalığa gelerek, arasına, zararlı kavga koydu, erlerin kaygısını arttırdı.

Onlar, aynı yere vararak (Akalarla) tam karşılaştıkları bir sırada, o bakır-göğüslüklü erlerin, öküz derisinden yapılmış kalkanlarına, kargularına, güçlerine vurdular; göbekli kalkanların çarpışmasıyla de, çok gürültü koptu; orada, öldüren ve ölenlerin bağrıışları yakarıışları duyuluyordu.

445

kan da, yerde akıyordu. Kış selleri, dağlardan aktığı zaman, geniş bir vadide, kaynaklardan akan yağmur sularına nasıl karışır dağdaki çoban da çağıltıyı nasıl duyarsa, çarpışanların da bağrıışları, çarpışmaları öylece duyuluyordu.

450

455

İlk olarak Antilokos, Turvalıların ön sıralarında, Talisyos'un oğlu tulgalı, yiğit savaşçı Ekepolos'u öldürdü. Önce onu, tulgasının sık örülü siperlerinden vurdu, sonra, bakır kargıyı, alnına saplıyarak, kemiğini baştanbaşa deldi. Ekepolos'un gözlerini karanlık kapladı, çetin savaşta yıkılan kule gibi devrildi.

460

Ekepolos düşer düşmez, yüksek-yürekli Abasların başbuğu hükümdar Halkodondes Oğlu Alefinor, onu, ayağından çekti, silâhlarını çabuk almak için, sevinçle ok atımından dışarıya sürükledi; ama bu iş az sürdü; çünkü, ölüyü çektiğini gören yüksek-yürekli Eginor, onu, eğilirken, bakır kargıyla, kalkanının yanından görünen, kaburgalarından vurdu, dizlerini kuvvetten düşürdü. Böylelikle can, onu bıraktı. Bundan ötürü, Turvalılarla

465

470

(1) Savaş tanrısı Ares'in uşak ve seyisidir.

(2) Ares'in oğlu ve arkadaşı, Deimos'un da kardeşidir.

Akalar arasında korkunç çarpışmalar oldu. Onlar, kurtlar gibi birbirine saldırdılar; er eri öldürüyordu.

O zaman Telamon Oğlu Aias, Antemios'un tanrıya benzer oğlu gürbüz Simoeisliyi öldürdü. Vaktiyle Simoeislinin anası, koyunlarını görmek için, ana ve babasıyla birlikte, İdadan inerken, onu, Simoeis (1) kıyılarında doğurdu; bunun için kendisine Simoeisli denildi.

475

O, sevgili ana ve babasına, süt hakkı vermedi; çünkü, yiğit Aias'ın kargısıyla öldürüldüğü için, ömrü kısa idi. Aias, onu, yürürken, önce göğsünden ve sağ memesinin yanından vurdu. Bakır temren, omuzunun karşısından geçti; o da, bataklık bir çayırdaki biten, tepesinden dalbudak salan, tekerleklerle çember kıvrım (2) için, araba ustası tarafından parlak demirle (3) kesildikten sonra, kurulmak için çay kıyısında bırakılan kavak gibi yere, toprak üstüne devrildi.

480

485

Zeüs soyundan Aias, Simoeisli Antemides'i böyle öldürdü; süslü zırhla zırhlanmış Priam Oğlu Antifos da, sivri kargısını, kalabalık arasından Aias'a attı; ama onu vuramadı, Odisenin iyi arkadaşı Leukos'u, bir ölüyü başka yere götürürken, kasiğinden vurdu. Leukos, ölünün üstüne yıkıldı, ölü de, elinden düştü. Odüseüs, Leukos'un öldürülmesinden çok öfkelenip, ateş renkli (4) silâhlariyle, öncülerin arasında, çok yakından yürüdükten sonra durdu,

490

495

etrafına bakınarak ilerledi, parlak kargısını attı, Turvalılar da, erin kargı atmasıyla dağıldı. Kargı boşa gitmedi; Priam'ın hızlı yürüyüşlü atlarla Abudos'tan (5) gelen piç oğlu Demokos'u vurdu.

500

Odüseüs, arkadaşı Leukos'tan ötürü öfkelenerek,

(1) Turva'nın İda dağından çıkarak, Turva ovasında, İskamandros (Küçük Menderes) ırmağına karışan ve bugün «Kemer-Su» adını alan bir çaydır.

(2) Tekerleklerle çember yapmak için.

(3) Şaire göre her parlak demir, bıçak, bilenmiş ve keskin sayılmaktadır.

(4) Parlak.

(5) Bugünkü Çanakkale şehridir.

onu (Demokos'u), kargıyla şakağından vurdu; bakır (temren) öteki şakağından geçti, karanlık, gözlerini kapladı, kütte dek düştü, silâhları takırdadı, öndekiler ve ünlü Hektor çekildiler 505 Argoslular (bunu) çok alkışladılar, ölüleri çektiler.

öne doğru saldırdılar. Apolon, bunu, iç kaleden görünce öfkeleni. Turvalılara şöyle yol gösterdi:
«Ey Turva atlıları, saldırın, Argoslulardan çekinmeyin; onların tenleri ne taştır, ne demir. 510

Güzel saçlı Tetis'in oğlu Ahileüs de, savaşmıyor, gemilerin yanında, yüreğini sızlatan öfkesini saklıyor.»

Korkunç tanrı, şehrin en yüksek yerinden böyle dedi. O aralık Zeüs'ün üçüncü kızı Atene, kalabalıktan geçerken, uzakta bulunanları görebilmek için Akaları ayağa kaldırdı. 515

O anda ecel, Ameringe'nin oğlu Diores'in kalkmasına engel oldu; çünkü Trakya erlerinin başbuğu Ainozlu İmbroos Oğlu Peiroos, onu, taşla topuğunun yanından vurdu. 520

Kötü taş; iki sinirini, kemiklerini ezdi.

Diores, yere yüzü koyun düşerek can verirken, iki elini, sevgili arkadaşlarına uzattı.

Peiroos da koşarak, onu, kargı ile göbeğinin yanından vurdu, Dionenin bağırsaklarını yere döktü, Diores'in gözlerine karanlık çöktü. Aitolyalı Toos da, geri çekilen Peiroos'u kargı ile göğsünden ve memesinin üstünden vurdu; bakır temren, ak ciğerine saplandı. 525

Toos, Peiroos'a yaklaşarak, sağlam temreni, göğsünden çıkardıktan sonra keskin kılıcını çekti, onu, belinden vurarak canını aldı; 530

ama, silâharını alamadı; çünkü onu, Trakyadan gelen perçemli arkadaşları, ellerindeki uzun kargılarla sardılar. Onlar; boylu, yiğit, ünlü (Toas'ı), uzaklaştırdılar; o da korkarak ayrıldı. 535

Öylece, her iki başbuğ, toprak üzerinde yanyana yatıyordu.

Onlardan biri, Trakyalıların, öbürü bakır-göğüslüklü Epiosların başbuğu idi. Onların etrafında da, çok kimseler öldürülüyordu.

Artık o zaman, Pallas Atenenin, ellerinden tutarak, akin eden 540
oklardan kurtardığı, böylelikle, sivri ve keskin bakırla vurulmuş
ortada dolaşan bütün erler, bu savaşı, ayıplamıyorlardı; (1)
çünkü, bugün, Turvalılarla Akalardan çok kimseler,
toprak üzerinde yanyana, yüzükoyun yatıyordu.

DIOMED'İN YİĞİTLİĞİ

O zaman, Pallas Atene, Tüde Oğlu Diomed'in,
bütün Argoslular arasında tamlması ve iyi
ad kazanması için ona, hırs ve sağlam yürek verdi;
Sonbahar yıldızı, Okyanos'a (2) girerek yıkandıktan
sonra, her yerden nasıl parlak görünürse, 5
Tüde Oğlunun da baş ve omuzlarından,
öylece dinmez bir ateş alevleniyordu.
(Atene), onu, pek çok kimselerin düştükleri yere gönderdi.

Turvalıların arasında da Hefestos'un rakibi
zengin, kusursuz Dares'in, her türlü savaşı bilen 10
iki oğlu; Fegeüs ve İdaion da vardı.
Onlar, ötekilerden (3) ayrılarak Diomed'e saldırdılar.
Her ikisi savaş arabasıyla öteki de (4) yayan saldırdı.
Onlar birbirlerine karşı yürüyerek yaklaştıkları zaman,
ilk önce Fegeüs uzun gölgesi (5) kargısını attı; 15
temrenin sivri ucu Tüdenin omuzu üzerinden
geçti ama kendisini onu vuramadı: sonra Tüde Oğlu silâhiyle
saldırdı; ok, elinden boşa gitmedi,
Fegeüs'ü göğsünden, memelerinin ortasından vurarak arabasından dü-
şürdü. 20

İdeos da, güzel arabasını bırakarak dışarıya fırladı,
öldürülen kardeşini korumaya cesaret etmedi;
çünkü o da kara ecelden kurtulmıyacaktı;
ama ihtiyar babası çok üzülmesin diye Hefestos, onu,

(1) Öc almak için, savaş'ın sürekli olmasını ayıplamıyorlardı.

(2) Şair, batan bir yıldızın, Okyanos ırmağına girerek yıkandığını hayalediyor.

(3) Turvalılardan.

(4) Diomed.

(5) Uzun saplı (Şair; bir şeyin gölgesi ne kadar uzun olursa, kendisinin de oka-
dar uzun olduğunu düşünerek, yukardaki turnürü kullanmıştır.

çektii, gece ile örterek kurtardı.

yiğit Tüdenin oğlu, atları arabadan çözdü,

şişkin - bordalı gemilere götürmek üzere arkadaşlarına verdi.

Koca-yürekli Turvalılar da, Dares'in iki oğlundan birinin

kaçtığını, öbürünün de, arabasının yanında

öldürüldüğünü görünce, hepsinin yüreğini öfke sardı.

O zaman, baykuş-gözlü Atene, saldırgan Ares'i (1) elinden çekerek ona
(şunları) söyledi: 30

«Ares Ares, adam öldürücü, kan dökücü, surlar yıkıcı (tanrı)!

Zeüs Atanın yengiyi hangilerine vereceğini görmek için,

Turvalılarla Akaları savaştırmağa gönlün olmayacak mı?

Biz de uzaklaşalım, Zeüs'ün öfkesinden kaçınalım.»

(Atene), böyle söyliyerek, saldırgan Ares'i, savaştan çıkardı,

İskamandros (2) çayının kıyısına oturttu,

Danaoslar da, Turvalıları kaçırdılar, Hekemonlarının her biri de,

birer er öldürdü; önce, erler hükümdarı Agamemnon,

Alizonların (3) başbuğu yüce Odion'u, arabasından çıkardı,

kaçmağa yüz tutarken, kargısını ensesinin altına

ve omuzlarının ortasına saplıyarak göğsünden geçirdi.

[Odion, kütte dek düştü; silâhları üstünde takırdadı.]

İdomeneüs de, tezekli (4) Tarne'den (5) gelen Maion,
Boros Oğlu Faistos'u öldürdü.

Ünlü kargıcı İdomeneüs, onu, ata binerken
uzun kargıyla sağ omuzundan vurdu.

(Faistos), arabadan düştü, koyu bir karanlıkla kaplandı.

İdomeneüs'ün uşakları, Faistos'u soydular,

Atre Oğlu Menelaos da, sivri - uçlu kargısı ile,

İstrafinos'un oğlu iyi avcı İskamandrios'u öldürdü.

İskamandrios, iyi avcı idi; çünkü Artemis (6), ona,

ormanların beslediği bütün yabanî hayvanları,

dağlarda vurmayı öğretmişti; ama, o zaman, yaydan

(1) Savaş tanrısı.

(2) Menderes.

(3) Pontos civarında yaşamış bir kavimdir. Bu söz, «denizle çevrilmiş» demektir.

(4) Gübreli = verimli.

(5) Bugün «Bozdağ» denilen «Timôlos» dağının eteğinde, Lidya hükümetinin merkezi olan Sardes'e yakın bir şehirdir.

(6) Ay ve av tanrıçası, Zeüs ve Leto'nun kızı, güneş ve ışık tanrısı Apollon'un kızkardeşidir.

hoşlanan Artemis, ve kendisinin, uzaklara atış bilgisinin
üstünlüğü yaramadı; tanılmış kargıyı Atre Oğlu Menelaos, 55
onu, önünden kaçarken, kargı ile vurdu,
[kargıyı, iki omuzunun arasından, saplıyarak, göğsünden geçirdi.]
(İskamandrios) yüzükoyun düştü, silâhları, üstünde takırdadı.

Meryones de, bütün süs eşyalarını, elleriyle
yapmasını bilen, Pallas Atene'nin gerçekten sevgilisi 60
olan dülger Armonides Oğlu Fereklos'u öldürdü.

— O, Aleksandros'a (1) kötülük eden bir boyda gemiler yaptı.
Onlar, hem bütün Türvalılara, hem kendisine zarar verdi (2):
çünkü Aleksandros tanrıların takdirini bilmezdi. —

Meryones, Fereklos'u kovalıyarak yakaladı, 65
sağ kalçasından vurdu; temreninin sivri ucu,
Fereklos'un önünden, sidik torbasına doğru işliyerek, kemiğinin altına
geldi.

Fereklos, inliyerek diz üstü düştü, ölüm, her yanını kapladı.

Meğes de, Antenor'un oğlu Pedeon'u öldürdü,
Pedeon, piç olmakla beraber, tanrısal Teano, onu 70
kocasının hatırı için, kendi sevgili çocukları gibi besledi.

Ünlü kalkancı Fule Oğlu yaklaşarak, onu,
başının ense tarafından sivri kargı ile vurdu;
bakır (silâh), üst dişlerini kırdı, dilini de, altından parçaladı.
Pedeon, tozların üstüne düştü, soğuk silâhı, dişlerinde alıkodu. 75

Enuaimon'un oğlu Eurupulos da, İskamandros'un,
halk arasında tanrı gibi sayılan rahibi,
sağlam - yürekli Dolopion'un oğlu tanrısal
Upsenor'u, önünden kaçarken, ardından
kovaladı, yatağaniyle saldırarak, omuzundan 80
vurdu, ağır elini vücudundan ayırdı,
kanlar içinde yere düşürdü,
kızıl ölüm, çetin ecel, gözlerini kapadı.

Onlar, bu çetin savaşta böyle uğraşırken,

(1) Turva hükümdarı Priam'ın, Menelaos'un kârısı güzel Helen'i İsparta'nın
Argos şehrinden kaçırın oğlu Paris'in ünvanıdır. Paris, birkaç defa koyunlarına sal-
dıran hırsızları kaçırdığından, kendisine, «erleri dışarıya savan, er kaçırın» anlam-
larındaki «Aleksandros» ünvanı verilmiştir.

(2) Çünkü, Helen'in kaçırılmasına yardım ederek, Aleksandros ve bütün Tur-
valılara zarar veren Turva savaşını doğuran, o gemilerdir.

Tüde Oğlunun, Turvalılardan mı, Akalardan mı,
hangilerinden olduğunu bilmezdin;
çünkü, bir kış seli, Zeüs'ün yağmuru yüzünden
ansızın bastığı zaman, hızlı akan bir çay gibi köprüleri nasıl yıkar,
kurulmuş köprüler, karşısında nasıl dayanmaz,
ağaçlı bahçelerin duvarlarına nasıl üstün gelir,
altında insanların bir çok güzel işlerini nasıl bozarsa,
Tüde Oğlu da, ovada, taşkın bir ırmak gibi öylece koşuyor,
Turva bölükleri de, sayıları kalabalık olmakla beraber,
önünde öylece sarsılıyor, karşısında duramıyordu.

90

Lükios'un temiz oğlu da; Tüde Oğlunun,
ovada koşarak, önündeki bölükleri,
sarsıldığını görünce, hemen eğri yayları
gerdi, (oku) saldıran Tüde Oğlunun sağ omuzuna
attı, onu, zırhının çukur yerinden vurdu;
can yakıcı ok, ilerliyerek, öteki yanından geçti, zırhı kana bulaştırdı.
O vakit, Lukaon'un temiz oğlu, bağırarak (şöyle) söyledi:
«İleri yiğit Turvalılar, çok iyi atlılar!

90

100

Akaların en iyisi yaralıdır; eğer, Lukia'dan
ayrılırken, Zeüs'ün yüce oğlu (1), beni, gerçekten
saldırtmışsa, onun, çetin oka çok dayanacağına inanmam.»

105

Lükaon'un oğlu övünerek böyle söyledi: ama Tüde Oğlu,
hızlı oktan yıpranmadı,
dönerek, atlar ve arabanın önünde durdu,
Kapanenin oğlu İstenelos'a (şunları) söyledi:
«Sevgili Kapane Oğlu, koş, can yakıcı oku
omuzundan çekmek için arabadan in.»

110

(Tüde Oğlu) böyle söyledi, İstenelos da, arabadan yere atladı,
Tüde Oğlunun yanına gelerek, onu baştan başa delen oku omuzundan
çektir.

Kan, kıvrık gömleğinden yukarıya fışkırdı.

O zaman, güzel - sesli Diomed, şöyle yakardı:

«Ey Atene, kalkan sahibi Zeüs'ün yorulmaz kızı, beni dinle!

115

eskidenberi sevdiğin babama, savaş zamanında

yardım ettin, şimdi de beni sev,

beni vurmakla övünen, artık güneşin parlak ışığını

görmeyeceğimi söyleyen ere yaklaşarak,

onu, bir saldırışta öldürmek için kolaylık ver.»

120

(1) Apollon.

(Diomed), yakararak, böyle dedi, Pallas Atene de, onu dinledi, vücudunun azalarını, ayak ve ellerinin üstünden hafif kıldı (1) yaklaşarak (şu) kanatlı sözleri söyledi:

«Diomed! Şimdi, Turvalılara karşı savaşmakta sağlam yürekli ol; çünkü, göğsüne, kalkan sallayıcı soylu baban Tüdenin sarsılmaz kuvveti gibi bir kuvvet koydum.

125

tanrı ile insanı iyi tanımak için, önceki karanlığı, gözlerinden kaldırdım. Şimdi, tanrılardan biri, seni denemek için

buraya gelirse, sakın, ona karşı savaşma; yalnız Zeüs'ün kızı Afrodit, gelirse, onu keskin bakırınla (2) yarala.»

130

Baykuş-gözlü Atene, böyle söyliyerek ayrıldı; Tüde Oğlu Diomed de, yine yürüyerek, önde savaşanlara karıştı.

O zaman, onu, Turvalılara karşı savaşmak sevdasından üç kat aşırı bir hırs sardı:

135

sık-kıllı koyunların avlısına atladığı zaman, çoban tarafından yaralanıp da ölmiyen bir arslan,

artan hırsiyle, çobanı avlının derin yerlerine nasıl kaçıtır, çoban da, korkularından

140

birbirlerine yaklaşan koyunları korumaksızın şuraya buraya kaçarak nasıl gizlenir,

(arslan da), bir saldırışta, geniş avlının dışına nasıl atlarsa, güçlü Diomed de, öylece hırslanarak, Turvalılara karıştı.

O zaman (Diomed), Astünoos'u, halk çobanı Eupeiron'u öldürdü. onlardan birini, bakır kargı ile memesinin üstünden,

145

ötekini, büyük kılıçla, omuzunun yanındaki boğumdan vurarak, omuzunu, boyup ve arkasından ayırdı,

sonra, onları bırakarak, düş yorucu (3) ihtiyar

Eurudamas'ın oğulları Abas ve Poluidos'a karşı yürüdü.

150

İhtiyar, bunların düşlerini yormadı; çünkü, güçlü

Diomed, onları öldürdü, sonra, Fainops'un (4) iki sevgili oğlu

İksantos ve Toon'a karşı yürüdü. Eurudamas, kötü ihtiyarlıktan üzülmü-

yordu:

(1) Vücudunu çevikleştirdi.

(2) Bakır silahınla.

(3) Rüya tâbir eden, tâbirci.

(4) Yukarı Mısırdaki Abudos şehrinde Asios'un oğlu ve Turva hükümdarı Priam'ın yiğit oğlu Hektor'un dostudur.

çünkü mülklerine bırakacak başka oğlu yok idi.
O zaman Tüde Oğlu Diomed, onların ikisini de öldürdü, sevgili
canlarını aldı, babalarına ağlayışlar ve kötü üzüntüler
verdi; çünkü onların savaştan sağ olarak dönüşlerini
görmedi, mirasını uzak akrabaları paylaştı; 155

O vakit (Tüde Oğlu), Dardanos Oğlu Priam'ın
iki oğlu Ekemon ve Kromios'a, iki kişilik bir arabada baskın 160
verdi; ormanda, sığırlara saldırarak
buzağı veya öküzün ensesine yapışan
arслан gibi arabadan, zor ve kötülükle,
indirerek silâhlarını aldı, arabayı da
gemilere götürmek üzere arkadaşlarına verdi 165

Aineias da, onun; erler sıralarını bozduğunu gördü,
tanrıya benzeyen Pandaros'u bir yerde bulmağa koyulmak için
savaşa, kargıların takırdadıkları yere gitmek için koştu,
Lukaon'un temiz ve güçlü oğlunu buldu,
önünde durarak (şu) sözleri söyledi: 170

«Pandar! nerde yayın, nerde kanatlı okların,
nerde bütün erlere
aykırılık vermiyen şerefine?

Hiç bir Lukialı, senden üstün olduğunu söyleyemez.
Şimdi gel, ellerini Zeüs'e karşı kaldır, gücü üstün olan, 175
Turvalılara çok fenalıklar kuran o ere ok at; çünkü o,
birçok yiğitlerin dizlerini kırdı, Aceba, tanrılardan biri,
Turvalılara, kurban yüzünden mi gücenmiş? çünkü tanrının öfkesi
kötüdür.

Lukaon'un temiz oğlu, sözlerini (şöyle) yürüttü:
«Aineia, bakır - göğüslüklü Turvalıların danışmanı! 180

Ben onu, kalkanından, gözlüklü tulgasından şüphe ile anladım,
atlarına bakarak, her bakımdan Tüde Oğluna benzettim;
ama iyi bilmiyorum; o tanrı mıdır, insan mıdır?

Ben Tüdenin oğludur sanırım; o, bu işlere,
tanrısız girişemez; ölümsüz tanrılardan biri, omuzlarını 185
bulutla örtmüş, yanında duruyor, doğru atılan oku
başka yere çeviriyor; çünkü (ben), demin ok attım, onu
sağ omuzundan vurdum; (ok), zırhın boşluk yerinden
karşı tarafa geçti; ben de onu Ades'e yolladım sandım;

ama öldüremedim. Bunun için tanrılardan biri
öfkeli olsa gerek. Burada binmek için de
atım, arabam yok; ama Lükaon'un

190

sarayında güzel, yeni yapılmış,
Yeni hazırlanmış, her yanı örtülü iki kişilik onbir araba var,
her arabanın yanında, ak arpa
ve yulaf yer birer çift at duruyor.»

195

Gerçek, süngülü ihtiyar Lükaon, hazır yapılmış
sarayına giderken; atlara, savaş arabalarına
binmek, çetin savaşlarda, Turvalılara karşı
başbuğluk etmek için bana yol gösteriyordu;
ama ben, erler ölürse, çok yeme alışkın olduklarından
ötürü aç kalacak olan atlarına acıyarak, onu
dinlemedim; dinleseydim çok faydalı olurdu.

200

Bunun için beni faydalandırmıyan yaylarıma
güvenerek atları bıraktım, İlyon'a yayan geldim;
[çünkü şimdiye kadar iki başkana:

205

Tüde Oğliyle Atre Oğluna ok attım,
ikisine de gerçekten kan akıttım; ama onları daha çok hırslandırdım.]

İmdi, Lukiosları, tanrısal Hektor'un hatırı için
Turvalılara, sevimli İlyon'a götürdüğüm

210

gün, eğri yaylarımı, askıdan, kötü
kısmetle aldım; ama ben, döndükten;
memleketimi, yatak arkadaşımı, büyük ve yüksek
sarayımı gördükten sonra, bu yayları hemen
ellerimle kırarak parlak ve ışıklı ateşe atmazsam,
başımı yabancı erler kessin; çünkü onları sırtımda boşuboşuna taşıyorum.»

215

Turvalıların başbuğu Aineias da, ona (şöyle) karşılık verdi:

«Artık biz ikimiz; önce, atlarımızla, arabalarımızla bu
ere saldırmadan, silâhlarımızla karşı karşıya
savaşmadan önce böyle konuşma; başka türlü olmaz.

220

Bunun için gel, arabama bin, gör, (düşmanı) ovada
şuraya buraya çabuk kovmak, veya sakınmak için
duran Turva atları hangileridir?

Eğer Zeüs, Tüde Oğlu Diomed'e yengi
verirse, ikimizi de şehre onlar götürerek kurtaracaklar.

225

Bunun için şimdi gel; güzel, süslü dizginleri
tut, ben savaşmak için arabaya bineyim,

Lukaon'un temiz oğlu, ona (şöyle) karşılık verdi:

«Aineia! dezginleri, iki atını kendin tut;

230

biz, Tüde Oğlundan yine kaçarsak, onlar

alışkın oldukları biniciyle kubbeli arabayı

daha iyi uzaklaştırırlar; korkup da kaçmasınlar,

sesini bekliyerek (bizi) savaştan uzaklaştırmayı

geri bırakmasınlar; yüksek yürekli Tüdenin Oğlu da

235

saldırarak bizi öldürmesin, tek tırnaklı atları almasın;

Bunun için sen, arabalarını, atlarını kendin yürüt,

onu da üzerimize gelirken, sivri uçlu kargıyla ben karşılarım.»

Onların ikisi böyle dedikten sonra süslü savaş arabalarına
hırsla binerek hızlı yürüyen atlarını Tüde Oğlunun üzerine yürüttüler; 240

Kapanenin temiz - yürekli oğlu İstenelos onları görür görmez

Tüde Oğluna (şu) kanatlı sözleri söyledi:

«Tüde Oğlu, gönlümün sevgilisi;

kasları, sinirleri pek olan iki güçlü erin,

sana karşı savaşmağa hırslı olduklarını görüyorum;

245

onlardan biri, Lukaon'un oğludur diye övünen iyi okçu Pandaros,

öteki yüksek - yürekli Ankisesle Afroditten doğmadır

diye övünen Ankises Oğlu Aineiastır;

artık gel, araba ile gidelim; benim için,

önde savaşanların arasında koşma, sevgili canını kaybetme.»

250

Güçlü Diomed, ona (İstenelos'a) yan bakarak (şöyle) dedi :

«Kaçmak için konuşma; ben, seni dinlemek düşüncesinde değilim;

korkmak, savaştan kaçmak bana göre yigitlik

değildir; daha, gücüm düzgündür; (1)

arabaya binmekte duraklıyorum, karşılarına böyle

255

yayan gideceğim; Pallas Atene beni korkuda bırakmaz.

Hızlı yürüyen atları da, onları geri götürmiyecek;

meğer ki, biri, bizden kaçarsa.

Sana daha bir şey söyleyeceğim; onu aklında tut;

eğer çok anlayışlı Atene (onların) ikisini öldürmekle

260

bana şeref verirse, sen de, hızlı yürüyen atları

orada durdur, dizginlerini arabadan çek;

Aineias'ın atlarına saldırmayı, onları Turvalılardan

olarak, güzel tozluklu Akalara götürmeyi unutma;

(1) Yerindedir.

çünkü onlar, gür-sesli Zeüs'ün, ışık ve güneşin altında yaşayan en iyi soy atları, Tros'a, oğlu Laomedon için karşılık olarak vermişti. Erler hükümdarı Ankises, o soydan bir at çalmış, Laomedondan gizli olarak, sarayındaki kısraklarla çiftleştirmiş, o soydan altı at yetiştirmiş, dördünü kendisine alıkoyarak, ahırında beslemiş, ikisini de, korkunç Aineias'a vermişti. Onları tutarsak, büyük şeref kazanmış oluruz.»

265

270

Onlar, birbiriyle böyle konuştular, ikisi de, hızlı yürüyen atlarını koşturarak çabuk yaklaştılar; ilk önce, Lukaon'un temiz-yürekli oğlu, Tüde oğluna dönerek (şöyle) söyledi:

275

«Kati-yürekli savaşçı, yumuşak-yürekli Tüdenin oğlu! Gerçek, hızlı ve acıtıcı okum seni öldürmedi; şimdi seni kargı ile öldürmeğe çalışacağım; bunu, belki başarırım.» gerçek (o), uzun kargısını sallıyarak attı,

280

bakır temren, Tüde Oğlunun kalkanına çarparak geçti, göğüslüğüne dayandı.

§ O zaman, Lukaon'un temiz-yürekli oğlu yüksek sesle (şöyle) dedi: Sen baştan başa böğründen vuruldun; artık çok dayanmıyacaksın sanırım; beni de çok övündürdün.»

285

§ Güçlü Diomed korkmıyarak ona (şöyle) söyledi:

«Doğru atmadın, vuramadın ikimizden biri düşmeyince, yılmaz savaşçı Ares'i kaniyle, doyurmayınca, savaşı kesmiyeceğiz sanırım.»

(Diomed), böyle söyliyerek ok attı; Atene ise (oku) (Lukaon'un) gözünün yan tarafından burnuna doğru iterek ak dişlerinden geçirdi; sağlam bakır, dilinin ucunu keserek alt çenesinin sakal yerinin yanından geçti;

290

(Lukaon), arabadan düştü; süslü ve parlak silâhları üzerinde takırdadı; ayaklarına çabuk atları geri çekildi; kendisinin de canı, gücü gitti.

295

O zaman, Aineias, Akayların ölüyü alacaklarından korkarak kalkaniyle, uzun kargisiyle saldırıyor, gücüne güvenen arslan gibi (ölünün) etrafında dolaşıyor, karşısına çıkanı öldürmek için, bağırarak herkesi şaşırtıyor, kargısını, yusyuvarkak kalkanını öne doğru

300

tutuyordu. Tüde Oğlu da eline,
şimdiki ölümlülerden iki erin kaldıramadığı
büyük bir taş aldı, onu, tek başına kolaylıkla salladı,
Aineiası, but kemiğini, kaşık denilen 305
kemiğine bitiştiyen oynak yerinden vurdu,
kaşık kemiğini kırdı, her iki sinirini ezdi.
Sert taş, derisini de yırttı; alp (Aineia)
hemen diz üstü düştü, etli elleriyle yere
dayandı; kara gece de gözlerini kapladı. 310
Eğer, erler başkanı Aineias'ın (vurulduğunu), onu, koyunlarını
güderken Ankest ile kavuşarak doğuran anası
Zeüs kızı Afrodit anlamasaydı, (o)
orada ölecekti. (Afrodit); oklara siper olmak, hızlı yürür
atlar sahibi Danaoslardan biri (onu) bakır silâhla 315
göğsünden vurup da canını almamak için sevgili oğluna ak kollariyle
sarıldı, önünü parlak tülünün bir katiyle örttü.
Afrodit, sevgili oğlunu savaştan uzaklaştırdı;
Kapanenin oğlu da (1) yüksek sesli Diomed'in,
verdiği öğütleri unutmadı; 320
tek tırnaklı atlarını, dizginlerinden çekerek
savaş gürültüsünden uzak durdurdu,
Aineias da, saldırarak Turvalıların güzel donlu atlarını
aldı, güzel tozluklu akayların yanına götürdü,
sonra, baltabaş gemilere götürmek üzre, 325
iyi düşüncesini bildiği, kendisiyle bir yaşta
olanların hepsinden aşırı saydığı
arkadaşı Deipulos'a verdi,
o alp da, arabasına binerek süslü dizginleri tuttu,
hemen güçlü - tırnaklı atlarını Tüde Oğlunun ardından 330
hırsıyla koşturdu; Tüde Oğlu da, Kupris'i (2) sağlam bakır silâhiyle
kovladı; çünkü onun zayıf tanrılardan olduğunu,
Atene ile şehirler zapteden Enüonun (3) da
erler savaşını yöneten tanrıçalardan olmadıklarını biliyordu;
Bunun için, sağlam - yürekli Tüde Oğlu, kalabalık arasında Kuprise
erişince 335

(1) İstenelos.

(2) Afrodit'in ünvanıdır. Tarihten önceki zamanlarda Afrodit, Kilikia'dan Kıbrıs'a gelerek orada yerleştiği için, «Kıbrıslı» anlamına olan «Kupris» adını almıştır.

(3) Savaş Tanrıçası.

atladı, oradan, sivri uclu kargisiyle
 saldırarak, onu, yumuşak elinin ucundan
 yaraladı; kargı, sevinç tanrılarının kendi istekleriyle
 yaptıkları tülde geçerek derisini doğrudan doğruya deldi;
 kutlu tanrılardan akan İkor: tanrısal kan, 340
 ayasının yanından, bileğinin ucundan akıyordu;
 çünkü onlar (tanrılar) buğday yemez, ateşrenkli şarap içemez olduk-
 larından
 kansız olurlar ve ölümsüz denilirler; bunun üzerine (Afrodit), yüksek ses-
 le bağırarak
 oğlunu bıraktı; Febüs Apollon da, hızlı yürür atlar sahipleri olan Dana-
 oslardan
 biri, silâhlarını, Aineias'ın göğsüne kakıp da 345
 canını almasın diye, onu, sık bulutlara çekti.
 Bunun üzerine, güzel-sesli Diomed, Afrodit'e, yüksek sesle (şunları)
 söyledi:

«Ey Zeüs öz kızı, savaştan çekil,
 zayıf kadınları aldatmak, sana yetmiyor mu?
 Eğer sen, savaşta dolaşırsan, sonra, gürültüsünü 350
 başka yerden bile duyacak olsan, gerçekten korkacaksın sanırım.

(Diomed) böyle söyledi. Afrodit de çok sıkılarak,
 çekildi gitti. Yel-ayaklı İris de, onu,
 kalabalıktan çıkardı — Afrodit'in, acılardan üzülen
 güzel teni kararmış idi. — sonra, savaşın sağında oturmakta 355
 bulunmuş olan saldırgan Ares'i buldu.
 onun kargısı, hızlı yürüyen iki atı, hava ile örtülü idi;
 Afrodit, o sevgili öz kardeşinin önünde
 diz çöktü, hızlı yürüyen altın - gemli
 iki atını istedi ve (şöyle) yalvardı:
 «Sevgili öz kardeş; ölümsüzlerin yurdu olan Olimpos'a
 gitmek için atlarını bana getir, ver; 360
 şimdi, ata Zeüs'e karşı savaşabilen ölümlü
 er Diomed'in bana açtığı yara acıyor.»

(Afrodit) böyle söyledi; Ares de altın gemli atlarını verdi.
 O da üzülmüş gönülle arabaya bindi.
 İris de yanına oturdu, dizginleri eline aldı, 365
 atları yürütmek için kamçılardı; o iki at da istekle uçtular,

hemen tanrıların yurdu olan Olimpos'a vardılar;
 hızlı yürüyen yel - ayaklı İris, oradan atları
 çözerek durdurdu, yanlarına tanrısal yem koydu;
 soylu Afrodit de anası Dionenin dizlerine
 kapandı; o da kızını kucaklayarak
 eliyle okşadı ve ona dönerek (şunları) söyledi:
 «Sevgili evlâdım; bunları sana, açık suç işlemişsin
 gibi, düşünmeden hangi tanrı yaptı?»

370

Sonra, güler yüzlü Afrodit, Dione'ye (şöyle) karşılık verdi:
 «Yiğit Tüde oğlu Diomed, bütün çocuklarımdan
 aşırı sevdiğim oğlum Aineias'ı,
 savaştan çıkardığım için beni yaraladı.
 Artık çetin savaş, Turvalılarla Akaylar arasında olmuyor;
 şimdi Danaoslar, ölümsüzlerle de çarpışıyorlar.»

375

380

Sonra, (Dione), şerefli tanrıça Afrodit'e (şöyle) karşılık verdi:
 «Evlâdım; üzülyyorsun; ama çetin ol, dayan,
 çünkü biz, Olimpos saraylarını tutanların çoğu,
 insanlardan üzülyyoruz; çünkü onları birbirlerine karşı merhamete ge-
 tirmeğe çalışıyoruz.
 Ares bile, Aloeus'un (1) oğulları güçlü Otos ve Efidites (2)
 tarafından bakır küp içinde, sağlam prangaya
 konulduğu zaman, orada, bağlı olarak, on üç ay dayandı,
 Eğer savaştan bıkmıyan Ares, üvey anası güzel Eeriboia
 tarafından Hermes'e haber verilmekle kurtarılmasaydı, orada
 yok olacaktı; Hermes; daha eziyet çekmekte,
 sağlam prangada yıpranmakta bulunmuş olan Ares'i aşırı.
 Hera da, Amfitruon'un güçlü oğlu (3) tarafından
 üç köşeli okla sağ memesinden vurulduğu zaman
 üzüntü çekti; o zaman onu sürekli ağrı tuttu.
 Bundan başka, yüce Aides de, kalkan tutan Zeüs'ün oğlu olan aynı
 er tarafından Pilos'ta, ölümler arasında vurularak
 hızlı oktan ağrı ve sıkıntı çekti.

385

390

395

(1) Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Bu söz, «her zaman harman süren ve ürün toplayan» demektir.

(2) Otos'un kardeşi ve karabasan sembolüdür.

(3) Alp Herakles «Hergül».

(Der. der.) «hisse, pay, miras»; d ü ş ü ş (Rad. Osm.) «tesadüf»; t ü ş ü m (Çağ. Tob.), t ü ş ü ş (Tob.) «kâr, irat»; t ü - j ü m (Rad. Alt. Tel.) «mahsul».

DÜŞ

«rüya» : bildi kim bu **düş** gerçektür K. 165 § meseldür ki Simurg bir kuştur, görem dirse kimse anı **düşdür** S.N. 40-8.

Krş. t ü (Div.) : 1) «tüy, 2) renk», t ü (Caf.) «saç», t ü (Yak.) «kuş tüyü, ince tüy», t ü y (Rad. Osm. Krm.), t ü k (Rad. Çağ. ŞT. Tar. Alt. Leb. Sag. Koyb. Kır. Kkır. Uyg.), t i k (Çuv.) «tüy» t ü s (Rad. Osm.) «ince tüy»; t ü s (Rad. Uyg. Tob. Bar.) «renk, görünüş»; t ü r (Rad. Çağ. Tar. Alt. Tel. Kır.) 1) «renk, görünüş», 2) «cins, nevi»; t ü r l ü (Rad. Alt.) 1) «resimli, 2) görünüşlü, 3) muhtelif»; t ü ş (Div. Rad. Uyg. Çağ. Tar. Alt. Tel.), d ü ş (Rad. Osm. Krm.), t ü l (Caf.), t ü - l ü k (Çuv.) «rüya»; c ü s ü n, (düşün) (Yak.) «renk»; c ü s ü n (Der. der.) «çeşit türlü».

DÜT—

«tütme»: ol vasiyet kim direm, her kim tuta, misk gibi kokısı canlarda **düte** Mev. 5.

DÜTÜZ— «tüttürmek» ödi (öd ağacını **dütüzme** için sofa sadrına geçüreler K. D. 132. - 7.

DÜTSÜ: «tütsü»: bir avrat Kâbeye **dütsü** virürdü K. 177 § feristeler anı tek tek yudılar ve tek tek kefin **dütsülediler** K. 68.

DÜTÜN «tütün, duman»: Tanrı Taala anun buğından ve **dütünden** gökleri yarattı K. 5. § eger bir para **dütün** göğe değürürse... K. D. 94-2 § nuri **dütünden** nice anlayavuz Fel. 291 § kaçan ki gice irişti, ol kara **dütünlü** tağı od duttı İs. 224.

Krş. d ü t- (Rad. Osm.), t ü t- (Caf. Rad. Osm.), t ü t e- (Rad. Krm.), t ü d e- (Rad. Tel. Bar. Tob.), t ü d ö- (Rad. Alt. Leb.) «tütme, duman çıkarmak»; t ü t e t- (Rad. Krm.), t ü t i t- (Div.), t ü t t ü r- (Rad. Osm.), t ü d ü m l e- ve t i d i r- (Çuv.) «tüttürmek»; isim şekilleri: d ü t ü n (Rad. Osm.), t ü t ü n (Div. Caf, Rad. Osm. Çağ. Kom. Krm. Kır. Tar.), t ü d e k (Rad. Tel.), t u d ö k (Rad. Alt. Leb.), t ü d ü n (Rad. Şor. Sag. Koyb. Kaç), «duman», d ü t s ü (Rad. Osm.), t ü t s ü (Rad. Osm. Krm.) «tütsü»; t ü t s ü k (Caf.) «ud ve saire gibi tütsülenen şey».

DÜZ

sobhette oturan heriflerin tabiatı **düz** değüldür, niceki halkun tabiatı **düz** değüldür Kab. 358.

DÜPDÜZ «dümdüz, düpedüz»: iki göz yiri alın gibi düpdüz idi

K. 855 § altını doprağa karıştırurup divar içine dökün, ta kim doprak davar içine dolup **düpdüz** olunca K. 769.

Krş. d ü z (Rad. Osm. Krm. Az.), d ü z ü (Rad. Osm. R.) 1) «ova» 2) «diği»; t ü s (Rad. Uyg. Alt. Del. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kaç. Küer. Kkır.) «rüz»; t ü s (Dad. Bar.) «ova/step»; t ü z (Rad. Kır. Tag. ŞT. Tar.) 1) «düz» 2) «ova».

DÜZ

«1. yapmak, yazmak, tasnif etmek» : Eflatun Hakim hikmetile bir ibretname **düzdi** ve yazdı İs. 203 § ve bu kitabı peygamber hicretinin dört yüz yetmiş üç yılında **düzdüm** Kab. 476 «2. düzölmek» § avrat ola kim düze gözin kaşın Fel. 248.

DÜZDÜR— «yaptırmak» : ol kuşların göksi yününden bir şıp **düzdürdi** İs. 165 § pir eyitti: iy şah, sırçadan bir ev **düzdürmüşidi** İs. 418.

DÜZELT— «tamir etmek, onarmak»: ger incitmiş olsan **düzel-**mek gerek, peşiman olup tevbe itmek gerek S. N. 9-7.

DÜZET— «akordetmek» : Süheyl aldı girü kopuzı ele, **düzetti** vu çun başladı kim çala S. N. 84.

DÜZİL— ve DÜZÜL— 1) «tanzim edilmek»: alaylar bağlandı, koşunlar **düzüldi** D. K. 118 2) «tamamlanmak, yerine gelmek» : her giz bir iki balık tutarım, kanatıla dirlik iderdüm, anuni-la benüm gedüğüm **düzilürdi** K. D. 34 § bizüm karındaşlığımız söyle batıl olırdur kim, ayruk anun **düzilmeği** mümkün olası değül K. D. 5-15.

DÜZÜLE GEL— «ayağa kalkmak» : ayağını bir kavun kabinun üstüne bastı, ayağı tayındı ve yıkıldı, **düzüle geldi** Kab. 257

DÜZEN «nizam» : zira kim bu cihan bir **düzen** ve bu düzenün tamamlığı hikmetiledür Kab. 21 § eğer tekellüf ve zahmet üzerine sulh dahi olursa, zamanda **düzen** şaşar K. D. 81-2 § havadağı kuşlar, denizde yüzen balıklar kamu eylemişler **düzen** S. N. 5-13 § imdi cehdeyle ki tecemmülün tağıdup **düzenün** bozma Kab. 189.

DÜZENLİK «intizam» : avrat kim dinün direği ve dünyanun bezeği ve evüm abadanlığı ve ehlün **düzenliği** ve dirliğin sabitliği kamusu ana taalluk dutar K. D. 128-2

Krş. d ü z- (Rad. Osm. Krm.), d ü z e- (Rad. Krm.) t ü z- (Div. Caf. Rad. ŞT. Krm.), T i s- (Rad. Kyg. Alt. Tel. Soz. Leb. Sag. Koyb. Kaç. Küer.), t i z- (Rad. Çağ. ŞT.) t ü z e- (Rad. Çağ. ŞT.)

Tar. Tel. Sag. Koyb. Kaç.) «yapmak, tanzim etmek, düzlemek»;
 dü z e l- (Rad. Osm.) «yoluna girmek», dü z e l t- ve dü z e t-
 (Rad. Osm. Krm.) «tanzim etmek, intizama sokmak», t ü z e l-
 (Rad. AT. Uyg. Çağ. ŞT.) «düzlemek, muahede aktetmek»;
 t ü z e r- (Div.) «düz olmak»; t ü z e t- (Rad. Sağ. Koyb. Kaç.
 Tel. Çağ. ŞT. Tar. Uyg.) «düzlemek, tanzim ve tertip etmek»;
 isim şekilleri: dü z e n (Rad. Osm.) «nizam, ölçü, nisbet», dü
 z e n l i k (Rad. Osm.) «intizam»; t ü z ü k (Rad. Uyg. Çağ.
 Tar.) «intizam, kaide»; t ü z ü n (Çağ.) «intizam, ölçü, nisbet».

E

EBRÜŞÜM «ipek ipliği, ibrişim»: ve ol altunla **ebrüşümden** idi. K. 610
 Krş. e b r i ş i m (Rad. Tar., farsçadan) «ipekli» Ykş. e b r i
 (Rad. Osm. Bdg.), e b r ü (Rad. Osm. Lh.) «mermer»; e b r ü
 k â ğ ı t «mermer rengi kâğıt», e b r ü g ü l, «dikensiz sarı
 gül».

ECDEHA (= ejdeha, ejderha) «büyük yılan»: anda bir **ecdeha** vardur
 kim korkarın sana ve koyununa hamle kıla K. 369 § **ejdehalar**
 vardur ol yolda azim Fel. 9
 Krş. e j d e h a (Rad. Osm. Az.) «ejderha».

EDEPLE— «= tedibetmek, edebe getirmek için ceza vermek»: kaçan
 padişahdan bir kulak burmak ya **edeplemek** bulsa ol korkudan
 imin olur K. D. 167-2

EDÜK «çizme, ayakkabı»: Yusuf'ı yigirmi altuna ve bir çift **edüğe**
 ve iki ak dona (satun aldı. K. 241 § bir salih kişi görmüş kim çe-
 küргеğe binmiş ve ayağında iki kızıl **edük** var K. 401 § ve dahi
 bir kişi gördüm başmakçı katında oturur **edüğün** eyledür K. 642
 § su görmeyüben tizcek **edüğün** çıkaran ben S. N. 193, 3.
 Krş. e t ü k (Div. Caf. Rad. Çağ.), e d ü k (Rad. Çağ.), e d i k
 (Rad. Osm. Sag.), e t i k (Rad. Kom. Bar. Kır.), ö t ü k (Rad.
 Çağ. Tar. ŞT. Kır.), ö d ü k (Rad. Alt. Tel. Şor. Sag. Koyb.
 Uyg.), e t e r b e s (?) (Yak.) «ayakkabı».

EĞER (frs. şart edatı): eğer gemiye binedük... K. 620 § bir acep nes-
 ne gördüm, **eğer** anı kapadun ve bana getüredün, kaygum gi-
 dedi K. 123 § **eğer** sen gidüp ben kalurısam bayık, ölürem nite
 kim kuruda balık S. N. 53-4 § **eğer** anun göynüği dağ üzerine

düşedi çarh-ı felek gibi çevriledi K.D. 89.

EĞER «gerek» : anı hiç üşendürmedi birisi, **eğer** uşağı vü **eğer** irisi S. N. 228.

EĞERÇİ : **eğerçi** yolumuz değüldi ırrah, güyerdüm birez ola karanurah S. N. 127-2

Krş. e ğ e r (Rad. Kaz. Çağ. Kom. Kar. L.T.) = fars. e ğ e r.

EĞİN

«omuz» (-i hali : egni) ve dirseklerini böğrine dayamış ve harbesin **egnine** söykemişti K. 495 § ol vakit ki Musa, Tur dağında, başında keçe takye ve **egninde** kilim girdi. Teba. 38-2

Krş. e g i n (Caf. Dede. Rad., Şor., Çağ. Uyg.), e g i n i ve e g n e (Rad. Şor.), e n n e (Rad. Küer.), e k i n (Div.), e n i n (Rad. Şor. Sag. Koyb. Kaç.), e n s e y (Leb.), i g n i (Sag.), i n (Rad. Kaz. Tob. Tara), i n m e ve i n m e n (sag.), i n (Rad. Alt. Kır. Kaz. Kar. L.T.) «omuz».

H. -A. 2. **ank-** (W. I. 60) «eğmek, bükme».

EĞİL—

«vücudu bükülmek, inhiraf etmek» : doğru yol tevhit yoludur, ol yola gidenler **eğilmeden** sağdan cennete ulaşur Ebil. 187.

EĞSİN— «temayül etmek» : ben ol mahalde ve menzilette değülven kim ulular mertebesine **eğsinem** ve ulu işlere tamağ kılam. K.D. 66.

Krş. e g - (Div. Caf. Rad. Çağ. ŞT. Tar. Küer. Sag. Koyb. Kaç.) «eğmek» e g i l - (Div. Rad. Çağ. Tar. Şor. Sag. Koyb.) «eğilmek; e k i y - (Yak.) «çekilmek, büzülmek, küçülmek (karın hakkında)» e k i l i n - (Yak. ekiy-'den pass.); e ğ e n - (?) (Rad. Çağ.) «temayül etmek».

EĞİR—

«1. eyirmek; 2. dokumak; 3. çevirmek»: 1) ve ol şunun gibi donlardı kim kız oğlanlar **eğirmişi**di ... K. 672 2) iy ana, benim için kıldan bir gönlek **eğir** K. 792 3) eğer kal'a olsa **eğirdürdük**, il-ü oba olsa seğirdürdük S. N. 985.

Krş. e g i r - (Div. Rad. Osm. Çağ. Tar. Küer. Kom.) 1) (Div. Rad. Çağ.) «çevirmek», 2) «eğirmek»; i r - (Alt. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kır. Tob.) «eğirmek»; e ğ i r - (Div.) «muhasara etmek»; e n i r - (Rad. Çağ.) «ihata etmek, çevirmek», e g i r - ve e n i r - (Caf.) «takip etmek, muhasara etmek».

EĞLE—

«1) durdurmak, bekletmek» «2) rahat ettirmek» Mûsa ve karındaşın **eğlegil** ve sona koğıl K. 384 § kitap okur oturmuş **eğler**

özin S. N. 145.

EĞLEN «1. tevakkuf etmek, beklemek 2. gecikmek»: kaçan gün yavlak **eğlendi** ... K. 654 § ol arap kabilesi anda **eğlendi** tâ kim K. 162 § eğer anda **eğlenmek** çok düşerise ve dahi mala muhtaç olursan bize bildüresin K. D. 3-2.

EĞLENİL- anı yapmakta üç yüz yıl tamam **eğlenildi** K. 301.

Krş. e g l e n (Rad. Osm. Krm.) 1) «durmak, vakit geçirmek» 2) «eylenmek»; e ğ l e ş- (Rad. Krm.) «1) beraber kalmak, birlikte istirahat etmek», 2) «konuşmak, eylemek»; e ğ l e ş t i r- (Rad. Krm.) «durdurmak, tevkif etmek»; e y l e- (Rad. Osm.) «durdurmak».

EĞLEÇ (?) : dili tatlu **eğleç** yüzlü kişiydi C. 65.

EĞLENC : eyise erine gey **eğlenç** olur, yavuzısa mihnet renc olur. F. S. 62.

EK— «ekmek»: tâ kim ekin **ekmediler** K. 398.

EKİN, EKİNCİ : pes ana kast eyleyüp uğradı ve cümle **ekin** ve **ekincilerin** savurup helâk kıldı K. 320.

EKİNLİK «ekin ekilen yer»: kancaru kim Süleyman diler, ileridi ve **ekinlik** ve ağaçlar üzerinden geçeridi K. 610.

Krş. e k- (Div. Caf. Rad. Osm. Çağ. Az. Uyg. Kır.), ak- (Çuv.) «ekmek»; e k i n- (Div.) «kendisi için ekmek» i k i n d i t a r ı ğ «ekilmiş Tarla»; e k i t- (Div.) «ekdirmek» isim şekilleri: e k i n (Rad. Osm. Az. Krm.), e g i n (Rad. Çağ. Uyg.) i g i n (Rad. Kaz. Tob.) «ekin»; e g i n d i k (Rad. Kır.), e k i n l i k (Rad. Osm. Krm.), «ekmek için elverişli yer, ekin» e k i n c i (Rad. Osm. Az.), e g i n ç i (Rad. Çağ. Kır.), e g i n ş i (Rad. Kır.) «ekinci»

H. -A. gr. **ag-ros** «ekinlik, tarla», lât. ager... (ekte r : n nöbetleşmesi).

EKEK veya **EĞEK** «çene kemiği»: ve **ekeğin** kafasına değin ayırup koyunumu girü alurvan K. 562 § pes iki **ekeğine** yapıştum ve omuzına değin ağzını yırttum K. 560 § altın **ekeğin** yire dikti ve üstün **ekeğin** köşk burcu üzere kodı K. 381 § güneş gözinün suyu anun **ekeği** çukurındadır K.D. 179 § piyale dahi sakinün **ekeği** S. N. 140.

Krş. e k (Rad. Alt. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kaç.), e n e k (Rad. Çağ. Kom.), e n e ve e n e k (Rad. Osm.), i n e k (Rad.

Çağ. ŞT. Tar.) i y e k (Rad. Kaz.) «çene»; ykş. egin, (ç)engel.
H. -A. 2. ank- (W. I. 60) «eğmek, bükme»: skr. **acati** «bükül-
müş, kıvrılmış.» av. **aka-** «kanca...»

EKSİ— «eksiltmek»: Hak taalâ eydür biz ol atalarının amellerinden
nesne eksimezüz Ebil. 335 § bilürmisiz kim kimün hakkın **ek-**
sidiniz ve kimün hürmetin sızınız K. 322.

EKSİLMEK (pass.): ve nefesin girü dartıcak deniz **eksilür** K. 6

EKSÜK «eksik, noksan»: pes bularun içinde bin yıldan elli **ek-**
sük yıl tamam eğlendi K. 81 § bana buyurdi kim altı dinardan
eksüğe virmeyem K. 484.

EKSÜKLÜ: ve kendüzümü kullık içinde yavlak **eksüklü** sayam
K. D. 76-2

EKSÜKSİZ «noksansız»: emri hakkı halka bildürdi tamam, di-
ni islâm buldı **eksüksiz** nizam Mev. 56.

EKSÜKREK «daha eksik»: bilüsi **eksükreği** oldur kim... K. D.
53-2.

Krş. e k s ı- (Rad. Osm.), e k s ü- (Div. Caf.), ö k s ü- (Rad.
Uyg. Çağ.) «eksilmek»; e k s i t- ve e k s i l t- (Rad. Osm.) ö k
s ü t- (Rad. Çağ.), i k s i t- (Çuv.) «eksiltmek»; sıfat şekilleri:
e k s ü k (Div. Caf.), e k s i t (Rad. Osm. Krm. Kom. Kar. L. T.),
ö k s ü k (Rad. Uyg. Çağ.) «eksik»

EL «1. (insanda) el, 2. (hayvanda) ön ayak»: ol arslan sağ **elin** gö-
türüp Buhtanasrun incüğine bir darb urdı K. 636.

EL ELE «peşin»: kaçan kim ala satasız gerek el **ele** gerek vi-
resiye 50-1

EL GÖTÜR— «el kaldırmak»: kendü secde salup iki rek'at ha-
cet namazın kıldı, **el götürüp** Hak Taalâ hazretinden nusret,
fursat diledi İs. 266.

ELE GETÜR— «elde etmek»: ve öründü dostlar ve lâyıık yar-
dımcılar **ele getürmek** gerek kim... K. D. 124-2

EL KISA DUT— «çekinmek»: dünya sevmekten ve haram ka-
zanmaktan **el kısa dutmuşıdı** 171-2

ELDEN KO—, «terk etmek»: Niçün şöyle hayran oldunuz, dün-
yayı **elden** kodunuz? Teb. 17-1.

EL UR— «el uzatmak» o dahi bismillâhi diyüben etmeğe **el urdı**
İs. 523.

ELVİR— «müyesser olmak» : dürüşmek **elvirmezise** ne dürlü uzlığıla barışmak ardınca ola K. D. 139 § meğer kim anun şerrin def eylemek **elvire** K. D. 45 § uşbu feth senün re'yün kutluluğu birle **elvirdi** K. D. 119-2.

ELİ DAR «sıkıntıda olan» : ve eğer bir yoksul sana borçlu olsa ve bilsen ki **eli dar** dur takaza idüp elbette vir **dime** Kab. 443.

Krş. e l (Rad. Osm. Çağ. Az. Krm.), e l i k (Rad. Çağ. Uyg.), e l i g (Div. Caf.), i l i (Yak.), a l ı (Çuv.) «el» ykş. al-H. -A. **al-guh-** (W. 1.91) : «kazanmak, ele geçirmek» gr. alfe = lit. **alga** «kazanc, kazanılan şey» (t. alban «vergi»).

ELÇİ

«sefir, resul, yalavaç; birinin yanına gönderilen kul, kullukçu» : § yetişdürürem size perverdigarüne elçiliklerini C. 250 § sizlere Hak taalâ'dan elçiliğe geldüm. İs. 507.

Krş. e l ç i (Alt. Tel. Tar. Kom. Krm. Osm. Çağ. Az.), e l ş i (Kır.), e l ç i ve i l ç i (Caf.) «haberci, sefir».

ELE GÖZLÜ «elâ gözlü» : görklü yüzlü ve kıvrık saçlu ve **ele gözlüyidi** K. 21.

Krş. e l â (Rad. Osm. Krm.) «mavi»; g ö k e l â «gök rengi»; s a r ı e l â «mavimsi»; e l â g ö z l ü «mavi gözlü»; s e n i n e l â g ö z ü n e (Krm. K.) «pour vos beaux yeux» bak. : a l a.

ELİK—

«1. sıkılmak; 2. mahcup olmak» : ol azap bulara dâim oldı hat-tâ kim **eliktiler** K. 396 § ve sözi fasih ve revan söyle, **elikme...** Kab. 286.

ELİKTÜR— 1) «baktırmak, sıkmak» : pes eyittiler: ya Mûsa işbu menün tatlılığı bizi **elikdürdi**, dua kılğıl kim Tanrı bize et virsün K. 505.

2) «ele geçirmek» : (güvercini) **eliktürdi** hem getürdi ana S. N. 219.

§ kişi deste bağlar alur yoncadan, **eliktürmese** gülden ve goncadan F. S. 6.

Krş. e l i k- (Der. der.) «utanmak, sıkılmak, çekinmek».

ELLİ

«elli» : pes bularun içinde bin yıldan elli eksük yıl tamam eğlendi K. 81.

Krş. e l l i (Rad. Osm.), e l l i k (Rad. Çağ. Tar.), e l i k (Rad. Çağ. Uyg.), e l i g (Caf. Rad. Sag. Kaç.), e l ü (Rad. Kır.), e l i g ve e l l i g (Div.), a l l ı (Çuv.), i l l i (Rad. Kaz. Tob.), i l l i k

(Rad. ŞT.) «elli».

ELMAS demür kilidi anun **elmasıdı**, anı açmağa çare olmazdı S. N. 32. Krş. a l m a s (Rad. Tel. Kır. Kkır. Kaz. Kom. Kar. L. Uyg.) 1) «elmas», 2) (Kır.) «çelik»; a l a m a s (Yak.) «elmas». H. -A. Gr. adamas «elmas».

EM— atlarının dillerini ağızlarına alup **emenlendi**. İs.

EMCEK «meme» : oğlanun anası **emcegin** bir sıktı, südile kan karışık geldi D.K. 10.

EMİŞ— : kılıç elde vu kalhanı yapındılar, kuzı **emişür** bigi depindiler S.N. 171-9.

EMZÜR— «emzirmek» : ve ana **emzürür** oğlancuklarını 39-15 ş **emzürimez** oldı südün Ahmedi, dinle imdi nice oldı hikmeti Mev. 32.

ş eğer dilersenüz ki **emzürdesiz** oğlanlarınuzü C. 40-7.

Krş. e m- (Yak. Div. Rad. Alt. Tel. Tar. Küer. Az. Çağ. Osm.), i m- (Çuv. Rad. Kaz.) «emmek»; e m i t- (Rad. Tar.), e m i s- (Rad. Tel. Soy. Küer. Sag. Koyb. Kaç.), e m i z- Rad. Kır. Kkır. Çağ. Tar.), e m z i r- (Rad. Osm.), i m i r t- (Çuv.) «emdirmek, emzirmek»; isim şekilleri: e m i g (Rad. Soy.), e m i y (Yak.), e m ç e k (Rad. Alt. Tel. Tar. Çağ. ŞT.), e m c e k (Rad. Şor. Leb. Az.) «meme»: e m c e k (Rad. Osm.) «ağızlık»; ykş. o p- (Tel.) «sormak, emmek», o p- ve ö p- (Div.) «yutmak, sömürmek», ö p- (Tar. Bar. ŞT. Krm. Kom. Kar. T. Uyg. Çağ. Osm.) «öpmek».

EMEK Yİ— «zahmet çekmek» : ola kim okıyub dua kılalar, **emek yidü-ğümüzi** çün bileler S.N. 24-8.

EMEK GÖR— «zahmet etmek» : Cebrail eyitti: **emek görme** kim bu akar ve kandurucu su durur K. 161.

Krş. e m e k (Rad. Osm. Krm. Az.), e m g e k (Div. Caf. Rad. Çağ. Uyg. Kom.), e n b e k (Rad. Kır.), i m g e k (Rad. Kaz. Bar.) «emek, zahmet» e m e k (Rad. Şor. Sag.), e n b e k (Rad. Kır.), e m g e k (Rad. Uyg. Çağ. Tel.), i m g e k (Rad. Bar. Tob.); «çocukların emeklenmesi».

EMLÜ «tedbirli (?)» : elli kişi kulağuz kim her birisi iş görmüş **emlü** eren idi K. 769.

EMRENCE «imrenilen; gıpta olunan» : Kalın Oğuz **emrence**'si canum oğul D.K. 44.

Krş. e m r e n- (Rad. Eski. Osm.) «arzu etmek»; i m r e n- (Rad. Osm.) «kuvvetle arzu etmek».

EMZİR— ve oğlan atasının üzerinedür, **emzirenlerin** nafakası ve geyceği takatı yetdükçe yemekten... C. 76.

EMZÜR— ve ana **emzürür** oğlancuklarını... C. 76.

ENAR «nar» : şol **enar** yaprağı gibi niceme çok dölenürise dahi... K.D. 26.

Krş. a n a r (Rad. Çağ. Tar. = frs. enar) «nar».

ENDAZE «ölçü, mikyas» : **ENDAZE KİL**— : bu eski hikâyetleri taze kıl, sazi (belki sözi) düzmeğe fikri **endaze** kıl S.N. 24-6.

Krş. e n d a z e (Rad. Osm. Az.) «endaze, arşın».

ENDİŞE KİL— : «düşünmek» : ol reyî kim **endişe kıldun**, eyitgil, nedür? K.D. 26-2.

Krş. e n d i Ő e (Rad. Çağ. Tar. Az.) 1) «düşünce» 2) «korku, keder».

ENİŞ : «iniş» : dime bilmeyene **eniş-ü** yokuş, ye uzun kısa vü ye azu öküş F.S. 59.

Krş. e n i Ő (Rad. Çağ. Krm. Kom. Uyg. Osm.), e n i Ő (Rad. Sag. Koyb. Kaç), «iniş»; i n y o k (Div.) «iniş ve yokuş»; i n i Ő (Tob. = eniş) «methal, kapı».

ENÜK : «hayvan yavrusu» : bir denlügeç bir sıçan **enügin** yukarudan boşandurdu K.D. 126-2 § arslan girü geldi ve **enüklerni** şol hal üzerine yire urulmuş gördi K.D. 169 § bir dişi arslan iki **enügiyle** bir yazıda yirlenmişidi K.D. 169.

Krş. e n ü k (Div. Rad. Çağ.), e n i k. (Dede, Rad. Osm.), e n c e k (Rad. Osm.) «yırtıcı hayvanların yavrusu» e n ü k (Caf.) «delikanlı, genç»; ykş. i n i (Alt. Tel. Caf. Uyg.) «küçük kardeş»; y e n i k (Bar.) «hayvan» ve y e n i. (Div.) «doğurmak»; ykş. y e n g e «kadın : kardeşin karısı».

H. -A. 1. gen- (W. 1.576) «doğurmak : procrer» : skr. yana-h = gr. genos, lât. genus nesil, kabile, cins...».

EN «renk» : Bugda **enlü**, kızıl benizlü, kıvırcuk saçlu, uzun boylu eridi K. 358 § kimi kızıl, kimi saru, kimi ak, kimi kara, kimi

buğday enlü Ebil. 131 § ya kara yağız ya saruşın ya buğday enlü yarattı Ebil. 452.

Krş. e n (Rad. Osm. Uyg.) 1) (Uyg.) «yüz», 2) (Osm.) «yüzün rengi»; ö n (Div.) «renk»; ö n (Rad. Tel. Leb. Şor. Kır. Krm. Uyg. Çağ.) 1) «cephe, yüz»; 2) «görünüş, renk, cilâ»; e n l i k (Div.), i n n i k (Rad. Şor.) «allık»; i n (Yak.), yüzün kırmızlığı... ykş. b e n i z : b e t b e n i z ; m e n i z (Est.) «görünüş, cema».

H. -A. 2. dengh- (W. 1. 792) «görünmek : scheinen» : as. tungal «aln»... vb.

ENSER «çivi» : bu yıldız gökte şol kandil gibi asılmıştır kim ol tah-taya enseri kakımış gibi göge berkinmiştir Ebil. 191.

Krş. e k s e r (Rad. Osm.) «çivi».

H. -A. aks... (W. 1. 37) «mihver : axe» : gr. aks-ôn id.

EPSEM «susan, susmuş» : pes epsem olup Resulün okuduğın dinlediler Ebil. 294.

§ Cün Beni İsrail bildiler kim H.T. emridür, epsem olup muti ololar. Ebil. 205 § yine gel bari (belki beri : berü) oyna bir hoş oyun, hem işbu gice epsem, oğurlayın S.N. 177-6.

ER «1. erkek kişi» : her kişi kazandığın bulur gerek er avrat C. 74-9 § ol günde dostıla dost arasında ve er ile avrat arasında... ayruluk vaki ola Ebil. 441 § şükür kim anadan toğalı erem, hemise bunun bigi gün isterem S.N. 170.

ER OĞLAN «erkek çocuk» : ol er oğlan dahi reside oldı K. 620

ER «2. Erkek, koca» : bu gice erüm konuk olmağa gitti. K.D. 18-2.

ERÜNLEYİN «erkeği gibi» : ve ol avrat erinleyin divana çıkarıdı K. 523.

ER GÖRMÜŞ «dul» : ve bir er görmüş avrat alıvirdi K. 459.

ER «3. nefer; silâhlı asker» : on yedi gez yüz bin er gördük İs. 25.

EREN «erkek» : avratların habisleri erenlerün habislerine lâ-yıktur ve habis erenler dahi habise avratlara lâyıktur Ebil. 60. § ve iki tanuk dutun erenlerünüzden C. 49-19.

ERLİK «erkeklik» : tama' eyledüm ol dahi düştü ham, bana erlik adı bu gündür haram S.N. 164-6 § erlik damarları bazularında oynadı İs. 562.

ERLEN— «(kadın bir erkekle) evlenmek»: andan yavuz işlü avrat yoğdı, şöyle kim bundan ilerü melik **erlenmişidi** ve her birisinin bir hiyle ile öldürmişidi K. 524.

Krş. e r (Div. Yak. Dede. Rad. Alt. Tel. Leb. Şor. Tar. Çağ. Osm. Uyg. Kır. Kkır. Sag. Koyb.), e r (Rad. Kaz. Tob.), a r (Çuv. folk.) «er, erkek»; e r e n (Rad. Uyg. Çağ. Osm.) «iyi ve önemli adam», e r e n (Rad. Uyg. Çağ.) «erkek»; e r e n (Caf. Rad. Kır. Kkır.) «pehlivan, kahraman, asıl» e r l e n (Div.), e r e v a r- (Dede) «evlendek» (kadın hak.); bak. erkek.

ER

«erken»

ERREK «bir az daha erken» yani irtelleyüp **errek** ol bağçeleri yolına kast idüp girdiler. Ebil. 413.

ERCE. ERCEREK «erkence, biraz daha erken».

halkun, irtelen, **ercerek** varun ol ekinünüze bağunuza Ebil. 413.

Krş. e r (Rad. Çağ. Osm.), e r k e n (Rad. Osm.), e r t e (Rad. Alt. Tel. Leb. Tar. Kır. Krm. Kom. Çağ.), e r d e (Yak.), e r t e n (Rad. Alt. Küer. Kır.), ir (Çuv.) irte (Div. Caf. Rad.). Kaz. Lob. Bar.), i r t e n (Rad. Kar. Şor.) «sabah erken, sabahleyin».

ERDEM

«fazilet»: bahadırılık ve erlik **erdem**in eyü bildi. Kab. 424.

Krş. e r d e m (Div. Caf.) «fazilet», (Est.) «erkeklik, fazilet», (Rad. Uyg. Kom.) «meziyet, fazilet».

H. -A. lâat. **virtu** «erdem».

ERGEN

«bekâr (evlenmemiş)»: evlü olup zina iderse taşla recm ideler, **ergen** olup zina iderse yüz ağaç urup şehirden süreler Ebil. 269.

Krş. e r g e n (Rad. Osm. Çağ.) «bekâr» e r g i n (Rad. Osm.) «olgun; reşit»; e r g e n l i k ve e r g e n c e l i k (Der. der.) «bekâr erkeğe varan dul kadının kocasına verdiği hediye».

ERİŞ

«dokumağa boy ipliği»: düşmanın ömri **erişin** pare pare kıla K.D. 41.

Krş. e r i ş (Div. Rad. Osm. Çağ. Az.) «dokumanın zemini»; a r ı ş (Rad. Osm.) «arşın»; a r ı ş (Rad. Kaz. Tob. Krm.), a r ı s (Rad. Kır.), a r i ş (Rad. Çağ) «araba oku».

ERİT—ERİDİCİ: şol can **eridici** ayrılığı ihtiyar kılmağıl K.D. 149.

Krş. e r i- (Div. Rad. Alt. Tel. Leb. Bar. Krm. Çağ. Osm. Kır. Kkır. Sag. Koyb.), i r i- (Rad. Kaz.), i r-, (Caf. Yak.), i r i l-

(Çuv.) «erimek»; i r i- (Rad. Alt. Tel. Leb. Sag. Koyb. Kır.), ç i r i- (Rad. Çağ. Tel.), ç ü r i- (Rad. Çağ. Tar.), ç ü r ü- (Rad. Osm.) «çürümek»; isim ve sıfat şekilleri: ç i r i k (Rad. Tel.), ç ü r ü k (Rad. Çağ. Osm. Tar.) «küçük».

ERK

«ihtiyar»: «seçme hakkı, hürriyet»: Lokmana peygamberliğiyle hekimlik arasında **erk** virildi, hekimliği ihtiyar kıldı». K. 729.

ERKLÜ «muhtar, hür, serbest»: tanrım beni **erklü** kılurısa, sağlığı ihtiyar kılam K. 729.

Krş. e r k (Div.) «kudret»: e r k (Rad. Krm. Uyg. Çağ. Kır. L.T.) 1) (Uyg. Kar. L.) «kudret»; 2) (Çağ.) «kale»; 3) (Krm.) «irade» e r i k (Rad. Alt. Tel. Şor. Kom. Çağ. Tar. Kır.) 1) «kudret», 2) «irade»; e r i k l i (Rad. Kom.) kudretli, muktedir»; i r i k (Rad. Kaz. Tar. Çuv.) «hurriyet, irade»; i r i k l i (Rad. Kaz.) «serbest»; i r i k s i z (Rad. Kaz.) «iradesiz» ykş. e r.

ERKEK

«erkek»: (eğna) **erkektür**, (dünya) diyü dişiye dirler Teb. 50-1.

Krş. e r k e k (Div. Rad. Alt. Tel. Leb. Tar. Krm. Kom. Çağ. Osm. Kır. Kkır.), i r k e k (Rad. Kaz.), i r g e h ve i l g e h (Yak.) «erkek» Bak. e r i r k e k.

ES—

«esmek»: meğer buyruğı anun ola vu pes, yile dahi oldur buyuran ki **es** § seba yili çun bağ , içinde **ese...** F.S. 78. S.N. 8.

ESE BASLA— «esmeğe başlamak»: bulutlar dirgendi, şimal yili **ese başladı**. K.D. 54-2.

ESE DUR— «esmekte devam etmek»: **esendurur** karşı istigna yeli Fel. 100.

Krş. e s- (Div. Rad. Tel. Leb. Küer. Osm. Çağ. Az. Uyg. Sag. Koyb. Kır.) «savurmak», i s- (Rad. Kaz. «esmek»; e s i n (Div.) «yel, rüzgâr».

H. -A. e t- inén- (atm (n) os) (W. I. 118) «solmak, neic» (p)es- (W. II. 67) «esmek...».

ESEN

«sağ, salim; selâmette olan»: helâl idünüz **esen** kalunuz sımardan beni Tanrıya yalunuz S.N. 55 § **esen** olıcak baş bulına **börk**, mizaç olsa sağ yavu varmaya görk S.N. 252.

§ dilersen ki içüm ola sağ **esen** ayak basma endazedden taşra sen F. S. 41.

§ **esen** kalgıl, iy ağırlıklı dost K.D. 51 § ağır başlı ol, yiynicek

olma sen, ki ağır baş olur همیشه **esen** S.N. 94-4.

SAG ESEN: yine virem milküni cümle sana, sen dilersen kim olasin sağ **esen** İs. 21.

ESENLE— «selâmetlemek, geçirmek ve karşılamak»: pes dürger anı **esenledi** K.D. 113 § ve eyittiler: **esenlemeğe** geldi. K.D. 51.

ESENLEŞ— «selâmlaşmak, vedalaşmak»: pes bu lütfile birbirile **esenleştiler** ve her birisi bir yana gitti K.D. 202..

Krş. **e s e n** (Div. Caf. Rad. Osm. Çağ. ŞT. Kır. Kkır.), **i s e n** (Rad. Kaz. Tob.) **i z e n** (Rad. Bar.), **e z e n** (Rad. Alt. Tel. Leb. Uyg. Sag. Koyb.), **e t e n n e** (Yak., unutulmuş **e t e n** kökünden datif.) «sağ, sağlam»; **e s e n l e-** (Rad. Osm. Çağ.) «veda etmek». **e s e n l e ş-** (Rad. Osm. Çağ. ŞT.) «vedalaşmak» **e s e n d e ş-** (Rad. Kır.) «selâmlaşmak».

H. -A. **san -o-s** (W. II. 452) «esen, sağ».

ESER

«iz, eser» **ESER EYLE**—, **ESER KIL**— «iz bırakmak, tesir etmek»: hava ıssılığı danelere **eser eyledi** K.D. 190-2. § ve bu sözlerden **sana** hiç fayide yokdur zira bilürven kim **eser idesi** değüldür. K.D. 54-2 § havanın sovuğu az az **ana eser kılır** İs. 553.

Krş. **e s e r** (Rad. Osm. = ar. eser) «iz işaret, tesir»; **e s e r l i** (Rad. Osm.) «izi, işareti olan» **e s e r s i z** (Rad. Osm.) ızsız».

ESİRGE— «merhamet etmek» (-i tümleciyle): Davut beni-İsraile eyitti: **Tanrı** sizi **esirgedi** K. 639 § **Tanrı** Taalâ **esirgedi**, ite dil virdi **Teb. 12-2 esirge** beni, aç gözlerüni S.N. 51-6.

ESİRGEYİCİ «merhamet edici»: bize rahmet eyle ki **esirgeyicilerün** hayırlusısın. **Ebil. 54. §** sen tevbe kabul edicisin ve **esirgeyicisin** C. 22-4.

Krş. **e s i r g e-** (Div.) «bir ziyan yüzünden kederlenmek» **e s i r k e-** (Rad. Kır.), **e s i r g e-** (Osm. Kom. Çağ.) «merhamet etmek, acımak, korumak», **e s i r g e-** (Caf.) «acımak, muhafaza etmek», (Est.) «hasis davranmak».

ESKİ

«eskimek»: **eskiser**: her diri öliser ve her yeni **eskiserdür** K. 612. bu daviye sen sanma kim **eskiye**, ne tanuk gerek bize ne teskiye S.N. 126. giyecekleri **eksimezdi**, kirlenmezdi C. 21.

Krş. **e s k i-** (Rad. Osm.), **e s k i r-** (Div. Rad. Tel. Krm. Çağ.), **e s k i l-** (Rad. Az.), **i s k i r-** (Rad. Kaz.) «eskimek» sıfat şe-

killeri: e s k i (Div. Rad. Alt. Tel. Leb. Şor. Küer. Kom. ŞT. Osm. Az. Uyg.), i s k i (Rad. Kaz. Bar. Tob.), e r g e (Yak.), e r g i (Rad. Şor. Sag. Koyb. Kaç.) «eski».

ESLE— «dinlemek, itaat etmek, söz tutmak» Ş pes eri ana eyitti: oğlan- larum girü bana getürgil; ol avrat eslemedi K. 130. Ş atanun sö- zin eslemek yig âhir, ki ol maslahat anlar kahir S.N. 199 Ş kurd anun emrin azim esleridi Fel. 143. Çü gölgesi gitti sözünü esle- gil, bırak gölge üstina vü bislegil. F. 26.

Ş Âdemi divün sözün eslemeye Fel. 226.

Krş. e s l e- (Dede. Rad. Osm. Çağ.) «dinlemek, dikkat etmek»; e s- (Rad. Sag. Koyb.), e ş- (Rad. Kaç.) «işitmek»; i s i l l i e- (Yak.) «dinlemek, itaat etmek»; isim şekilleri: e s (Rad. Alt. Tel. Leb. Küer. Krm. Kom. Çağ. ŞT. Uyg. Kar. L.T. a s (Çuv.) i s (Kaz.) «akıl, hafıza, e s l i (Rad. Krm.), e s t i g (Rad. Leb. Sag. Koyb.), e s t ü (Rad. Alt. Tel.) «akıllı, hafızalı» Bak. e ş i t-.

ESRİ— (ve) seyrek olarak **ESİR—**: «aklı gitmek: sarhoş olmak»: Sücü virüp melike ayak duttı ve melik şol kadar içdi kim esridi K. 651 Ş üzümü sıkturdu, saklattı, içti, esridi İs. 499. Ş ikisi daki es- riyüp yattılar K.D. 18. Ş esridi vu kamusından geçti şeyh Fel. 27. yiyüp içüp esridiler, yattılar.... S.N. 127-8.

ESRÜT— «sarhoş etmek»: işkun esrütti beni enelhak dedü- rür uş. Y.E. 4.

ESRÜK «sarhoş»: kişi esrük ya dili yavuz, söz açup anunile dü- şişmenüz S.N. 358 Ş korkudan akıllarını yavu kılup, şol esrüğe döneler ki hergiz girü anlara ayılmak bulunmaya Ebil. 205.

ESRÜKLİK «sarhoşluk»: ve nimet esrükliği ana yol buldı K.D. 24.

Krş. e s ü r-, i s ü r- (Est.), e s i r- (Rad. Kır. Kom.) e z i r- (Rad. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Uyg.), e s ü r- (Caf.) i t i r- (Yak.) «sarhoş olmak»; e s i r- (Az.) «dedirmek (âşıklar hak.)»; e s r i- (Rad. Osm.) «heyecana kapılmak, kuçurmak (sarhoşluk yahut hiddetten dolayı)»; sıfat şekilleri: e s r i k (Rad. Kır. Kar. T.), e z e r i k (Rad. Kır. Kar.T.) e z i r i k (Rad. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kaç.), e s r ü k (Dede. Caf.), i t i r i k (Yak.) «sarhoş».

ES «1. birine benziyen, 2. arkadaş.» Allahu taalâ beridür ve arıdur bu nesnelere ki anun eşi ve ortağı ola. Ebil. 333.

Krş. e ş (Caf. Rad. Tel. Kumd. Şor. Kom. Sag. Osm. Çağ. Ş.T. Uyg.), i ş (Div. Rad. Kaz.) «arkadaş».

ES— «koşmak» : Âkil oldur kim atı yola eşe Fel. 261.

Krş. e ş- (Rad. Alt. Tel. Küer.) «takip etmek»; e ş- (Div.) : a t l ı ğ e ş d i «atlı atını koşturdu».

EŞİRGEN— «ünsiyet gelmek, alışmak» : Tanrı Ta. Kendü kereminden Musa'nun gönli dölensün ve eymendügi gitsün ve eşirgensün diyü evvel kelecı kendü başladı ve eyitti: K. 373.

Krş. e ş i r g e n- (Der. der.) «can sıkıntısını gidermek için konuşmak»; i ş i r g e n- (Der. der.) «ünsiyet peyda etmek».

EŞİT— «işitmek» : senün kavmun sözün eşitdüm K. 340.

Krş. e ş i t- (Div. Caf. Rad. Krm. Çağ. ŞT. Az. Kar. L.T.) e ş i t- (Rad. Kır.), e s- (Rad. Koyb. Sag.), e ş- (Rad. Kaç.), i ş i t (Div. Rad. Osm. Kaz. Tar.), i ş i t- (Yak.) i t l e- (Çuv.) «işitmek».

ESKERE «= f. aşikâre»: ve eğerci bundan evvel eşkere azgunluk içinde idilerse C. 66-3 § ve eğer eşkere idesiz şunu ki nefsunüz içindedür. C. 50-13 § ol sözde anun bir bellü fayidesi ve bir eşkere assısı olmadı K.D. 46.

Krş. e ş k e r e (Rad. Kaz. Tob. Az.) «aşikâr, açık»; a ş k a r (Rad. Az.) «açık, serbest»; a ş k a r a (Rad. Tob. Kom.) «açık, malûm».

ETEK «1. etek; 2. eteğin ulaştığı yer, sizler»: hüdüd bitiyi anun eteğine bıraktı... K. 654 § karavaş oğlu geldi, eteğün üstüne aldun.. K. 159.

Krş. e t e k (Div. Rad. Çağ. Tar. Kom. Krm. Az. Osm.), e d e k (Rad. Alt. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kaç.), i t e k (Rad. Kaz.) «etek». ykş. a y a k : a d i a k.

ETMEK «ekmek» : Mustafa aşkında ol komıştı baş, yidürdi et-ü etmek dürlü aş Mev. 21.

Krş. e k m e k (Rad. Osm. Krm.), e t m e k (Div. Rad. Kom. Krm. Osm. Kar. L.), i t m e k (Div. Rad. Tob.), i t p e k (Rad. Şor. Sag. Koyb. Kaç.), ö t p ö k (Alt. Tel.), ö t m e k (Rad. Çağ. Uyg.) «ekmek».

EV «1. oda, hücre»: ve ol taht üzere yidi ev varıdı, kamusı kilitlü K. 653. «2. mesken, hane»: yüz batman demüri varıdı, bir dost

evinde emanet kodı K.D. 58, 2. «3. ev halkı»: yitmiş **ev** kamu müsülman oldılar Fel. 43.

EVERMEK «evlendirmek»: atası ana **evermek** haberin arz eyledi ol kabul kılmadı K. 458 § eğer bunu **everürsen**, ola kim... K. 458. § ve anı **everdüğünde** acayip düğün eyledi. Kab. 430.

EVLEN— «nikâh ile almak» (1. eksik tümleçle): İsmail bular-dan bir avrat **evlendi** K. 162. (2. -i tümleci ile): imdi **gönlün** var mı kim seni **evlenem** K. 461.

§ pes Süleyman anı **evlendi...** K. 667.

Krş. e v (Div. Rad. Uyg. Osm. Çağ.), e b (Rad. Sag. Koyb.), e p (Rad. Uyg. Küer.), e w (Rad. Krm.), ö y (Rad. Tar. Çağ.), ü g (Rad. Şor.), ü y (Rad. Alt. Tel. Leb. Kır. Çağ. ST.), ü (Rad. Alt. Bar. Şor. Kır.) «ev»; e v c i l, e v c i m a l, e v c i m a n, e v c i m e n, e v c ü m e n, e v c ü m ü k (Der. der.) «eve iyi bakan, tutumlu, işgüzar»; fiil şekilleri: e v e r- (Der. der., Rad. Eski. Osm.), e v l e n- (Rad. Az. Osm. Krm.) «evlenmek»; e v l e n- (Div.) «ev sahibi olmak».

EV— «acele etmek»: bunların küllisinde **evüp** tezcek işlemek hayırludur. Ebil. 241. § bulardan artuğında **evmemek** hayırludur. Ebil. 241.

EVECEK «aceleci (tez canlı)» işde **eveceklilik** gerekmez, ol sıfatı şeytandır. Ebil. 141.

EVİŞ— «acele etmek»: çünkü anlar nazar iidüp bizüm azabumızı gördiler ta ki **evişüben** kaçmak ardınca oldılar. Ebil. 22. § pes **evişün** hayırlara C. 97-11.

Krş. e v- (Rad. Osm. Krm. Uyg.), e p- (Rad. Uyg.), i v- (Div. Rad. Osm.) isim ve sıfat şekilleri: e v i ş- (Der. der.), i v i ş- (Div.) «acele etmek»: e v i ve i v i (Rad. Osm.), e v g i, e v e t, e v e d i (Der. der.), i v e k l i k (Div.) «acele», e v e c e k, e v e c e n, e v e g i n, e v g i l (Der. der.) «aceleci»; e b e k ve e v e k (Rad. Uyg.) i v e k (Div.) «aceleci, çabuk değişen». bk. i v-.

EVİN «dane»: bu yerden biten daneler üzerine baş **evin** bağlaya Ebil. 282.

Krş. e b i n (Rad. Tel.) «tane, çekirdek»; e v i n ve e w i n (Div.) «(çilek nevinden) meyva», e v i n (Der. der.) 1) «tane», 2) «çok taneli başak», 3) «tohum»; e v i n l i (Der. der.) «özlü (buğday, arpa v.b.)»; e v i n l e n- (Der. der.) «olgunlaşmak, ke-

